МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 325.15+94(477)”1920/1940”

КУДРИЦЬКА ТЕТЯНА ЛЕОНІДІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

ШВЕДИ УКРАЇНИ: ПРОЦЕСИ РАДЯНІЗАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ (1920–1940-ві рр.)

Спеціальність: 07.00.01 – історія України

Гуманітарні науки – 032

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т. Л. Кудрицька

Науковий керівник: Венгер Наталія Вікторівна,
доктор історичних наук, доцент

Дніпро – 2020

АНОТАЦІЯ

Кудрицька Т. Л. Шведи України: процеси радянізації та реінтеграції (1920–1940-ві рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «історія України». – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2020.

Дисертація є дослідженням актуальної та недостатньо розробленої в історіографії теми – історії компактної шведської національної меншини України, звичний уклад життя якої зазнав суттєвих трансформацій під впливом більшовицьких перетворень. Особливу увагу приділено проблемі змін національної ідентичності шведської діаспори в умовах радянських реалій.

Виявлений масив історіографії українських та іноземних дослідників, які присвячували свої праці проблемі шведської національної меншини України, дозволив провести виокремлення об’єкта й предмета дисертації. На основі широкого масиву джерел, зокрема вперше введених до наукового обігу архівних матеріалів, проведено комплексне дослідження політичного, соціально-економічного та культурного життя шведської національної меншини України, а також змін її національної ідентичності в умовах встановлення більшовицької влади та трансформації національної політики радянських урядів упродовж 1920–1940-х рр.

Національна політика СРСР розглядається в межах концепції Т. Мартіна «імперія позитивної діяльності / дискримінації». Розглянуто поняття, що потребують визначення для концептуальної сторони дослідження: діаспора, національна ідентичність, більшовизація, радянізація, реінтеграція.

У дисертації висвітлено становище та особливості розвитку шведської діаспори на українських землях за часів Російської імперії, як такі, що заклали передумови їхньої подальшої взаємодії з іншими урядами в інших історичних умовах.

Досліджено долю шведського населення у період політичних змін за часів Української революції та визначено стан етнічної групи напередодні встановлення більшовицької влади. Доведено, що в умовах Української революції шведи виробили стратегію виживання, яка дозволила їм вберегтися від значних людських втрат. Підкреслено, що відсутність повстань після закріплення влади більшовиків на території шведського поселення була зумовлена втомою шведського населення від подій політичної анархії та сподіваннями на відновлення стабільності, а також усвідомленням власного безсилля у протистоянні переважаючій за численністю та озброєнням Червоній армії.

Охарактеризовано перші більшовицькі перетворення та визначено їхній вплив на політичне життя та культуру шведського населення. Встановлено, що у перші роки після встановлення радянської влади спостерігалися процеси повільної більшовизації частини шведського населення, представники якого займали адміністративні посади у новостворених органах радянської влади. Зазначено, що кількість тих, хто сприймав більшовиків позитивно, була незначною.

Висвітлено події голоду 1921–1923 рр. у шведському поселенні та доведено визначальну роль іноземної допомоги Шведського Червоного Хреста у ліквідації його наслідків.

Досліджено спроби радянізації шведського господарства у період НЕПу та в перші роки індустріалізації та колективізації. Наголошено, що більшовицька землевпорядкувальна політика задовольнила лише безземельних шведів, негативно позначившись на господарській діяльності більш активної, колись заможної частини шведського населення, якого позбавили частки земельних володінь. Встановлено, що високі податки та примусове поширення державної позики на індустріалізацію, які лягли на плечі заможного населення, виключило їхню зацікавленість у кінцевих результатах ведення господарства та переросло в еміграційні настрої, які радянська влада не зуміла зупинити. Це

дозволило констатувати безуспішність спроб радянізації економіки національної меншини.

Визначено особливості політичного та культурного життя шведських поселень у роки коренізації. Здійснено реконструкцію діяльності впроваджуваних більшовиками інституцій радянізації (шведського КНС, хати-читальні), а також розкрито діяльність шведської національної сільської ради. Доведено, що плани більшовицького уряду з радянізації шведів, пов'язані з діяльністю означених організацій, лише частково досягли своєї мети. Наголошено, що сумнівна лояльність шведських учителів до радянської влади, а також проблеми з відвідуванням та забезпеченням навчальними підручниками рідною мовою, що позбавило освіту змісту, проголошеного політикою коренізації, визначили поразку у радянізації шведської трудової школи. Зазначено, що шведи змогли використати короткочасні послаблення у антирелігійній політиці радянського уряду та отримати окрему шведську лютеранську парафію, а також зберегти релігійний вплив на молодь до своєї еміграції у 1929 р.

Розглянуто еміграційний рух всього шведського населення України у 1929–1931 рр. та визначено, що його причинами стали нестабільність господарського і політичного життя, волюнтаристська політика радянського уряду стосовно релігії та приватної власності, а також патерналістське ставлення Швеції до діаспори (продовольча допомога, яку вона надавала шведам України в умовах голоду 1921–1923 рр. та у 1928 р., підтримка освітнього процесу та сприяння релігійному життю діаспори). Еміграція до Швеції продемонструвала переважну безуспішність спроб радянізації шведської національної меншини України.

Визначено причини повернення частини шведської національної меншини до УСРР та прослідковано спроби її політичної, господарської та культурної реінтеграції. З'ясовано специфіку політичних репресій проти шведського населення у 1933–1938 рр. Проаналізовано кримінальні справи над шведами у 1933 р. і 1937–1938 рр. та встановлено, що еміграція до Швеції, листування з

родичами (після повернення до УРСР) та відродження еміграційних настроїв під час голоду 1932–1933 рр. були прирівняні до антирадянської пропаганди й агітації, а пізніше до шпіонажу та участі у контрреволюційній національній повстанській організації, що коштувало 20 шведам життя.

Проаналізовано становище шведського населення України в умовах нацистської окупації та вимушеної еміграції до Західної Європи. Встановлено, що німецька окупаційна адміністрація ставилася до шведів як до етнічних німців (фольксдойче), поширила на них пільги, якими користувалися останні, та визначила коло обов'язків, відновила процеси онімечення шведського населення. Підкреслено, що шведи не мали свободи вибору і підкорялися всім наказам німецької окупаційної адміністрації, в тому числі й наказу стосовно евакуації на Захід під час відступу німецької армії.

Досліджено репресивні заходи (фільтрація та заслання на Схід шведських репатріантів) стосовно шведського населення після репатріації до УРСР після Другої світової війни, обґрунтовано їхню визначальну роль у завершенні радянізації шведської національної меншини. У ході аналізу фільтраційних справ представників шведської національної меншини виявлено, що органи НКВС обвинувачували шведське населення у добровільному проживанні на окупованих територіях, ініціативі у поданні клопотання до німецької адміністрації з приводу зміни громадянства та зарахуванні до фольксдойче, що означало автоматичне доведення їхньої провини у зраді батьківщині та вирок до навічного заслання у віддалені райони СРСР.

Підкреслено, що після репатріації та фільтрації мала етнічна група шведів, безпідставно покарана за зраду батьківщині, була роз'єднана та заслана на Схід СРСР, втратила цілісність своєї ментальності, набувши ознак діаспори із розсіяною ідентичністю.

Ключові слова: шведська національна меншина, діаспора, УСРР, СРСР, «імперія позитивної дискримінації / діяльності», національна ідентичність, більшовизація, радянізація, реінтеграція, національні репресії, фільтрація.

ANNOTATION

Kudrytska T. L. Swedes of Ukraine: processes of Sovietization and Reintegration (1920s – 1940s). – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 07.00.01 “history of Ukraine”. – Oles Honchar Dnipro National University, 2020.

The dissertation is a study of a topical and insufficiently developed subject in historiography – the history of the compact Swedish national minority of Ukraine, whose usual way of life has undergone significant transformations under the influence of Bolshevik reformation. Particular attention is paid to the problem of changes in the national identity of the Swedish diaspora in Soviet conditions.

The revealed array of historiography of Ukrainian and foreign researchers, who devoted their works to the problem of the Swedish national minority of Ukraine, allowed to distinguish the object and the subject of the dissertation. On the basis of a wide range of sources, including the first introduced into scientific circulation of archival materials, a comprehensive analysis of the situation of the Swedish population of Ukraine in the transformation of the national policy of Soviet power in the 1920–1940s is conducted. The national policy of the USSR is considered within the framework of T. Martin's concept of "empire of positive activity / discrimination". The concepts that need to be defined for the conceptual side of the study are considered: diaspora, national identity, Bolshevization, Sovietization, reintegration.

The dissertation highlights the position and features of the development of the Swedish diaspora in the Ukrainian lands during the Russian Empire, as such that laid the preconditions for their further interaction with other governments in other historical conditions.

The fate of the Swedish population during the period of political changes during the Ukrainian Revolution is studied and the state of the ethnic group on the eve of the establishment of Bolshevik rule is determined. It is proved that in the conditions of the Ukrainian revolution the Swedes developed an survival strategy, which allowed them to avoid significant human losses. It was emphasized the absence of uprisings after the installation of Bolshevik power in the Swedish settlement was facilitated by the social differentiation of the Swedes, their fatigue from the events of political anarchy and hopes of restoring stability, and the realization of their own helplessness in confronting the predominant Red Army.

The first Bolshevik transformations are characterized and their influence on the political life and culture of the Swedish population is determined. It is established that in the first years after the establishment of Soviet power there were processes of slow Bolshevization of the Swedish population, whose representatives held administrative positions in the newly established institutions of Soviet power. It is noted that the number of those who perceived the Bolsheviks positively was insignificant.

The events of the famine of 1921–1923 in the Swedish settlement are highlighted and the decisive role of the Swedish Red Cross foreign aid in eliminating its consequences is proved.

Attempts of the Sovietization the Swedish economy during the NEP and in the first years of industrialization and collectivization have been studied. It is emphasized that the Bolshevik land management policy satisfied only the landless Swedes, negatively affecting the economic activity of the more active, once wealthy part of the Swedish population, which was deprived of a share of land holdings. It was established that the high taxes and forced distribution of the state loan for industrialization, which fell on the shoulders of the wealthy population, eliminated their interest in the final results of the economy and grew into emigration sentiments, which the Soviet government failed to stop. This allowed us to state the failure of attempts of the Sovietization the economy of the national minority.

Peculiarities of political and cultural life of Swedish settlements in the years of indigenization are determined. The activities of the institutions of Sovietization introduced by the Bolsheviks (Swedish KNS, reading rooms) were reconstructed, and the activities of the swedish national village council were revealed. It is proved that the plans of the Bolshevik government to Sovietize the Swedes, which were connected with the activities of these organizations, only partially achieved their goal. It is emphasized that the questionable loyalty of Swedish teachers to the Soviet government, as well as problems with attending and providing textbooks in their native language, which deprived education of the content proclaimed by the policy of indigenization, identified defeat in the Sovietization of the Swedish labor school. It is noted that the Swedes were able to take advantage of short-term concessions in the anti-religious policy of the Soviet government and obtain a separate Swedish Lutheran parish, as well as maintain religious influence on young people until their emigration in 1929.

The emigration movement of the entire Swedish population of Ukraine in 1929–1931 is considered. The reasons for emigration are determined. The author argues that this is the instability of economic and political life, the Soviet government's voluntarist policy towards religion and private property, and Sweden's paternalistic attitude towards the diaspora (food aid it provided to Swedes in Ukraine during the famines of 1921– 1923 and 1928, support of the educational process and promotion of the religious life of the diaspora). Emigration to Sweden demonstrated the overwhelming failure of attempts to Sovietize the Swedish national minority in Ukraine.

The reasons for the return of a part of the Swedish national minority to the USSR were determined and the attempts of its political, economic and cultural reintegration were followed. The specifics of political repressions against the Swedish population in 1933–1938 were clarified. Criminal cases against Swedes in 1933 and 1937–1938 were analyzed and it was established that emigration to Sweden, correspondence with relatives (after returning to the USSR) and revival of emigration attitudes during the famine of 1932–1933 were equated with anti-Soviet

propaganda and agitation, and later with espionage and participation in a counter-revolutionary national insurgent organization that cost 20 Swedes their lives.

The situation of the Swedish population of Ukraine in the conditions of Nazi occupation and forced emigration to Western Europe is analyzed. It was established that the German occupation administration treated the Swedes as ethnic Germans (Volksdeutsche), extended to them the benefits enjoyed by the latter, and defined the range of responsibilities, resumed the processes of Germanization of the Swedish population. It was emphasized that the Swedes did not have freedom of choice and obeyed all orders of the German occupation administration, including the order to evacuate to the West during the retreat of the German army.

The repressive measures (filtering and exile of Swedish repatriates to the East) against the Swedish population after repatriation to the USSR after the Second World War are studied, their decisive role in completing the Sovietization of the Swedish national minority is substantiated. An analysis of the filtration proceedings against members of the Swedish national minority revealed that the NKVD had accused the Swedish population of voluntarily residing in the occupied territories and accused them of petitioning the German administration to change their citizenship and enroll them in the Volksdeutsche. this meant automatically substantiation the guilt of the Swedish population in their betrayal of the homeland of the USSR and sentencing them to permanent exile in remote areas of the Union.

It is emphasized that after repatriation and filtering, a small ethnic group of Swedes, unjustifiably punished for treason, was separated and exiled to the East of the USSR, lost the integrity of its mentality, acquiring signs of a diaspora with a scattered identity.

Key words: Swedish national minority, diaspora, USSR, "empire of positive discrimination / activity", national identity, Bolshevization, Sovietization, reintegration, national repressions, filtration.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Кудрицька Т. Шведська спільнота України у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ, 2012. С. 250–264.

2. Кудрицька Т. Проблеми зміни національної приналежності населенням с. Старошведського та події світових війн XX століття. *Музейний вісник.* Запоріжжя, 2013. № 13/2. С. 207–215.

3. Кудрицька Т. Українські шведи в роки сталінських репресій (1933–1937). *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ, 2013. С. 178–190.

4. Кудрицька Т. Шведська національна меншина у першій половині XX ст.: стратегії виживання в умовах соціально-політичних потрясінь. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: *збірник наукових праць*. Дніпропетровськ, 2014. Вип. 2. С. 135–142.

5. Кудрицька Т. «147 ar i frammande land. Livet i Gammalssvenskby». Спогади Андреаса Аннаса як джерело для вивчення історії шведів с. Старошведського. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць*. Рівне, 2014. Вип. 17. Серія «Історичні та політичні науки». С. 40–47.

6. Кудрицька Т. До питання вивчення історії шведів СРСР: аналіз джерельного потенціалу. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Історія та археологія». Дніпропетровськ, 2015. Вип. 23. (№ 1). С. 196–202.

7. Кудрицька Т. «Баласт партії»: старошведи у партійній чистці КП(б)У 1933 р. *Вопросы германской истории*. Дніпро, 2016. С. 280–287.

Публікації у зарубіжних періодичних спеціалізованих виданнях:

8. Кудрицька Т. Спроби радянізації економіки шведських поселень УСРР (1921–1929 рр.). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe* (*East European Scientific Journal)*. Warszawa, 2020. № 9 (61). Part 3. P. 9–14. (Індексований у ***Index Copernicus***).

Наукові праці апробаційного характеру:

9. Кудрицька Т. Шкільна освіта у селі Старошведському (Gammalsvenskby) на Херсонщині в 1920–1921 рр. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.).* Харків, 2013. С. 316–318.

10. Кудрицкая Т. Из фольксдойче в спецпереселенцы: советские шведы в фильтрационных делах НКВД. *Два с половиной века с Россией: актуальные проблемы и дискуссионные вопросы истории и историографии российских немцев: Материалы 14-й Международной научной конференции. (м. Кисловодск, 25–29 сентября 2013 г.)*. Москва, 2014. С. 513–523.

11. Кудрицька Т. «Прамати-Svea» у долі населення с. Старошведського. *Актуальні проблеми історії, археології та етнології для студентів, аспірантів та молодих учених: Тези доповіді Перших Всеукраїнських Наддніпрянських наукових читань (м. Дніпропетровськ, 11 квітня 2014). Історичні етюди.* Дніпропетровськ, 2014. Вип. 4. С. 67–69.

12. Кудрицька Т. «Я не пастор брату своєму»: Швеція та шведи закордоном (на прикладі с. Зміївка Херсонської області). *Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу: Тези доповідей VII Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Кривий Ріг, 20–21 березня 2014 р.). Кривий Ріг,* 2014. Вип. 7. С. 189–192.

13. Кудрицька Т. Реемігрaція радянських шведів до УСРР (1929–1931 рр.). *«Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії»: Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р.*). Дніпро, 2021. С. 73–75.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ…… 14

ВСТУП…… 16

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ …….. 24

1.1. Історіографія проблеми……..……... 24

1.2. Аналіз джерельної бази дослідження ……..……... 36

1.3. Методологічна основа дослідження…..…… 49

РОЗДІЛ 2. ШВЕДИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ РАДЯНСЬКОЇ ЕПОХИ…….……. 58

2.1. Особливості розвитку шведської діаспори за часів Російської імперії ……. 58

2.2. Шведське поселення в умовах Української революції ……... 70

РОЗДІЛ 3. БІЛЬШОВИЗАЦІЯ ТА СПРОБИ РАДЯНІЗАЦІЇ ШВЕДСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ УПРОДОВЖ РАННЬОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ТА В УМОВАХ КОРЕНІЗАЦІЇ…… 80

3.1. Перші спроби політичної та культурної трансформації (більшовизації) шведської спільноти (1920–1923 рр.) …… 80

3.2. Успіхи та невдачі перетворення економіки шведських поселень в умовах голоду, НЕПу та формування тоталітарної влади …..…… 92

3.3. Політичний та культурний розвиток шведської національної меншини в умовах коренізації……. 107

3.4. Еміграція шведського населення як неочікуваний для влади результат національної політики……. 126

РОЗДІЛ 4. РЕІНТЕГРАЦІЯ ШВЕДІВ ТА РЕПРЕСІЇ СТОСОВНО ШВЕДСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 1930-Х РР. …..……..... 139

4.1. Повернення шведів до УСРР і спроби реінтеграції етнічної групи……. 139

4.2. Політичні репресії стосовно шведського населення……..... 154

РОЗДІЛ 5. ШВЕДИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ КОЛАБОРАЦІЇ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД……..... 169

5.1. Шведські поселення в умовах окупації України та вимушена еміграція (1941–1945 рр.)……. 169

5.2. Репресії шведів-фольксдойче після репатріації до УРСР……. 175

ВИСНОВКИ…… 187

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ……. 193

ДОДАТКИ……..... 241

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРСР – Автономна Радянська Соціалістична Республіка

ВЛКЗМ – Всесоюзний Ленінський Комуністичний З'їзд Молоді

Волвиконком – волосний виконавчий комітет

Волземвідділ – волосний земельний відділ

Волнаросвіти – волосна народна освіта

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

Головполітпросвіт – Головний політико-просвітницький комітет Народного комісаріату просвіти РРСФР

Губком – губернський комітет

ДАХО – Державний архів Херсонської області

ДПУ – Державне політичне управління

КВД – комітет взаємодопомоги

КДБ – Комітет державної безпеки

КК УСРР – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки

КНС, **комнезам** – комітет незаможних селян

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

Лікнеп – ліквідація неписемності

МТС – машинно-тракторна станція

Наркомпрос – Народний комісаріат просвіти

нацмен – національні меншини

НЕП – нова економічна політика

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОВК, Окрвиконком – окружний виконавчий комітет

Оргбюро – організаційне бюро

Осовіахім, ОСО – Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву (від російського – Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству, Осовиахим)

Райпродком – районний продовольчий комітет

РВК, Райвиконком – районний виконавчий комітет

Ревком – революційний комітет

РНК УСРР, Раднарком УСРР – Рада Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СТВ – сільськогосподарське товариство

ТСОЗ – Товариство спільного обробітку землі

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

УРСР - Українська Радянська Соціалістична Республіка

ф. – фонд

ЦК ВКП (б) – Центральний комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦКНМ – Центральна комісія національних меншин

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наукове дослідження присвячене вивченню історії шведської діаспори – національної меншини, чиє минуле, починаючи з кінця XVIII ст., було пов'язане з історією українських земель у складі Російської імперії та УСРР / УРСР. Феномен досліджуваного нами сюжету полягає в тому, що, незважаючи на нечисленність, шведське населення не «розчинилося» і не «загубилося» серед інших національних меншин протягом цього довгого, насиченого змінами періоду. На особливу увагу заслуговує проблема збереження (чи змін) національної ідентичності шведської діаспори в умовах радянських реалій та трансформації національної політики радянських урядів.

Національна політика СРСР, з огляду на наявний, об'ємний за змістом та інтерпретаціями історіографічний доробок, залишається невичерпним джерелом актуальних тем для дослідників радянської епохи. Американський вчений Т. Мартін назвав СРСР імперією «позитивної діяльності / дискримінації» через її національну політику, якою вона вдало підтримувала зовнішні форми існування національних меншин: національні території, мову, еліти та культуру, і яка водночас була покликана контролювати хвилі етнічного націоналізму, що піднімалися у країні. Українські дослідники вбачають наступальний характер політики стосовно нацменшин та її основну мету не стільки у тому, щоб регулювати реальні етносоціальні та етнополітичні процеси, а в тому, щоб «моделювати» населення з метою докорінної переорієнтації відповідно до завдань пришвидшення соціально-економічного розвитку країни [338, с. 574–575].

Зважаючи на ці роздуми, дослідження трансформації шведської діаспори за доби радянської влади, як однієї з найменш вивчених національних меншин України, вважаємо необхідним і актуальним. Як довели попередні дослідження, шведи неодноразово напряму взаємодіяли із радянськими урядами УСРР / УРСР та СРСР, були предметом для міжнародних перемовин між СРСР та

Швецією й слугували прикладом у звітах статистики, де проголошувався всеосяжний радянський вплив (утворення національної сільради, шкільна освіта та колгоспний рух). Не уникла діаспора й національних репресій та звинувачень у колабораціонізмі із нацистами. Дослідження шведської національної меншини надасть змогу підтвердити або спростувати тезу про те, наскільки ефективною була національна політика більшовиків у випадку її впливу на малочисельну етнічну групу. Важливою інтенцією нашої праці також є визначення того, чи вдалося державі та владі створити із шведів радянських людей, продемонструвати рефлексію макроісторичних процесів радянської етнополітики на мікрорівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів наукової роботи кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах ініціативної кафедральної теми «Проблеми міжцивілізаційної взаємодії суспільств Заходу і Сходу у нову та новітню добу» (номер державної реєстрації 0116U002263).

Об'єктом дослідження є шведська діаспора України у 1920–1940-х рр.

Предмет дослідження – політичне, соціально-економічне та культурне життя шведської національної меншини УСРР / УРСР у 1920–1940-х рр.

Мета дисертаційної праці – дослідження політичного, соціально-економічного та культурного життя шведської національної меншини України, а також змін її національної ідентичності в умовах встановлення більшовицької влади та трансформації національної політики радянських урядів упродовж 1920–1940-х рр.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

– здійснити комплексний аналіз історіографії з теми дисертації, виявити, систематизувати та класифікувати джерельну базу, визначити теоретико-методологічні засади дослідження та окреслити понятійний апарат;

– висвітлити становище та особливості розвитку шведської діаспори на українських землях за часів Російської імперії (взаємовідносини шведів з

імперською владою, національним оточенням та метрополією – Швецією), як такі, що заклали передумови їхньої подальшої взаємодії з іншими урядами в інших історичних умовах;

– дослідити долю шведського населення у період політичних змін за часів Української революції та визначити становище етнічної групи напередодні встановлення більшовицької влади;

– охарактеризувати перші більшовицькі перетворення та визначити їхній вплив на політичне життя та культуру шведського населення;

– здійснити реконструкцію подій голоду 1921–1923 рр. у шведському поселенні, встановити шляхи його подолання та наслідки;

– дослідити спроби радянізації шведського господарства у період НЕПу та в перші роки індустріалізації та колективізації, дати оцінку її результатам;

– визначити особливості політичного та культурного життя шведських поселень у роки коренізації;

– розглянути еміграційний рух шведського населення України у 1929–1931 рр.;

– прослідкувати спроби політичної, господарської та культурної реінтеграції шведів після їхнього повернення до УСРР;

– з’ясувати специфіку політичних репресій проти шведського населення у 1933–1938 рр.;

– проаналізувати становище шведського населення України в умовах нацистської окупації та вимушеної еміграції до Західної Європи;

– простежити процеси повоєнної фільтрації та репатріації депортованого шведського населення, оцінити їхні наслідки для подальшої долі шведів;

– визначити світоглядні результати радянізації національної меншини (явища зміни самоідентифікації шведів внаслідок існування діаспори в умовах радянської влади або зафіксувати їхню відсутність).

Територіальні рамки окреслені географією компактного проживання шведської національної меншини: с. Старошведським (Gammalsvenskby)

(заснованим у 1782 р.)*, с. Ново-Шведським (Nysvenskby) (заснованим у 1926 р.) та с. Шведська Поляна (Svenskaker) (заснованим у 1928 р.). На сучасному етапі селища об'єднані з колишньою німецькою колонією Шлангендорф у межах с. Зміївка Бериславського району Херсонської області. Водночас, слід рахуватися з добровільною та вимушеною мобільністю шведів у межах Європи та СРСР, що не обмежується чіткими територіальними рамками. Окремі сюжети нашого дослідження пов'язані з початковим місцем проживання шведів (о. Даго Естляндського узбережжя Балтійського моря) та державою Швеція – метрополією діаспори.

Хронологічні межі охоплюють 1920–1940-ві рр. Нижня межа дослідження пов'язана з остаточним встановленням влади більшовиків у шведському поселенні. Верхня межа обумовлена процесами примусової фільтрації (1945–1949 рр.), що здійснювалися серед шведів-репатріантів та реінтегрували їх до повоєнного суспільства, майже завершивши радянізацію цієї національної меншини. Для кращого розуміння змін у суспільно-політичному, економічному та культурному повсякденні шведів, які мали місце з початку встановлення більшовицької влади, вважаємо доцільним зробити короткий історичний екскурс до імперського періоду життя шведів України, що загалом сприяє кращому вирішенню дослідницьких завдань.

Новизна та отримані результати. Дисертація є дослідженням історії компактної нечисленної шведської національної меншини, звичний уклад життя якої зазнав суттєвих трансформацій під впливом більшовицьких перетворень. У зв'язку з цим *вперше*:

– введено до наукового обігу новий джерельний комплекс документів Державного архіву Херсонської області;

– простежено процеси застосування політики воєнного комунізму на теренах шведського поселення, з'ясовано її вплив на добробут шведів та на їхнє ставлення до більшовицької влади;

* У 1918 р. та у період 1941–1943 рр. одночасно вживався німецький варіант назви Альтшведендорф (Altshwedendorf); з 1926 р. з'являється шведський варіант Гаммальсвенскбю (Gammalsvenskby); з 1931 р. було перейменоване у с. Червоно-Шведське; з 1945 р. – с. Вербівка.

– висвітлено події голоду 1921–1923 рр. у шведському поселенні та доведено визначальну роль іноземної допомоги Шведського Червоного Хреста у ліквідації його наслідків;

– проаналізовано особливості розвитку шведської економіки впродовж НЕПу та перших років індустріалізації й колективізації, що дозволило констатувати безуспішність спроб радянізації національної меншини;

– здійснено реконструкцію діяльності впроваджуваних більшовиками інституцій радянізації (шведського КНС, хати-читальні), а також розкрито діяльність шведської національної сільської ради. Доведено, що плани більшовицького уряду з радянізації шведів, пов'язані з діяльністю означених організацій, лише частково досягли своєї мети;

– досліджено репресивні заходи (фільтрація та заслання на Схід СРСР шведських репатріантів) стосовно шведського населення після повернення на батьківщину після Другої світової війни, обґрунтовано їхню визначальну роль у завершенні радянізації шведської національної меншини.

Подальшого висвітлення набули питання:

– доля шведського населення у роки Української революції;

– радянізація освітнього процесу та антирелігійна пропаганда у шведських поселеннях;

– висвітлення еміграційного руху шведів 1929–1931 рр. і процесів політичної, господарської та культурної реінтеграції частини шведів, яка повернулася назад до УСРР після 1931 р.;

– національні репресії 1933–1938 рр. серед шведів України.

Уточнено і доповнено:

– загальний контекст історії шведської діаспори за часів Російської імперії;

– відомості про релігійне життя шведів, появу окремої шведської лютеранської парафії в умовах впроваджуваної більшовиками атеїстичної політики;

– інформацію про життя шведів-фольксдойче в умовах нацистської окупації та вимушеної еміграції до Третього Рейху та Польщі.

Практичне значення дисертаційної праці полягає у тому, що його матеріали, основні положення, висновки створюють базу для подальшого дослідження життя компактної нечисленної національної меншини у контексті впровадження глобальних змін у політичному, соціально-економічному та культурному житті, обумовлених політикою радянського уряду. Також вони можуть бути використані при написанні наукових праць та розробці лекційних і спеціальних курсів з історії України і СРСР, регіональної історії та етнополітики, з проблем соціальної історії та історії повсякдення національних меншин України.

Тема дисертації та специфіка джерельної бази визначили вимоги до **методологічного інструментарію.** Дисертація виконана у дисциплінарному полі нової соціальної історії. Національну політику СРСР розглядаємо в межах концепції Т. Мартіна «імперія позитивної діяльності / дискримінації». В основу дисертаційної праці покладено мікроісторичний та соціокультурний підходи, які дозволили «під мікроскопом» дослідити історію шведської національної меншини України, «олюднити» історію діаспори, звернувши увагу на багатьох її представників та визначити соціокультурні зміни, які відбулися в етнічному соціумі під впливом радянських перетворень.

Для вирішення поставлених у дисертації завдань використовувалися загальнонаукові принципи дослідження. На основі принципів історизму й об’єктивності вдалося реконструювати основний перебіг подій і забезпечити достовірність результатів дослідження. Автором задіяно низку загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Серед загальнонаукових методів для підготовки дослідження залучено методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції. Спеціально-науковий метод історичної періодизації надав змогу виокремити хронологічні етапи історіографічного вивчення шведської діаспори України. Історико-порівняльний метод дозволив здійснити компаративний аналіз становища шведської національної меншини у період коренізації,

політичних репресій, у роки Другої світової війни та у післявоєнний період. Специфіка джерельної бази – документи радянського походження – обумовили використання методу історичної герменевтики. Детальну інформацію про методологічний інструментарій дослідження буде надано у підрозділі 1.3.

Сукупність наведених вище дослідницьких підходів, методів та методології надали можливість провести різнобічний аналіз становища шведського населення України в умовах встановлення більшовицької влади, національної політики радянських урядів, за доби тоталітаризму та у повоєнний період.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час обговорення на засіданні кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також на наукових конференціях та наукових читаннях: 66-й міжнародній конференції «Каразінські читання» (історичні науки) (м. Харків, 26 квітня 2013 р.); 14-й Міжнародній науковій конференції «Два с половиной века с Россией: актуальные проблемы и дискуссионные вопросы истории и историографии российских немцев» (м. Кисловодськ, Російська Федерація, 25–29 вересня 2013 р.); VII Всеукраїнській студентській науковій конференції «Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу» (м. Кривий Ріг, 20–21 березня 2014 р.); Перших Всеукраїнських Наддніпрянських наукових читаннях: актуальні проблеми історії, археології та етнології для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Дніпропетровськ, 11 квітня 2014 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії» (м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р.).

Основні результати дисертації знайшли своє відображення в 13 авторських публікаціях (в Україні та закордоном). З них 7 надруковано у виданнях, затверджених МОН України; 1 стаття опублікована у закордонному періодичному, спеціалізованому виданні, занесеному до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus; 5 – матеріали всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій (див. дод. А).

Структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, п’яти розділів (тринадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (424 позицій) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, з них основного тексту – 177 сторінок (8,9 умовних аркуша).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Сюжети історії шведської національної меншини України привертали увагу дослідників, але більша частина історіографічного доробку присвячена подіям імперського періоду життя діаспори [227–229; 313; 315; 319–324; 373–379]. Історіографічна традиція дослідження шведів України радянської доби веде свій початок з кінця 1980-х рр.

Весь комплекс праць, використаних у нашому дослідженні, вважаємо доцільним умовно поділити на три групи за принципом вивчення предмета від конкретного до загального:

1) праці, які безпосередньо присвячені вивченню історії шведської діаспори України, зокрема минулого національної меншини в 1920–1940-х рр.; 2) праці з історії національних меншин УСРР, УРСР, СРСР, в яких, у тому числі, побіжно згадується шведське населення як об'єкт національної політики; 3) праці, які дозволяють зрозуміти умови життя шведської діаспори на різних етапах історії українських земель Російської імперії та за радянських часів.

Для класифікації **першої групи праць**, що безпосередньо присвячені вивченню історії шведської діаспори України, зокрема минулого національної меншини в 1920–1949 рр., виокремлено кілька хронологічних періодів, кожен з яких має властиві йому особливості:

1) презентаційний етап (зарубіжна історіографія, історики-аматори) – 1880-ті – до початку 1990-х рр.;

2) етап появи теми шведської діаспори в українській історіографії (краєзнавчі дослідження) – 1990-ті рр.;

3) сучасний етап (синтез та діалог історіографій) – початок 2000-х – дотепер.

Презентаційний етап історіографії є тривалим за хронологією та охоплює період 1880-х – початку 1990-х рр. Він об'єднує праці естонських та шведських істориків-аматорів, які були створені за підсумками контактів авторів із населенням с. Старошведського. Отже, дослідження цього періоду за способом викладу матеріалу нагадують «записки мандрівників», нариси спостерігачів подій, проте їх об'єднує наявність загального методологічного підходу: пошук спільного з діаспорою, аналіз побаченого, опис ролі метрополії у житті старошведів.

У 1880-х рр. – на початку XX ст. до с. Старошведського було здійснено кілька поїздок громадян Естонії та Швеції. Відвідувачі опублікували свої враження від перебування у діаспоральному поселенні. У своїх працях автори не тільки описували події та явища, очевидцями яких були, але й надали коротку довідку щодо історії шведських поселень. Не зважаючи на те, що їхні свідоцтва хронологічно виходять за межі нашого дослідження, опис повсякдення шведської діаспори має допоміжне значення для розуміння зв'язків поселення з метрополією.

Естонський учений Г. Вендель, описуючи ситуацію у с. Старошведському, звернув увагу на відсутність шведськомовного пастора та брак можливості навчання рідною мовою, висловив занепокоєння стосовно факту неминучої асиміляції шведів. Він вважав, що населення діаспори («одна плоть і кров шведськомовного населення») потребує допомоги від своєї прабатьківщини [424]. Есе передруковувалося різними виданнями Швеції, що свідчило про суспільний інтерес до діаспори.

Шведський вікарій Г. Неандер поділився своїми враженнями від перебування серед співвітчизників з метою нагадати населенню своєї країни про старошведів та фінансово підтримати їхні релігійні й культурні потреби [412]. Автор надав характеристику походження прізвищ шведів, наголосив на ролі Швеції у будівництві церкви та поповненні бібліотеки книгами рідною мовою, окреслив господарські та релігійні проблеми [412]. Сприйняття діаспори шведами-сучасниками як борців за збереження національної

ідентичності формувала їхній позитивний образ у суспільній думці не лише Швеції, а й Фінляндії та Естонії. Допомога, яку надавали ці країни у дореволюційний час, збереглася і в подальшому.

Голод 1921–1923 рр. та продовольча допомога, яку надавав поселенням цієї етнічної групи Шведський Червоний Хрест, актуалізували інтерес науковців метрополії до діаспори. У статті Я. Бліса описано культурний зв'язок старошведів з прабатьківщиною в історичній перспективі, простежується шведсько-німецьке протистояння в релігійному та земельному питаннях, розповідається про візити до села Г. Венделя, А. Карлгрена, Г. Неандера, а також йдеться про фінансування Швецією будівництва церкви та формування бібліотеки у с. Старошведському. Згадуючи про історичне минуле, Я. Бліс розповів про труднощі буття шведів за часів раннього радянського періоду і описав продовольчу допомогу, яку їм було надіслано у 1921 р. [405].

Приїзд старошведів із СРСР у 1929 р. пожвавив інтерес шведського суспільства до емігрантів. У зв’язку з цим Н. Тіберг перевидав працю А. Карлгрена, яку він доповнив післямовою та коментарями. Серед причин виїзду він визначив відсутність особистої свободи, нестабільність життя та особливості режиму влади, що були діаметрально протилежними соціальним та церковним традиціям діаспори [420]. Реемігрaція частини шведів до СРСР на довгий час виключила проблему діаспори з поля зору шведської історіографії.

Етап появи теми шведської діаспори в українській історіографії (1990-ті рр.) характеризується увагою до окреслених нами сюжетів з боку дослідників краєзнавчого напряму та локальної історії. Незалежність України, курс держави на впровадження виважених підходів у національну політику актуалізували вивчення різних аспектів історії національних меншин. Історія нечисленної національної меншини шведів, на відміну від німецької, польської, єврейської та інших, виявилася менш популярною темою серед дослідників.

Першою працею цієї групи історіографії слід вважати статтю А. Голобородька, де вивчається доля засуджених шведів у роки сталінського терору. Автор коротко розглянув один із судових процесів над шведами,

підтверджуючи свої роздуми прикладами з протоколу судових засідань та зробив висновок про безпідставність звинувачення шведів та виголошеного їм смертного вироку [247, с. 226–227, 229].

У подальшому більшість публікацій стосовно шведської діаспори була представлена у випусках періодичного збірника «Нариси з історії Бериславщини». Виходячи зі структури публікацій, присвячених шведам, слід зазначити загальний алгоритм способу презентації проблеми. Статті передувало знайомство автора з певним архівним джерелом, яке друкувалося у незмінному вигляді. Дослідник надавав лише короткий аналіз подій. Загальною рисою матеріалів є відсутність вихідних даних документа, що ускладнює їхню ідентифікацію. Увага авторів була зосереджена на одному з переламних періодів історії шведів (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.).

У статті, присвяченій долі шведів у 1929–1931 рр., В. Сергійчук стисло проаналізував причини еміграції шведів з УСРР. Особливу увагу автор приділив діям щодо запобігання еміграції з боку радянської влади [357, с. 124–125]. Темою праць О. Данильченко та Г. Чумаченко, зокрема, став період адаптації шведів-переселенців під час їхнього перебування у Швеції. Причинами їхньої реемігрції до УСРР були названі дискримінація у трудовій сфері, несприятливий клімат, «зворотний культурний шок» та синдром «втраченого раю» [255, с. 129–131; 379; 382, с. 102–103]. Важливим доповненням до статей В. Сергійчука та О. Данильченка є документи, якими автори ілюструють свої роздуми про цей унікальний сюжет історії нацменшини та які є джерелом нашого розуміння тих соціальних змін, які відбулися з представниками діаспоральної групи за радянських часів [255, с. 130–131; 357, с. 126–128].

Ю. Коник присвятила увагу проблемам виникнення еміграційних настроїв у середовищі шведів у 1929 р. Авторка проаналізувала заходи влади у напрямі запобігання еміграційним настроям і зробила висновок щодо послідовної поведінки шведів стосовно виїзду. Своє судження вона

проілюструвала публікацією листа шведів до радянської влади [288, с. 135–138].

Сучасний період у дослідженні історії шведів України (початок 2000-х – дотепер) – якісно новий етап вивчення діаспори, який об'єднує праці закордонних та сучасних українських дослідників, що ґрунтуються на архівних матеріалах, новітній методології та є результатом синтезу історіографій з проблеми. Це період інтенсивного епістеміологічного діалогу, який привів, у тому числі, до появи міжнародних наукових проектів.

Поштовхом для відновлення інтересу закордонних дослідників до проблеми слід вважати роботу шведських дослідників Ю. Хедмана та Л. Оландера, які ще наприкінці 1980-х рр. скористалися політичною ситуацією в СРСР та відвідали с. Зміївку, де проживала незначна кількість шведів. На початку 2000-х рр. вони опублікували кілька праць науково-популярного характеру [407; 408]. У них автори вперше торкнулися багатьох аспектів історії шведів: їхньої долі за часів Української революції, відносин німецької окупаційної армії зі шведським населенням під час Першої світової війни, допомоги Шведського Червоного Хреста населенню Старошведського під час голоду 1921–1923 рр., реемігрaції всієї діаспори до Швеції в 1929 р., окресливши цим поле діяльності та проблемні зони для майбутніх дослідників. Частково цю функцію в українській історіографії виконали праці І. Кулинича, присвячені імперському періоду історії поселення і надруковані ще в середині 1990-х рр. [309; 310].

Учасниками шведсько-українсько-російського наукового проекту «Шведські колонії в Україні», який тривав на базі Сьодертонського університету Швеції у 2005–2010 рр., стали українські науковці (С. Бобилєва, О. Безносов, О. Безносова, Ю. Маліцька), російські дослідники (Т. Шрадер та О. Маньков) та шведські (П. Вавженюк, А. Котлярчук, Д. Гаунт) вчені. Результатом архівного пошуку та етнографічних експедицій, здійснених його учасниками, стала поява низки публікацій, присвячених різним періодам історії шведів, включаючи колективну та авторську монографії. Вивченню

радянського періоду історії шведів, за винятком однієї статті українського дослідника [216], присвятили увагу зарубіжні вчені [293; 325; 389–391; 406; 422].

О. Безносов зосередив увагу на вивченні раннього радянського періоду історії шведів України. У його публікації наведено інформацію стосовно загальної ситуації в регіоні за часів Української революції, висвітлено сюжети взаємодії австро-німецької окупаційної армії зі шведами [216, с. 423–425]. Дослідник торкнувся подій встановлення влади більшовиків у с. Старошведському [216, с. 426–428]. Названа публікація – єдине дослідження, яке ґрунтується на джерелах з українських архівів і присвячене встановленню більшовицької влади на території діаспорального поселення.

Інтерес російських представників Сьодертонського проекту був спрямований на дослідження культури та побуту шведів, а також лінгвістичних особливостей їхнього діалекту. Ними було здійснено кілька етнографічних експедицій до с. Зміївки, де проживають нащадки шведів. Коротко проаналізувавши історію шведів від їхнього переселення до сучасності, Т. Шрадер назвала їх прикладом у боротьбі за збереження етнічності, мови та віросповідання [389, с. 26; 390, с. 134–135; 391, с. 253].

Статті О. Манькова демонструють інтерес представників суміжних дисциплін до шведської національної меншини. У результаті експедиційних поїздок вчений зробив лінгвістичне відкриття, виявивши існування старошведського діалекту як цілісної мовної системи [325, с. 311].

Дослідження шведського історика П. Вавженюка виходять за межі радянського періоду історії шведів України, однак містять цінну інформацію, яка допомагає зрозуміти фактори збереження або втрати шведами елементів національної ідентичності за часів Російської імперії та порівняти, що сталося із ними за доби СРСР [422, с. 16–17]. За словами автора, консервування шведської мови та культури відбулося внаслідок низького рівня грамотності та передавання знань від старшого покоління молодшому усним шляхом, а також через мінімізацію контактів із середовищем поза межами села [422, с. 18].

Важливим фактором збереження національної ідентичності П. Вавженюк назвав контакти старошведів із вихідцями з Фінляндії і Швеції у середині XIX – першій третині XX ст.

Формуванню образу діаспори шведським суспільством 1920–1930-х рр. присвячено іншу працю П. Вавженюка, яка увійшла до колективної монографії. На думку автора, населення Фінляндії, Естонії та Швеції відчувало генетичну спорідненість зі шведами України та вважало їх «загубленим плем'ям». Це ґрунтувалося на акцентуванні спільних рис та замовчуванні відмінностей, які стали наслідком багаторічного проживання в іншій країні. Цей міф, як вважає П. Вавженюк, був розвінчаний після реемігрaції шведів коли стала очевидною їх повна відмінність від вигаданого образу [421, с. 110]. Особливу роль у збереженні національної ідентичності П. Вавженюк відвів використанню релігійної літератури, яку предки шведів привезли із собою з колишньої батьківщини. Вона, за його словами, окрім своєї традиційної ролі – використання у молитвах, була також транслятором колективної пам'яті, нагадуючи шведам про їхнє колишнє підданство і підсилюючи їхнє розуміння своєї національної окремішності [421, с. 92].

Міжетнічні та міжконфесійні відносини шведів із сусіднім німецьким населенням проаналізовано в статті шведського дослідника А. Котлярчука. Взаємовідносини шведів із сусідами А. Котлярчук розкрив за допомогою формули «брати-вороги». Він визначив три аспекти протиріч – суперництво за політичне переважання в окрузі, земельне питання і релігійне протистояння [293, с. 29–30].

Участь у Сьодертонському проекті зумовила подальшу роботу А. Котлярчука у вивченні долі шведів за сталінської доби. Монографія дослідника «"В кузнице Сталина": шведские колонисты Украины в тоталитарных экспериментах XX века» була підготовлена переважно на матеріалах архівів Швеції та Російської Федерації [292, с. 14–15]. Дискусійною є думка А. Котлярчука щодо заперечення ролі нових органів влади, створених за часів коренізації. Автор вважає, що такі окремі органи існували в етнічному

поселенні ще з імперських часів. Він випустив з поля зору те, що шведи мали спільну з німцями адміністративну одиницю, а тому були зацікавлені в отриманні власної етнічної системи управління, що стало можливим завдяки політиці коренізації.

А. Котлярчук охарактеризував події сталінського терору серед шведів, встановивши критерії арешту, методи ведення допитів та уточнив відсоток засуджених до розстрілу [292, с. 160–161]. Разом з тим були випущені подробиці судових процесів і допитів, була надана лише загальна їхня характеристика. Депортацію шведів за межі України вчений розглядає крізь призму теорій примусової нормалізації М. Фуко та зміни колективної ідентичності А. Мелуччі. Він виокремив нав'язані шведам владою нові правові, політичні, лінгвістичні та релігійні стандарти ідентичності, які були спрямовані на їхнє розчинення серед інших спецпоселенців [292, с. 188–193]. У знятті шведів зі спецобліку, яке відбулося за ініціативи «знизу» через колективний запит, а також у дозволі на їхнє повернення до рідної місцевості дослідник вбачає прискорення інтеграції шведів з радянським суспільством [292, с. 199]. Під час архівного пошуку нами було виявлено документи, які дозволяють простежити подальшу долю депортованих шведів і скоригувати висновок А. Котлярчука. Без перебільшення можна стверджувати, що монографія А. Котлярчука є найґрунтовнішим дослідженням шведів України.

Процеси реемігрції шведів до СРСР у 1930–1931 рр. описано в статті А. Котлярчука, що стала частиною колективної монографії «The lost Swedish tribe. Reapproaching the history of Gammalsvenskby in Ukraine» [410, с. 11–149].

Життя шведів України в умовах окупації у роки Другої світової війни частково дослідив шведський історик Д. Гаунт. Він коротко охарактеризував заходи Рейху стосовно фольксдойче, проаналізував причини та механізм поширення статусу фольксдойче на шведів [406, с. 243–244]. Д. Гаунт вважає, що Вермахт мав намір повністю асимілювати шведів до колишніх німецьких колоністів та використати їх для заселення завойованих територій Рейху [406, с. 244]. На підставі цього автор зробив висновок про насильницьке зарахування

шведів до фольксдойче та виключав їхні симпатії до окупаційного режиму, оскільки це йшло врозріз із бажанням шведів зберегти свою національну ідентичність [406, с. 248].

За межі хронологічного періоду нашої роботи виходить дослідження інших учасників проекту «Шведські колонії в Україні» (С. Бобилєвої, Ю. Маліцької, О. Безносової), які вони присвятили імперському періоду історії шведських колоністів. Ю. Маліцька дослідила процеси міграції, адаптації та акультурації естонських шведів у 1781–1871 рр. [319, с. 19–27; 320, с. 12–14; 321, с. 133–139; 322; 323 с. 111–115; 324, с. 21–26]. Праці С. Бобилєвої присвячені соціально-економічному розвитку Шведської колоністської округи середини XIX ст. та відносинам шведських колоністів з російською владою [227, с. 34–53; 228, с. 77–79; 229, с. 247–268]. На їхній основі можна простежити темпи розвитку господарства шведських колоністів та виявити початки соціальної диференціації у суспільстві. У статті О. Безносової фокусується увага на висвітленні релігійного життя шведів у поліконфесійному оточенні кінця XVIII – початку XX ст. Ця праця дозволяє зрозуміти витоки протистояння шведів і німців на релігійному ґрунті та зрозуміти, як шведи змогли вберегти один із ключових факторів своєї національної ідентичності в умовах відсутності духовенства [293, с. 293–298].

Еміграційним процесам шведської діаспори СРСР присвятив статтю канадський дослідник А. Рудлінг. Історик опрацював значну вибірку публікацій газет «Svenska Canada-Tidningen» і «Canada Posten» – друкованих органів шведських емігрантів у Канаді. Автор здійснив порівняння образу шведів у періодиці під час їхнього переселення до Швеції та після їхнього повернення до СРСР [418, с. 70–72, 75–77]. Здійснюючи характеристику двох еміграційних потоків шведів, які прямували до СРСР та Канади, А. Рудлінг дійшов висновку, що політичні репресії, Друга світова війна та депортація на Схід СРСР стали консервантом мови та культури радянських шведів (сприяли їхній мобілізації в умовах катаклізмів), що частково суперечить нашим висновкам [418, с. 84–89].

У 2010-х – 2020 рр. вивчення шведської діаспори було продовжено українськими дослідниками. С. Чирук приділив увагу вивченню демографічних аспектів життя шведських колоністів у 1782–1917 рр. [373, с. 123–134; 374, с. 216–231; 375, с. 29–42; 376, с. 64–81; 377, с. 89–94; 378; 379, с. 168–178]. Історію шведської меншини періоду 1920–1950-х рр. висвітлено в статтях авторки цієї дисертації, присвяченим як теоретичним аспектам, так і вивченню долі шведів у роки політичних репресій і після Другої світової війни та дослідженню стратегії виживання шведів України в умовах соціально-політичних потрясінь першої половини XX ст. [296, с. 513–523; 297, с. 40–47; 298, с. 280–287; 299, с. 67–69; 300, с. 189–192; 301, с. 196–202; 302, с. 207–215; 303; 304, с. 9–14; 305, с. 178–190; 306, с. 135–142; 307, с. 250–264; 308, с. 316–318].

Дослідники, які вивчали історію національних меншин України у радянський період та національну політику влади у 1920–1930-х рр., також не залишили поза увагою історію нечисленної шведської діаспори. Їхні праці ми включили до **другої групи історіографії**. Це дослідження з історії національних меншин УСРР, УРСР, СРСР, в яких побіжно згадується шведське населення як об'єкт національної політики. У них присутні згадки про шведську національну меншину, наведено невелику за обсягом інформацію загального характеру, статистичні відомості. Значення таких публікацій полягає у демонстрації того, що автори виокремлюють шведів із загалу інших національних меншин. Переважно шведів згадують у контексті політики коренізації (функціонування національної сільради, школи) та еміграційного руху 1929–1931 рр.

Першим з таких авторів слід згадати Б. Чирка, праці якого присвячені загальній характеристиці національної політики стосовно нацменшин у 20–30-ті рр. XX ст. [370; 371; 372]. Вивчаючи етносоціальне буття німецької національної групи в 20–30-х рр. XX ст., автор згадує і шведів: їхню наявність у переліку національних меншин, що населяли Україну, та створену ними сільраду [370, с. 175; 371, с. 204–205].

Досліджуючи досвід впровадження партійними органами національної політики, С. Гусєва та М. Цобенко вказали на функціонування шведської національної школи та проведення партконференції жінками-шведками [249, с. 52–53].

Побіжно згадуються шведи у статті З. Орлової, присвяченій історії національного будівництва на Херсонщині. Зокрема, констатується повне охоплення шведів національною сільрадою, надається відсоток охоплення школярів трудовою школою, наводяться дані про кількість національних шведських шкіл та учителів у них [266, с. 55, 62–63].

Описуючи етнічні групи півдня України, О. Данильченко наводить кілька фактів про шведів, згадуючи про існування єдиної національної шведської сільради. Щоправда, дослідник помилково називає шведським сусіднє німецьке село Клостердорф [254, с. 24].

Короткі відомості про шведів містяться у довідниках з історії національних меншин [260, с. 320–322]. Поряд з інформацією про їхню чисельність і розселення в Україні, мову спілкування, соціально-демографічні характеристики, упорядники навели відомості про міграційні процеси, які мали місце у шведському суспільстві в 1929–1931 рр., а також відзначили високий рівень етнічної самосвідомості шведів.

Досліджуючи міграційний рух німецького населення на території південних округ України, Т. Пронь побіжно торкнулася реемігрції шведів у 1929 р. За її словами, еміграційні настрої у шведському суспільстві стали ланцюговою реакцією на масовий від’їзд німців. Організаторами та ідейними натхненниками таких настроїв авторка вважає заможних господарів. Дослідниця коротко аналізує заходи радянського керівництва для ліквідації еміграційних настроїв шведів [348, с. 60].

У книзі пам’яті жертв Голодомору Херсонської області згадуються події голоду 1930-х рр., від якого постраждала і шведська національна меншина. Уточнення потребує наведений у книзі факт арештів громадян Старошведського органами Державного політичного управління «за

розповсюдження чуток про голод». На наш погляд, причиною арештів стали еміграційні настрої шведів, каталізатором яких був голод. Перелік прізвищ арештованих, які були репресовані у 1933 р., неповний, адже в ньому згадано лише одну особу [337, с. 247].

Досліджуючи голодомори 1921–1922 та 1932–1933 рр. на Півдні України, Ю. Котляр та І. Міронова згадують шведську національну сільську раду, яка отримала допомогу від Шведського Червоного Хреста [290, с. 53, 83]. Іноземній допомозі голодуючому населенню Півдня України, в тому числі і шведам, присвятив статті В. Кириленко [271; 272].

Третя група аналізованої історіографії проблеми об'єднує праці, які мають для нашого дослідження допоміжний характер та дозволяють зрозуміти особливості життя шведів на різних етапах їхньої історії на українських землях Російської імперії та за радянських часів. Вони відображають суміжні з досліджуваною проблемою сюжети, занурюють у контекст відповідного періоду. Тематично ця група охоплює праці з історії України зазначеного періоду [233; 244; 259; 312; 338; 361; 381], Російської імперії [232; 240; 273; 317; 329; 346] та СРСР [392]. Сюди ж ми віднесли як дослідження, присвячені національній політиці радянського уряду стосовно національних меншин у цілому [239; 269; 256; 327; 352; 396–404], так і дослідження різних національних меншин в окремі періоди радянської історії: за часів Української революції та встановлення більшовицької влади [215; 217; 219; 225; 246; 291; 318; 326; 331; 335; 339; 380; 385]; під час голоду в німецьких та менонітських поселеннях 1921–1923 та 1932–1933 рр. [218; 221; 258; 271; 272; 281; 290; 330; 332; 388], різні аспекти історії коренізації [223; 262; 282; 283; 285; 287; 367; 370; 371; 386; 396; 398; 401]; дослідження, присвячені історії німецьких колоністів кінця XVIII – першої половини XX ст. [209; 217; 230; 231; 236; 237; 262; 267; 340; 345; 384], антирелігійній політиці радянської влади [220; 342; 356; 387], подіям сталінського терору [212; 213; 226; 261; 295; 369; 364–366], періоду Другої світової війни, депортації та повоєнним репресіям [205–208; 210–212; 231; 234; 235; 245; 263; 274–277; 279; 316; 328; 359; 368; 369; 383], а також

роботи, які складають теоретичне підґрунтя нашої дисертації [238; 250–253; 268; 280; 286; 344; 362; 363; 393; 394].

У сукупності з основною літературою з проблематики, що розглядається, дослідження, присвячені національним процесам, історії та окремим аспектам життя національних меншин УСРР, УРСР та СРСР, дозволяють створити реальну реконструкцію предмета дисертаційної роботи у загальноісторичному контексті.

1.2. Аналіз джерельної бази дослідження

Джерела цього дослідження були відібрані у такий спосіб, щоб максимально допомогти вирішити поставлені завдання. Окрім традиційної для теорії джерелознавства класифікацій, запропонованих М. Ковальським [278], В. Вороновим [241], О. Медушевською та іншими [251; 347], вважаємо доцільним покласти в основу розподілу джерел принцип авторства. За цим принципом ми виокремлюємо такі комплекси: 1) матеріали зовнішнього у відношенні до шведської етнічної групи походження: документи радянських партійних органів, органів влади та управління різних рівнів, матеріали подій еміграції; 2) матеріали, які є результатом адміністративної, господарської, інтелектуальної діяльності шведів України (джерела, які походять із середовища шведської етнічної групи) (табл. 1).

Таблиця 1. Структура джерельної бази дисертаційного дослідження

Зовнішні матеріали	Внутрішні матеріали
Документи актового характеру (законодавство СРСР, УСРР та УРСР стосовно нацменшин, нормативно-правові матеріали органів радянської влади та управління різних рівнів: циркуляри, накази, постанови, інструкції)	Матеріали діловодства Старошведської сільської ради депутатів трудящих (1922–1934 рр.) (протоколи засідань, звіти)
Матеріали діловодства центральних та окружних більшовицьких партійних та виконавчих інституцій (звіти, листування,	Матеріали діловодства тимчасових революційних більшовицьких інституцій шведів у с. Старошведське (виконавчий

доручення, протоколи комісій виключення з КП(б)У, доповідні записки)	комітет волосних рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, волосний військовий комісаріат, Комітет незаможних селян, волосний революційний комітет – протоколи засідань, звіти 1919–1923 рр.)
Судово-слідчі документи (слідчі справи КДБ із звинувачення шведів в антирадянській пропаганді, агітації, шпіонажі, участі у контрреволюційній діяльності; фільтраційні справи громадян шведів-фольксдойче, кримінальні справи з обвинуваченням шведів у зраді батьківщини	Его-документи (спогади шведів-емігрантів, листування, інтерв'ю нащадків мешканців поселень на території України)
Матеріали подій еміграції 1929 р. та реемігрaції 1929–1931 рр. (листування, періодика та фотоматеріали)	
Статистичні джерела	

Використання матеріалів **першої групи джерел** передбачає дослідження зовнішніх у відношенні до шведської етнічної групи факторів, які визначили трансформацію її політичного, соціально-економічного та культурного життя. Серед них виокремлено документи актового характеру, адміністративне листування, судово-слідчі документи, матеріали подій еміграції, статистичні джерела.

Документи актового характеру поділено на дві групи з огляду на їхнє походження: 1) законодавчі акти та постанови вищих органів влади (ВУЦВК та РНК УСРР / СРСР) щодо національних меншин; 2) нормативно-правові акти органів радянської влади та управління різних рівнів.

Законів, які б мали безпосередньо регулювали життя шведської національної меншини радянським урядом, не було створено. На шведів, як і на інших громадян УСРР, було поширено положення Декрету РНК УСРР «Про землю», згідно з яким відбувся перерозподіл приватновласницьких земель серед малоземельних і безземельних селян [136]. Декрет ВУЦВК та РНК УСРР

«Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови» (1 серпня 1923 р.) надав шведам, як і представникам інших національних меншин, право використовувати рідну мову у зносинах з державними органами у діловодстві, судочинстві та в освітній сфері [135, с. 108–112]. Правовим підґрунтям для виокремлення шведської національної сільської ради стала постанова РНК УСРР «Про виділення національних районів і рад» (29 серпня 1924 р.) [153]. Освітній процес у школі шведської національної меншини керувався поширеною на УСРР Постановою Народного комісаріату просвіти «Про школи національних меншин» [161, с. 1101–1102], постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей» та документом оргбюро ЦКВКП(б) «Про реорганізацію національних шкіл» (1938 р.). Релігійний бік життя шведів визначався законом «Про відділення церкви від держави та школи від церкви» від 23 лютого 1918 р., поширеним на них після встановлення більшовицької влади, та законом «Про антирелігійну пропаганду та ставлення до сектантів» 1926 р. [159, с. 286–287].

Нормативно-правові акти органів радянської влади та управління різних рівнів (циркуляри, накази, постанови, інструкції) відображають заходи окружної більшовицької влади стосовно різних аспектів життя, орієнтовані на населення Херсонської округи та Старошведської волості.

Циркуляр Старошведського волвиконкому «Про виконання розкладки» від 30 листопада 1920 р. встановлював обсяг та термін виконання розкладки на території Старошведської волості та шведського поселення зокрема [24, арк. 15]. Циркуляр КП(б)У «Про організацію сільських клубів національних меншин» 1921 р. визначав важливість проведення політико-просвітительської роботи у цих установах. Інший циркуляр КП(б)У 1921 р. наказував усім губкомам проводити податкову кампанію одночасно із кампанією допомоги голодуючим та окреслював шляхи боротьби з церквою та релігією [127, арк. 17]. Циркуляр Херсонського відділу волнаросвіти «Про антирелігійну політику у школі» 1922 р. розпочав впровадження атеїстичної політики

більшовиків стосовно шведської школи [12, арк. 8]. Постанова Херсонського відділу наросвіти «Заходи щодо покращання постачання шкіл» (1921 р.) скасувала викладання Закону Божого у школах Херсонської округи [11, арк. 4].

Наказ Херсонського Окрвиконкому, повітової та волосної комісії «Про створення фонду допомоги голодуючим, посівної допомоги родинам червоноармійців» (1921 р.) був покликаний ліквідувати наслідки голоду 1921–1923 рр. [3, арк. 148; 4, арк. 26]. У 1924–1925 рр. КП(б)У розіслав губкомам постанови XII з'їзду з положеннями та рекомендаціями у проведенні національної роботи та вказівками послабити антирелігійну роботу [124, арк. 79; 125, арк. 132].

Інструкція Херсонського Окружного земельного управління «Про покращання урожайності» (23 січня 1925 р.) передбачала впровадження різних заходів, спрямованих на збільшення продуктивності сільського господарства [94, арк. 4].

Конкретно шведської національної меншини стосується лише постанова Президії ВУЦВК «Про еміграцію шведів» (1929 р.), яка наказувала Херсонському окружному виконкому та Бериславському райвиконкому не чинити перешкод шведам у їхньому бажанні виїхати закордон [49, арк. 24].

Матеріали діловодства центральних та окружних більшовицьких партійних та виконавчих інституцій містять документи, які надають можливість зрозуміти, як більшовицька влада оцінювала своє становище серед національних меншин Херсонської округи, на що звертала увагу в національній роботі, яка проводилася в межах округи, а також в якому контексті фігурувала шведська національна меншина.

Звіти інформаційного відділу Миколаївського губкому до ЦК КП(б)У в 1922 р. свідчать про ставлення населення губернії до Компартії, організацію КНС, радянську роботу, завдання у підході до релігійних питань [126, арк. 11, 14, 18]. У звітах Бериславської районної інспектури народної освіти до Херсонської окружної інспектури народної освіти Ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів знаходимо статистику стосовно нацменівських

шкіл Бериславського району [110, арк. 107, 143]. У листуванні між Наркоматом земельних справ УСРР та Херсонським окружним виконавчим комітетом, Херсонським окружним виконкомом і Бериславським райвиконкомом міститься інформація про заходи влади, до яких вона вдавалася щоб ліквідувати еміграційні настрої діаспори [48, арк. 58, 60–62; 123, арк. 5]. Важливими є протоколи комісій з виключення шведів з КП(б)У, доповідна записка Херсонського відділу Міністерства державної безпеки у Херсонський обком КП(б)У про повернення 17 родин шведів із Комі АРСР [1, арк. 99–109; 2, арк. 85].

Серед ***судово-слідчих документів*** виокремлено: слідчі справи Комітету державної безпеки про звинувачення шведів у антирадянській пропаганді та агітації [109]; слідчі справи з обвинувачення у шпіонажі, участі у контрреволюційній діяльності та агітації [103–106], фільтраційні справи громадян шведів-фольксдойче, вивезених до Німеччини [97–102], кримінальні справи з обвинуваченням шведів у зраді батьківщини [107; 108]. За своєю структурою означені справи складаються з чотирьох частин. Перша – довідка про підсудного – його вік, соціальне походження, освіта, володіння мовами, судимість, участь у контрреволюційних організаціях. Друга містить протоколи допиту підозрюваного. Третя вміщує показання свідків. В останній знаходимо доведення вини та винесення вироку. З огляду на таку будову документів, зазначимо, що вони містять інформацію у декількох зрізах. У першу чергу, на їхній основі можна реконструювати тогочасні події сталінського терору та Другої світової війни, на прикладі невеликої етнічної спільноти можна дослідити політичні репресії 1930-х рр. Не останню роль відіграють ці матеріали у реконструкції фізичного і психологічного портрету підсудних, їхніх стратегій поведінки в екстремальних ситуаціях.

Матеріали подій еміграції та реемігрції. До цієї групи ми залучили інформацію як з боку радянської влади, так і шведського суспільства. Значний інформаційний потенціал несе у собі *лист* шведського принца Карла (1861–1951 рр.) до переселенців, де відображена позиція метрополії до реемігрції

1929 р. [174]. З рядків листа постають заходи, яких вжив шведський уряд для організації переїзду селян. Сам лист є своєрідною інструкцією, яка регулювала порядок, умови розселення та кредитування переселенців. Виражаючи радість від скорого возз'єднання шведів з метрополією, принц, тим не менше, недвозначно підкреслював обов'язки та очікування, які на них покладала країна. Текст листа свідчить, що шведська влада передбачала всі тяготи майбутнього адаптаційного періоду, про що завчасно попереджала шведів. У листі відчутний відголосок і громадської думки населення Швеції. Так, шведи, які за багато років проживання поза межами країни зберегли свою мову, релігію та національну свідомість, вбачалися принцем бажаними поселенцями.

У реконструкції прийому реемігрантів у день їхнього приїзду до Швеції, відіграють роль *стенограми* вітальної промови Карла та вчителя Г. П. Утаса, який проголосив слова подяки від імені старошведів. Ці промови свідчать про щирі сподівання обох сторін на взаємовигідне співіснування, а також підкреслюють ключову роль у цьому возз'єднанні приналежності до шведської культури [175]. Доповнюють їх кілька світлин, на яких відображено моменти приїзду старошведів до м. Треллеборг (Швеція) (див. дод. Б).

Події еміграції шведів висвітлювалися тогочасною шведською *пресою*. У дослідженні проаналізовано кілька публікацій газет «Helsingborgs Dagblad», «Trelleborg» і «Almanack för alla» за 1929 р. Завдяки їм можна дізнатися як про сприйняття переселенців, так і бачення причин, які спонукали старошведів на переїзд. Серед них згадується тяжка доля шведів у Російській імперії та СРСР, їхнє багаторічне страждання від німців-сусідів та пригноблення їхніх етнічних інтересів. Паралельно наголошувалося на ролі Швеції, фінансова і матеріальна допомога якої визначалися ключовими у збереженні національної ідентичності і навіть, життя емігрантів. Приїзд шведів у 1929 р. подавався як очікуване возз'єднання народу з його діаспорою. У газеті «Helsingborgs Dagblad» був надрукований вірш А. Беренкрейца, у якому він вітав співвітчизників, які попри негаразди возз'єдналися з Батьківщиною. Автор висловлював сподівання, що прибулі брати та сестри будуть вірою служити Швеції та шанувати її [202].

Джерела доводять, що у суспільстві існувало кілька точок зору на переселенців. Так, Г. Квіст у статті, розміщеній у газеті «Trelleborg» в 1929 р., наводив сумніви деяких представників шведського суспільства, які проголошували «шведськість» переселенців підробкою. Автор статті займає захисну позицію, доводячи фізичну спорідненість емігрантів, наголошуючи на їхній релігійності та доброчинності, яка, за його словами, може бути прикладом для наслідування для сучасних йому шведів [204].

У такому ж ключі написана стаття А. Елгстрьом, яка заперечувала меркантильні інтереси шведів та піддавала сумніву думки про «фальшивість» їхніх громадянських почуттів до Швеції. В альманасі «Almanack för alla» авторка описала долю шведів у царській Росії, їхнє протистояння з німцями, будівництво церкви на благодійні кошти зі Швеції, голод 1921–1923 рр. та продовольчу допомогу Шведського Червоного Хреста. Причинами еміграції старошведів вона назвала націоналізацію землі в СРСР, високі податки, а також бажання отримати правову свободу. А. Елгстрьом вважала щасливим збігом обставин те, що шведи були фермерами за спеціалізацією, говорячи про переповненість ринку промислової праці у Швеції і наявність вакантних місць у сільському господарстві [203].

Реемігрaція частини шведської національної меншини знайшла відображення на сторінках київської газети «Вісті» та центральної газети Херсонської округи «Наддніпрянська правда». У газеті «Вісті» було надруковано лист шведських реемігрантів до уряду УСРР, у якому вони просили дозволу на повернення. У статті шведи були названі «жертвами глитайсько-попівської агітації» та описувалися причини їхнього повернення на «радянську батьківщину» [182]. У випусках газети «Наддніпрянська правда» за 1930 р. вміщено кілька публікацій, які показували «хибність вчинку» шведів, роль в організації виїзду «куркулів» та «попа». При цьому преса вдавалася до вигаданих фактів, коли громадськості повідомлялося про високу дитячу смертність після виїзду до Швеції [200, с. 2]. Показово, що наприкінці цих

заміток містилися застереження до менонітів, яких попереджали про можливе повторення долі ошуканих шведів [187, с. 5].

Статистичні джерела представлені виданнями «Список населенных мест Херсонської губернии (по данным Всероссийской сельско-хозяйственной переписи 1916 г.)», «Список залюднених місць Херсонської округи на 1 січня 1928 р.», матеріалами Всеросійського перепису населення 1920 р., звітами Одеського губкому у ЦКНМ про кількість населення, процент охоплення національними сільрадами та Всесоюзних переписів населення 1926 р. та 1939 р. [155, с. 126; 156, с. 76; 116, арк. 43 зв.; 117, арк. 1, 16; 118, арк. 99; 131, с. 4; 132]. Ці документи надають можливість для вивчення демографічних аспектів життя шведів. За їхньою допомогою вдалося виявити кількість населення та простежити тенденції його зростання, встановити приналежність шведських поселень до адміністративно-територіальних одиниць, межі яких кілька разів зазнавали змін [130, с. 85; 155, с. 126; 156, с. 469].

Матеріали **другої групи** є результатом адміністративної, господарської, інтелектуальної діяльності шведів України та дозволяють простежити зміни у житті шведської діаспори під впливом нової більшовицької влади, проаналізувати темпи й успішність більшовизації та радянізації шведського населення. Виокремлено матеріали діяльності Старошведської сільської ради депутатів трудящих, матеріали діловодства тимчасових революційних більшовицьких інституцій у с. Старошведському та его-документи.

Матеріали діяльності Старошведської сільської ради депутатів трудящих (1922–1934 рр.) – найбільш інформативна складова окресленої структури, яка надає широкі можливості для дослідження радянізації адміністративних органів, культурного життя та економіки шведського населення УСРР. Це оригінальні неопубліковані матеріали, що зберігаються у фондах ДАХО (ф. Р-311, ф. Р-306). Хронологічно вони охоплюють період 1922–1934 рр. і демонструють діяльність шведської сільської ради, про яку вона звітувала перед виконавчим комітетом Бериславської сільської ради. Серед них є документи, які відображають організаційну складову діяльності сільської

ради (плани роботи, щорічні звіти про кількість засідань загальних зборів громадян сільради, скликань президіуму та засідань адміністративної, земельної, санітарно-епідеміологічної та культурної секцій) [73; 76; 78; 84; 92]. Резолюції та протоколи урочистих засідань сільради з нагоди річниць Жовтневої революції, міжнародного становища СРСР, Міжнародних днів солідарності трудящих, жінок та юнацтва дозволяють дізнатись, як шведи виражали своє ставлення до святкових дат радянського календаря [52, арк. 33; 54, арк. 47, 88; 64, арк. 35; 82, арк. 13; 90, арк. 99; 92, арк. 75]. Протоколи адміністративної секції містять інформацію про вибори у шведських поселеннях [54, арк. 39; 64, арк. 69а, 71; 69, арк. 16; 70, арк. 11, 27, 33; 67, арк. 8]. З доповідей голів земельної комісії дізнаємося про стан сіл, затягування землеустрою (організації раціонального використання земельного володіння) [46, арк. 50; 52, арк. 62, 75а; 54, арк. 8; 59, арк. 86]; відсутність сівозміни [41, арк. 78; 52, арк. 26; 54, арк. 8, 72]; підготовку до посівних кампаній, хід кампаній хлібозаготівлі, боротьбу зі шкідниками [46; 52, арк. 1, 48, 50, 69; 54, арк. 24, 46, 72, 75; 73, арк. 2, 11; 75, арк. 29, 47, 60; 92, арк. 11, 37]; скликання комісій для обстеження гибелі урожаю у шведських поселеннях [92, арк. 53; 94, арк. 206]; розвиток кооперації [54, арк. 93, 119; 72, арк. 2; 92, арк. 19]. В протоколах засідань культсекції знаходимо інформацію про незадовільну роботу шведської хати-читальні [10, арк. 163; 52, арк. 2; 73, арк. 6], відомості, які надають змогу реконструювати діяльність шведської трудової школи (початок і кінець навчального року [10, арк. 85], кількість учнів [12, арк. 27; 92, арк. 43; 62, арк. 1], зміст навчального процесу та його очищення від релігійної складової [11, арк. 4; 54, арк. 9; 92, арк. 2], відвідування школи [52, арк. 81; 54, арк. 25; 92, арк. 11], проблеми із відсутністю навчальних посібників шведською мовою [12, арк. 31; 46, арк. 52; 54, арк. 9, 119; 73, арк. 2], труднощі у будівництві приміщення школи у пос. Ново-Шведському [52, арк. 4; 54, арк. 46; 92, арк. 12]); про організацію осередків «Лікнепу» [46, арк. 52; 55, арк. 11; 62, арк. 30; 72, арк 6; 73, арк. 2]; Осовіахіму [84, арк. 25]; Червоного Хреста [62, арк. 9; 84, арк. 18]; КНС [17, арк. 6, 7; 18, арк. 11, 17; 19, арк. 9]. Як свідчать

протоколи загальних зборів населення шведських поселень, на них вирішувалися важливі для селян питання: вибори уповноважених для поїздки до Швеції за продовольчою допомогою [41, арк. 144], укладення договору з державою про користування церквою та церковним майном [50, арк. 30], підпис заяви на реемігрaцію у 1929 р. [83, арк. 15], відмова від проведення посівної у зв'язку з планованою еміграцією [64, арк. 32; 87, арк. 1; 92, арк. 101]. Відомості про повернення шведів із Швеції та заходи, які влада впроваджувала для їхньої реінтеграції, знаходимо на сторінках протоколів засідань сільради: забезпечення вільними будинками [93, арк. 3, 14–16, 18, 19, 21, 25], перейменування села [90, арк. 99; 91, арк. 8, 10; 111, арк. 34], включення шведів у соціалістичну роботу [93, арк. 90], створення та діяльність колгоспу [85, арк. 91, арк. 63; 90, арк. 96].

Матеріали діловодства тимчасових революційних більшовицьких інституцій у с. Старошведському (виконавчий комітет волосних рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, волосний військовий комісаріат, КНС, волосний революційний комітет), які функціонували у 1919–1923 рр., містять інформацію про початковий період встановлення більшовицької влади у шведському поселенні, її перші впровадження та реакцію на них населення.

Старошведський волосний військовий комісаріат (ДАХО, ф. Р-1801) діяв у 1920 р. Серед його матеріалів – рапорти сільського ревкому про темпи здачі продрозкладки, боротьбу з дезертирами, щоденні звіти про стан телефонно-телеграфного зв'язку та настрої серед населення [34, арк. 3, 4, 8, 14, 31, 46, 62; 35, арк. 4; 36, арк. 3, 6, 9; 37, арк. 107, 127].

Старошведський волосний революційний комітет (ДАХО, ф. Р-1800) функціонував у 1921–1923 рр. На сторінках протоколів засідань волревкому знаходимо інформацію про його інституалізацію та штат робітників [23, арк. 12, 16, 32, 89]. Тут надана статистика населення округи та відомості про її соціальний склад [33, арк. 132]. Значну частину документів становлять рапорти, надіслані сільськими ревкомами, з відомостями про виконання продрозкладки,

скаргами на свавілля продзагонів та оцінкою ситуації у Старошведській волості (настрої населення у відношенні до більшовицької влади) [28, арк. 31; 31, арк. 54]. Волревком вживав певних заходів для подолання наслідків голоду 1921–1923 рр., про що йдеться на сторінках розпоряджень [25, арк. 14; 26, арк. 3, 5]. Старошведський волревком звітував перед відділом управління Херсонського повітового виконавчого комітету Ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів. В одному зі звітів нами виявлено пропозицію позбавити с. Старошведське статусу центра волості через наявність в особовому складі співробітників волвиконкому «куркулів» [39, арк. 2]. В іншому рапорті згадується про отримання шведами продовольчої допомоги від Шведського Червоного Хреста у 1922 р., у зв'язку з чим пропонувалося обкласти поселян додатковим податком [38, арк. 3,4].

Старошведський сільський КНС (ДАХО, ф. Р-149), утворений у 1921 р., звітував перед Херсонським волосним комнезамом та Бериславським районним КНС. На сторінках рапортів йдеться про виконання шведами розкладки [20, арк. 1, 5, 35; 22, арк. 9, 11, 15, 29, 46]. Також знаходимо інформацію про вступ та вибуття нових членів КНС, заходи, до яких вони вдавалися для популяризації постанови про самооподаткування, їхнє членство в інших організаціях, участь у розподілі продовольчої допомоги, надісланої Шведським Червоним Хрестом у 1928 р. [15, арк. 1, 5, 6; 16, арк. 7; 17, арк. 10; 18, арк. 2, 11, 17; 19, арк. 1, 4, 26, 41; 21, арк. 2, 14].

Старошведський виконавчий комітет волосних рад робітничих, селянських і солдатських депутатів (ДАХО, ф. Р-12) функціонував у 1919–1922 рр. У його доповідях управлінню Херсонського повітового виконавчого комітету ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів містяться відомості про виконання шведами трудової та гужової повинностей, їхня реакція на заміну розкладки продподатком та на перерозподіл землі [40, арк. 3–6, 17]. Цікавими для характеристики співробітників Старошведського волосного і сільського виконкомів є їхні анкети та біографії [42, арк. 4–6, 26–29, 33, 36, 43, 44]. Там само присутня інформація про перевибори виконкому та

керівництва сільради [41, арк. 21]. Також на сторінках рапортів знаходимо повідомлення про боротьбу з наслідками голоду 1921–1923 рр., про відсутність жертв серед шведського населення та про делегацію до Шведського Червоного Хреста [40, арк. 19; 41, арк. 144].

Его-документи (листування, спогади шведів-емігрантів, інтерв'ю нащадків мешканців поселень на території України). Частину цієї групи документів знаходимо на сайті Арвіда Нурберга – колишнього мешканця с. Старошведського, яке він залишив у 1929 р. Бажання чоловіка зберегти пам'ять про колишню батьківщину вилилося у дослідницьку аматорську роботу, результатами якої А. Нурберг ділився на своєму сайті аж до смерті. У вільному доступі викладено листи подружжя Гоас до пастора Вірена у Фінляндію, листування духовних осіб Швеції, матеріали еміграції шведів у 1929 р., записки мандрівників, які відвідали с. Старошведське у XIX – на початку XX ст. [165–174; 405; 424]. На сайті також представлені звіти про поїздки А. Нурберга до с. Зміївки із гуманітарною допомогою нащадкам старошведів впродовж 1990–2000-х рр. [413–417].

*Листування***.** Певну роль у реконструкції зв'язків шведів із духовними особами Фінляндії відіграють листи подружжя Гоас, адресовані пастору Вірену. У них постають кілька проблем села, якими шведи ділилися з пастором, сподіваючись на допомогу у їхньому вирішенні. На першому місці фігурують скарги про відсутність власного пастора у селі. Тому листи рясніють запрошеннями приїзду Вірена до села для проведення обряду конфірмації [165–171; 173]. З листів також постає проблема шкільного забезпечення як кадрами, так і навчальними посібниками. У листі Е. Гоас до пастора Вірена за 1930 р. є інформація про життя старошведів у метрополії: розселення їх по фермах, можливості вести богослужіння, надавати дітям освіту. Із сумом Е. Гоас констатує бажання частини шведів повернутися до СРСР та плани 60 родин виїхати до Канади [172].

Міркуваннями та інформацією про практичні дії, прийняті для вирішення релігійних потреб населення Старошведського, сповнені листи архієпископа

Упсали Н. Сьодерблома до шведського вікарія Г. Неандера. Останній оприлюднив листи 1920-х рр., які доповнив авторськими коментарями. У листах архієпископ описав труднощі експедиції Червоного Хреста для отримання візи для приїзду в Україну з продовольчою допомогою, виражав щире хвилювання з приводу відсутності власного пастора у шведів та наділяв адресата повноваженнями посвячення Х. Гоаса в сан священика. Окремий блок інформації містять листи, у яких Н. Сьодерблом інформував співрозмовника про свої перемовини зі шведами у 1930 р., де він намагався переконати їх у нераціональності рішення про виїзд до Канади та СРСР [176].

Спогади. До наукового аналізу залучено спогади Андреаса Аннаса [164], які були перекладені англійською мовою його сином Нільсом. Автор спогадів у 1929 р. емігрував до Швеції. Очевидно, що саме там він відчув потребу задокументувати рефлексії пережитих подій. Незважаючи на суб'єктивність цього виду джерел, спогади дозволяють прослідкувати, як у свідомості шведів відбився період перебування під владою більшовиків у часи коренізації до початку політичних репресій. Вони дозволяють дізнатися про зворотний бік розпоряджень радянської влади, а саме – про реакцію на них шведів. А це, у свою чергу, надає змогу дослідити процеси їхньої радянізації [297, с. 40–47].

Інтерв'ю. Інтерес сучасної громадськості Швеції до старошведів як представників діаспори підтверджується численними поїздками до с. Старошведського з метою відшукання своїх коренів та бажанням на власні очі побачити землю, де багато років проживали їхні співвітчизники. Результатом таких поїздок стала низка інтерв'ю зі старожилами, які були оформлені у вигляді публікацій. Для нашого дослідження прикладне значення має інтерв'ю Анни Портьє-Нурберг, яке було підготовлене до друку К-Е. Тіском [177]. У її свідченнях переважають власні рефлексії. Менш насичена фактажем частина стосується дитинства жінки, яке збіглося з реемігрaцією до Швеції та поверненням до СРСР. Натомість у них присутня сильна емоційна складова, відчуття якої Анна пронесла крізь своє життя. Більш інформативною є розповідь з моменту повернення до СРСР: виразно постають

події сталінського терору, жертвою якого став батько Анни Матвій Нурберг, а також депортація до Німеччини та виселення родини до Республіки Комі.

Отже, джерельна база роботи є достатньо широкою, інформативною та репрезентативною і дозволяє здійснити комплексний аналіз змін у політичному, соціально-економічному та культурному житті шведського населення України в умовах впроваджуваної урядом радянізації та реінтеграції.

1.3. Методологічна основа дослідження

Теоретичні засади дослідження ґрунтуються на принципах історизму, наукової об'єктивності, всебічності та системності. Принцип історизму дозволив проаналізувати становище шведського населення України в 1920–1940-х рр. з урахуванням контексту внутрішньополітичної ситуації в УСРР, УРСР та СРСР, етапності національної радянської політики означеного періоду, враховуючи при цьому зовнішні умови, які впливали на зміну ідентичності спільноти. Згідно з принципом наукової об'єктивності, предмет нашого дослідження розглядався у всій його складності, багатогранності та суперечливості, з урахуванням сукупності позитивних і негативних сторін його змісту. Принципи системності та всебічності вимагають вивчення шведського населення України як складної динамічної системи, у якій всі елементи (політичне, соціоекономічне та культурне життя) перебували у взаємозв'язку та взаємозалежності один від одного і утворювали певну цілісність.

Дисертація виконана у дисциплінарному полі нової соціальної історії, яка ставить завдання інтерпретації історичного минулого в термінах соціології, що описують внутрішній стан суспільства, його окремих груп та відносин між ними. Л. Рєпіна підкреслює іманентну відкритість нової соціальної історії, яка проявляється у схильності до міждисциплінарного діалогу [353, с. 15–16; 354, с. 248, 254]. Отже, нова соціальна історія виникла на міждисциплінарній основі і ставить своїм завданням пізнання минулого як складного процесу соціальної взаємодії різних макро- і мікросоціальних груп, використовує для цього

мікроісторичний, антропологічний та інші підходи, запозичує інші методи гуманітаристики [242, с. 52–65].

Методологічний інструментарій, застосований у дисертації, ґрунтується на використанні мікроісторичного та соціокультурного підходів. Згідно з теоретичними напрацюваннями російської науковиці Н. Пушкарьової, мікроісторичний підхід надає змогу взяти до уваги множинність приватних доль, реконструювати життя непримітних людей [350; 238, с. 158–159]. Завдяки мікроісторичному підходу ми маємо змогу «під мікроскопом» розглянути всю шведську національну меншину, звернути увагу на окремих її членів, «олюднити» її історію та співвіднести нашу реконструкцію з гранднаративом у макроісторичній перспективі.

Соціокультурний підхід акцентує увагу на взаємодії особистості і суспільства, громадянина чи об'єднання громадян і влади, і характер цієї взаємодії розглядається як один з визначальних напрямів соціальних змін [270, с. 27]. М. Лапін надає визначення соціокультурному підходу відповідно до якого суспільство розуміється як єдність культури і соціальності, створювана людською діяльністю [314, с. 32–39]. Для нашого дослідження прислужився виокремлений М. Лапіним принцип антропосоцієнтальної відповідності, який полягає у дотримуванні сумісності особистісно-поведінкових характеристик людини і соцієнтальних характеристик суспільства. У традиціоналістському радянському суспільстві характеристики людини мали відповідати сформованим соцієнтальним структурам, які обмежували / закривали простір для тих ініціатив індивіда, які могли порушити традиції.

Національна політика СРСР розглядається нами в межах концепції «імперії позитивної діяльності / дискримінації», автором якої є американський вчений Т. Мартін. Він запропонував вважати СРСР новим видом імперії, а радянську національну політику радикально новим підходом до вирішення національної проблематики порівняно з політикою імперії Романових. Дослідник визначив комплекс передумов, які вплинули на запровадження політики коренізації і полягали у бажанні більшовиків взяти під контроль

етнічний націоналізм у новоутвореній державі та скерувати його у потрібне для уряду русло. Термін «позитивна дискримінація» пояснюється тим, що більшовики вбачали у хвилі націоналізму відповідь населення колишньої Російської імперії на «великодержавний шовінізм», а тому вважали, що зміна акцентів надасть їм підтримку національних меншин і сприятиме їхньому залученню до соціалістичного будівництва [327, с. 14–21]. За Т. Мартіном, націоналізм вбачався ними як стадія у розвитку суспільства, яку всі народи мали пройти, рухаючись на шляху до інтернаціоналізму. Взаємообумовлення зовнішньої політики СРСР внутрішньою національною політикою Т. Мартін назвав «П'ємонтським принципом». Його зміст полягав у формуванні позитивного іміджу СРСР у країнах-метрополіях національних меншин СРСР, що могло збільшити можливості впливу на західних сусідів, тим самим створюючи умови до початку світової революції [327, с. 20–21]. Сутністю «імперії позитивної дискримінації» Т. Мартін назвав готовність радянської влади підтримати чотири «форми» існування націй: національні території, мови, еліти та культури [327, с. 22]. Політика «позитивної дискримінації» на офіційному рівні діяла до 1938 р., хоча список національностей, до яких вона застосовувалася, змінювався. Лише численні етнічні групи у місцях свого проживання зберегли отримані у межах політики коренізації національні форми державності (національні сільські ради, школи). У роки Великого терору «П'ємонтський принцип» було відкинуто, а національності, до яких він застосовувався, стали вбачатися шпигунам капіталістичних країн. Окремі прояви політики «позитивної дискримінації» залишалися у дії до Другої світової війни, що, зокрема, знайшло вираження у займанні адміністративних посад представниками національних еліт [327, с. 464, 526–527].

Іншим методологічним орієнтиром у дослідженні історії національних меншин 1920–1940-х рр. стали праці Л. Якубової та В. Дьоннінхауза. Останній зазначив, що дії Й. Сталіна стосовно нацменшин були політикою поступок задля основної мети – перетворення різнорідних націй і народностей у єдину спільність «радянський народ» [256, с. 51]. Розмірковуючи над життям

радянських людей 1920–1930-х рр., Л. Якубова дійшла висновку, що цей період – час потрясінь та історичних подій, які докорінним чином змінили акценти повсякденності та її наповнення. В основі повсякденності радянської людини перебував конфлікт прагнень держави, що вела регулярну боротьбу за радикальну перебудову засад світогляду мільйонів людей та народу, який у своїй переважній масі опирався політиці держави і намагався відтворювати зрозумілі моделі свого існування як такого [397, с. 5].

За Н. Пушкарьовою, спеціалісти з історії соціальних конфліктів вважають, що супротив насильству, якщо воно щоденне чи систематично повторюється, теж частина історії повсякденності. Вона запропонувала включити у категорію «повсякденність» форми поведінки та стратегії виживання, якими користуються люди у специфічних / екстремальних соціально-політичних умовах [286, с. 7–21; 351, с. 8–9].

Для того, щоб вільно оперувати необхідними поняттями та термінами в ході дослідження, необхідно окреслити його понятійний апарат. Серед понять, які дозволяють розкрити сутність нашого предмета та потребують пояснення, слід назвати такі: діаспора, національна ідентичність, більшовизація, радянізація, реінтеграція.

Діаспора – це частина етносу, яка внаслідок різних історичних обставин опинилася поза межами своєї етнічної батьківщини (поза ареалом розселення власного народу), але при цьому зберігає як свою етнічну та релігійну ідентичність, так і уявлення про наявність спільного історичного походження, спільність інтересів, культурних цінностей та громадську солідарність своєї національності [214, с. 63–68]. Російська дослідниця І. Нам однією з характеристик поняття назвала збереження членами діаспори основних етноутворюючих рис вихідного етнічного ядра (етнічної самосвідомості, наявність ментального обопільного зв’язку діаспори та частини вихідного етносу) та співвіднесення її членів із діаспорою навіть у випадку втрати мови і релігії материнського етносу, тобто в умовах набуття подвійної ідентичності. Іншою характеристикою, сформованою І. Нам, якою ми керуємося при

інтерпретації розглянутих нами подій, є наявність загальної ідеї, пов’язаної з поверненням до історичної батьківщини або з бажанням її відтворити [334, с. 19]. Діаспоральністю І. Нам називає новий комплекс якостей та властивостей, сформований у представників діаспори, які зуміли уникнути асиміляції: специфічна ментальність, особливі психологічні характеристики та місце у системі розподілу праці (концентрація сил у тих галузях економіки та життя, у яких їхня діяльність влаштовувала владу) [334, с. 20–21].

Одним із завдань нашої праці було дослідження світоглядних результатів радянізації національної меншини, а саме явища зміни самоідентифікації шведів внаслідок існування діаспори в умовах радянської влади, що передбачає звернення до теоретичних напрацювань, присвячених питанням ідентичності. Під національною ідентичністю розуміють індивідуальне й колективне відчуття належності до певної національної спільноти, ототожнення з її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державно-правовими інституціями, політичними й економічними інтересами; усвідомлення національною спільнотою своїх особливих рис, розуміння її членами свого призначення, цілей, ідеалів, потреб тощо [284, с. 57–89; 363, с. 113, 119; 394, с. 156, 167]. Ідентичність виконує функції диференціації, інтеграції та самопрезентації [252, с. 85–86, с. 253, с. 233–240; 333, с. 33–40].

Атрибутивним проявом і наслідком ідентичності є лояльність – добровільне прийняття правил «соціальної гри». Лояльність виражається у готовності добровільного визнання, прийняття та підпорядкування законам, звичаям, традиціям, обставинам, пов'язаним із конкретною ідентичністю. В рамках будь-якої ідентичності існує безліч лояльностей: постійних і ситуативних. Між ідентичностями та лояльністю існує зв'язок: їхні зміни взаємообумовлені. Здійснюючи процес національної ідентифікації, індивід ототожнює себе передусім із державою, яка розглядається ним як гарант збереження і примноження національних, духовних і матеріальних цінностей, як вища форма організації соціуму, що дозволяє зберегти якісну визначеність нації [250, с. 30]. Досліджуючи взаємодію ідентичностей і лояльностей, ми

виходимо з того, що даний процес носить етапний характер і, як продукт соціальної дії, знаходиться у залежності від дискурсних (історичних) характеристик. Хоча для стабільних ситуацій складається стійка ієрархія ідентичностей [336, с. 178], при зміні соціального середовища вона змінюється. У нестабільних ситуаціях конструкція починає рухатися, у результаті неузгодженості попереднього соціального досвіду і нових, пропонованих історією обставин. Важливо також брати до уваги, що властива для індивідуума на попередньому етапі ідентичність в трансфертних історичних обставин надає людині почуття стійкості, попереджає психологічний та емоційний саморуйнування.

Періодом більшовизації, яка була орієнтована на зміну світогляду та соціальної ідентичності населення, стосовно шведської діаспори ми вважаємо початковий етап встановлення влади більшовиків та ранній радянський період до часів НЕПу, коли поселяни вперше зіштовхнулися з більшовицькою ідеологією й незрозумілим для них режимом та стали членами тимчасових адміністративних органів, утворених новою владою.

Визначення поняття «радянізація» подано в працях Л. Якубової та М. Яковлєва [395; 397]. Л. Якубова назвала радянізацією державну політику соціальної та культурної стандартизації етнічних громад, виведення їх на той усереднений щабель соціальної зрілості (створення модерних соціальних прошарків і класів, зокрема національних пролетаріату та інтелігенції) та культурного розвитку (підвищення рівня писемності, насамперед політичної), який би дозволив завершити соціалістичну революцію і в масштабах СРСР запровадити цілковиту державну власність на засоби виробництва. Радянізація включала створення органів радянської влади, імітацію виборів, які проходили під контролем більшовиків з відстороненням опозиційних їм кандидатів, націоналізацію землі та власності, репресії проти представників ворожих класів, а пізніше й проти інакодумців [397, с. 29]. М. Яковлєв виокремив три взаємопов’язаних між собою блоки радянізації: політико-адміністративний, економічний та культурний [395].

Під реінтеграцією розуміється процес поновлення особи у громадянстві у разі його втрати або попереднього виходу з нього. Це явище містить у собі економічний, соціально-психологічний, політичний та культурний аспекти. За світовою практикою, моделі реінтеграції формуються такими елементами: реінтеграційною ситуацією у країні походження, тривалістю міграційного досвіду; обставинами, які мотивують повернення як у країні походження, так і в країні, що приймає [409, p. 54]. Важливо зазначити, що ступінь свободи під час прийняття рішення про повернення також впливає на реінтеграцію, адже чим більш особистим воно було, тим краще проходить процес. У спеціальних працях підкреслюється, що після повернення у громадянство суб'єкт проходить через важливі етапи економічної, соціальної та культурної реінтеграції. При цьому стосовно шведської меншини ми спостерігаємо повернення реемігрантів до структур радянського суспільства (соціальну реінтеграцію), а також добровільне прийняття ними цінностей, способу життя, мови і традицій СРСР (культурна реінтеграція).

При написані роботи ми керувалися загальнонауковими методами аналізу та синтезу, індукції та дедукції [241; 280; 294, с. 57–58].

Метод аналізу, як один із базових для нашої дисертації, дозволив виокремити в об'єкті дослідження такі складові: становлення адміністративної одиниці шведів, стан їхніх політичних прав, сільське господарство діаспори часів НЕПу та на етапі їхнього переходу до індустріалізації, шкільне та релігійне життя, відносини з радянською владою та Швецією у контексті еміграційного руху, їхнє становище під час репресій, Другої світової війни та в умовах фільтраційної політики. Метод синтезу вимагав всебічно здійснити характеристику радянізації шведів та реінтеграційних тенденцій, які мали місце у їхньому середовищі після повернення до СРСР та у подальше десятиліття. Застосування методу індукції дозволило реконструювати життя шведів в умовах радянської влади. Використовуючи метод дедукції, ми дослідили окремі методи національної політики, які застосовувалися виключно до шведів. Причому ми відштовхувалися від загальних тенденцій національної політики

радянської влади.

Виходячи з історичної специфіки нашого дослідження, ми використовували класичні спеціально-наукові методи: історичної періодизації, історико-порівняльний, класифікації, бібліографічної та архівної евристики, історичної герменевтики.

Метод історичної періодизації надав змогу виокремити хронологічні періоди у дослідженні шведської діаспори України (презентаційний етап зарубіжної історіографії, етап появи теми шведської діаспори в українській історіографії та сучасний етап), визначити хвилі повоєнної фільтрації шведів фольксдойче (1945, 1946, 1948–1949 рр.).

Історико-порівняльний метод дозволив здійснити компаративний аналіз становища шведської національної меншини за часів коренізації, в умовах політичних репресій (порівняти судові процеси над шведами у 1930-х та 1940-х рр.), у роки Другої світової війни та післявоєнний період.

Метод класифікації, бібліографічної та архівної евристики допоміг оптимізувати пошукову роботу та здійснити атрибуцію, верифікацію та інтерпретацію джерел з метою максимально ефективного використання історіографічного та джерельного здобутків для вивчення предмета дисертаційної праці.

Метод історичної герменевтики використовувався для інтерпретації змісту документів радянського походження (матеріалів діловодства тимчасових революційних більшовицьких інституцій, звітів, протоколів засідань Старошведської сільської ради) з метою розуміння характеру перцепції представниками шведської спільноти.

Окреслена методологічна база дисертаційної роботи дозволила авторці забезпечити виконання заявлених дослідницьких завдань.

Висновок до розділу. Отже, розгляд закордонної та пострадянської історіографії засвідчив, що теми, пов’язані з дослідженням докорінних змін політичного, соціально-економічного та культурного життя шведської національної меншини України в умовах встановлення більшовицької влади та

трансформації національної політики радянських урядів у 1920–1940-ві рр., не знайшли комплексного висвітлення у наукових працях. Проблеми історії цієї етнічної групи тривалий час (1880-ті – початок 1990-х рр.) привертали увагу переважно шведських істориків. Українська історіографія проблеми виникла лише з 1993 р. та була представлена переважно працями краєзнавчого характеру. З початку 2000-х років сформувався загальний епістеміологічний діалог європейських історіографій, який наразі сприяє обміну думок та дозволяє реалізовувати міжнародні проекти. Між тим, поза колом зору сучасних вчених перебувають сюжети, пов'язані з подіями перших більшовицьких перетворень серед колишніх шведських колоністів, впровадженням до їхнього середовища інституцій радянського виховання та діяльністю радянських адміністративних органів у шведському суспільстві. Цілком відсутні праці, присвячені проблемам радянізації економіки поселень, потребує більш детальної уваги дослідження історії діаспори у роки політичних репресій та подій повоєнної фільтрації й заслання.

Джерельна база сформована відповідно до предмета роботи і дозволяє реконструювати основні етапи та зміст радянізації та реінтеграції шведського населення. Її вагома частина представлена архівними джерелами (ДАХО, ЦДАВОУ, ЦДАГОУ, у цілому 18 фондів), більшість з яких було вперше введено до наукового обігу. Залучені джерела класифіковано відповідно до принципу авторства та поділено на два комплекси: 1) матеріали зовнішнього у відношенні до шведської етнічної групи походження: документи радянських партійних органів, органів влади та управління різних рівнів, публіцистика); 2) матеріали, які є результатом адміністративної, господарської, інтелектуальної діяльності шведів України (джерела, які походять із середовища шведської етнічної групи).

Покладені в основу нашого дослідження концепції, підходи, сучасна методологія та загальнонаукові й спеціально-історичні методи дозволили створити методологічну основу роботи та здійснити цілком вірогідну реконструкцію предмета нашого дослідження.

РОЗДІЛ 2. ШВЕДИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ РАДЯНСЬКОЇ ЕПОХИ

2.1. Особливості розвитку шведської діаспори за часів Російської імперії

Сучасні українські дослідники згадують про спадкоємність національної політики Російської імперії та більшовицької влади, що мало проявитися стосовно шведського населення [338, с. 575]. У зв'язку з цим доцільно визначити становище шведської діаспори за часів Російської імперії. Звернемо увагу на відносини шведів з російською імперською адміністрацією, на їхні стосунки із сусіднім населенням та на відносини з метрополією, Фінляндією та Естонією, а також визначимо вплив означеного на становище шведської діаспори напередодні встановлення радянської влади.

Відносини діаспори з російською владою та іноетнічним оточенням. Шведське с. Старошведське (Gammalsvenskby) було створене на Півдні України (у той час Новоросійська губернія Російської імперії) у 1782 р. за часів колонізаційної програми, впроваджуваної Катериною ІІ для малонаселених новоприєднаних територій Північного Причорномор'я. Являючи собою частину іноземних переселенців, шведи мали сприяти якнайшвидшій інкорпорації південних земель та їхньому господарському освоєнню. Останнє передбачало урядову підтримку колоністів у впровадженні їхніх господарських практик, що робило ці території зоною господарських експериментів.

Важливим для подальшого розуміння взаємодії шведів та російської влади є причини їхньої появи на території тодішньої Російської імперії. У процесі інтерпретацій цих подій дослідники називають різні причини: від «адміністративного виселення» [315, с. 105] та «депортації» [381; 382, с. 102] до «добровільного переселення» [227, с. 42; 324, с. 23–26]. Найбільш аргументованою версією, якою ми керуємось у дослідженні, вважається добровільне переселення, організоване царським урядом [227, с. 42; 324, с. 26; 411, p. 88]. Це підтверджується такими фактами.

Шведи були вихідцями з естонського о. Даго Естляндського узбережжя, який у 1721 р. за умовами Ніштадтської угоди перейшов під юрисдикцію російської корони. Майже за століття до цих подій, у 1624 р., острів разом з його населенням був проданий шведським королем Густавом Адольфом II графу Де Ля Гарді як вічний феод. З того часу почалося тривале і безрезультатне протистояння шведів з графом та його спадкоємцями, які вели наступ на особисту свободу підданих [407, p. 8]. У боротьбі за збереження прав шведи віддавали перевагу законним методам – використанню адвокатських послуг, написанню петицій та позовів у суд, апеляційним оскарженням судових постанов. Юридичним підґрунтям таких дій було законодавчо закріплене право шведських підданих звертатися до верховної влади з особистою або колективною петицією чи скаргою, які гарантовано розглядалися та вирішувалися [292, с. 11–12]. У подальшому такі колективні петиції стали формою спілкування шведів з імперською владою та радянським урядом.

Очевидно, конфлікт шведів з феодалами привернув увагу російського уряду, який мав власні інтереси у його вирішенні [407, p. 14]. Князь Г. Потьомкін, який займався колонізацією, узгодив з імператрицею план переселення шведів. У 1781 р. на них поширили положення Маніфесту 1762 р., яким імператриця Катерина II дарувала переселенцям фінансову допомогу при переселенні та пільги в облаштуванні [229, с. 248; 230, с. 15]. Обіцяні пільги стали факторами, які перемогли природний страх людей перед невідомим та переконали їх змінити місце проживання. Отже, переселення шведів було обміркованим добровільним кроком і відбувалося згідно з юридичними документами, якими закріплювалися їхні права.

Дослідники наводять різну кількість переселенців: 965 осіб [229, с. 251], 1000 осіб [309, с. 102], 1200 осіб [315, с. 106]. Найбільш доведеною є цифра – 965 осіб. У дорозі померло 430 шведів. Причинами такої високої смертності вважається віковий склад переселенців, найуразливішими серед яких були діти; несприятлива пора року, обрана для переїзду; незвичні кліматичні умови та хвороби, з якими зіткнулися мігранти в дорозі [320, с. 12]. У перші роки після

приїзду також спостерігалися тенденції скорочення населення. Більшість шведів не зуміла акліматизуватися і померла від малярії, тифозної лихоманки, запалення легень [322, с. 101–102]. Від часу заснування села (1 травня 1782 р.) по березень 1783 р. померло 400 осіб [322, с. 97]. На 1783 р. у Старошведському проживало лише 135 шведів. Отже, невелика група шведських переселенців опинилася в іноетнічному оточенні, що суттєво впливало на її історичну долю, стратегії виживання та необхідність підтримувати зв'язок з метрополією.

Старошведське стало одним із перших поселень у причорноморських степах, яке підпорядковувалося російській адміністрації. Створення органів опіки над переселенцями, як і урядова програма розвитку господарства колоністів, у той час тільки перебували в розробці [230, с. 17; 323, с. 87]. Тому шведи – колишні моряки-риболови мусили практично самостійно боротись із викликами, які їм кидала посушлива степова зона. Через це в них виникло почуття ошуканості російською адміністрацією, яка нібито не виконала обіцяного [407, с. 19]. Образа на царський уряд міцно вкарбувалася у пам'ять поколінь старошведів. Їхні нащадки активно користувалися нею при нагоді, виставляючи себе жертвами імперського режиму у зверненнях до радянського уряду [82, арк. 21; 288, с. 13]. Саме через це в українській історіографії з'явилася версія про обман шведських переселенців [381; 382, с. 102]. Однак обіцяну допомогу на будівництво житла та на облаштування (посівний матеріал з розрахунку по 12 четвериків* на родину, пару биків, корову, плуг, борону) шведи все ж отримали [164, p. 8]. До того ж, у 1800 р. на них поширили статус іноземних колоністів та всі ті привілеї, якими користувалися останні [229, с. 61]. Вказані пільги не надали достатнього імпульсу для стрімкого зростання господарства діаспори. З 1200 дес. землі, відведеної урядом для шведів-переселенців, більша частина залишалася необробленою через високу смертність і нестачу робочих рук. До того ж у шведів (колишніх моряків-риболовів) була відсутня землеробська господарська спеціалізація.

* 1 четверик = 26, 24 л

Отже, важливими складовими спілкування діаспори з владою, які історично склалися після їхнього переселення, були недовіра та відчуття власної незначущості. Шведи визнавали свою залежність від влади, а тому психологічно перекладали на неї відповідальність за свої невдачі.

З метою раціонального використання виділеної землі імперська адміністрація ініціювала переселення на цю територію німецьких колоністів. У 1804–1806 рр. поряд із с. Старошведським були засновані німецькі колонії – Шлангендорф, Мюльхаузендорф і Клостендорф. Разом із Старошведським вони увійшли до новоутвореної Шведської колоністської округи. Старошведське стало адміністративним центром округи, а пізніше – Старошведської волості, яким залишалося аж до 1917 р. Попри те, що назва округи презентувала її шведську складову, у чисельному відношенні там переважали німці. Присутність в імперському діловодстві німецького варіанта назви Старошведського – Альтшведендорф (Altshwedendorf) до 1914 р. засвідчує, що шведів «зарахували» до німецьких колоністів. Місцеве українське та російське населення також не виокремлювало шведів з німецького загалу. У статистичних відомостях про населені пункти Херсонської губернії на кінець XIX ст. с. Старошведське названо німецьким осередком [156, с. 469]. Це означало, що імперський уряд не бачив потреби у виробленні окремого, адаптованого до шведів варіанта управління. Однак запит з боку шведів на це був. Між ними та німцями розпочалося протистояння за домінування в окрузі (боротьба за адміністративні посади) та за земельні володіння. Також діаспора мусила протистояти спробам онімечення освіти та релігії [293, с. 28–29].

Управління Шведською колоністською округою здійснювалося німцями за німецьким зразком. Лише у 1899 р. волосним старостою вперше був обраний швед М. Бускас, який перебував на цій посаді до 1907 р., а потім передав свої повноваження брату П. Бускасу. Це сталося після імплементації адміністративної реформи 1871 р., що скасувала статус колоністів, перетворивши їх на поселян-власників [133]. На місці Шведської колоністської округи була утворена Старошведська волость, яка увійшла до складу

Херсонського повіту Херсонської губернії. До неї, окрім трьох німецьких поселень, було також зараховане російське с. Дрімайлівка. Старошведському вдалося зберегти за собою статус волосного центру, де перебувало волосне правління [147; 156, с. 469; 157, с. 25; 407, p. 40].

Законослухняність шведів виключала їхні конфлікти з владою у процесуальному відношенні. Правопорушення серед шведів у XIX ст. були рідкісним явищем [289, с. 91, 98–105]. Так, О. Афанасьєв-Чужбинський, подорожуючи південними територіями імперії, відзначав вражаючу чесність, доброзичливість, совісність та порядність шведів, протиставляючи їх сусідам-німцям [129, с. 142].

У порівнянні з німцями шведське поселення не вражало відвідувачів своїм добробутом і суттєво програвало сусідам у розвитку господарства. Після заснування німецьких поселень в окрузі у 1805 р. відбувся перерозподіл землі, більшу частину якої було передано німцям. Шведи отримали 2710 дес. орної та 545 дес. для пасовища [407, p. 24]. Для порівняння, у 1783 р. їхні земельні володіння становили відповідно 8700 дес. та 2588 дес. [192]. Всупереч існуючій думці в історіографії [407, p. 19], передача німцям землі шведів не була порушенням їхнього права власності. Це слід розглядати як результат впроваджуваної у той час політики держави щодо всіх категорій населення, яке проживало в даному регіоні і користувалося землею [229, с. 257]. Фізична неспроможність шведів обробити значний наділ землі призвела до відчуження його частини і передачі іншим користувачам.

Як зазначалося вище, шведи не мали власної культури землеробства. Сусідство з німцями, які були відомі своїми господарськими практиками, у першій половині XIX ст. не мало впливу на землеробство діаспори. Шведи не перейняли у німців ані систему землекористування, ані обробітку землі. У подальшому вони також користувалися не букером, а плугом-ралом, орієнтувалися на ручну працю [227, с. 42]. Селяни практикували трирічний

безтолочний* засів землі яровою пшеницею, на 4-й рік сіяли жито. На відміну від німців, шведи не застосовували ані штучні, ані природні добрива. Це призводило до виснаження землі і зниження урожайності посівів, які забезпечували лише споживчі потреби селян.

У 1904 р. з ініціативи німців у волості був побудований паровий млин. На 1914 р. у Старошведському функціонувало два вітряки, піч для обпалення вапняку і пожежний насос [164, p. 14; 185]. Отже, сусідство з німцями через певний час все ж позитивно вплинуло на розвиток економіки шведів.

Шведів від сусідів-німців відрізняло захоплення рибальством, що було їхнім традиційним заняттям ще з часів проживання на о. Даго [129, с. 143]. Рибальські угіддя на островах р. Дніпро шведи орендували в окружному приказі Старошведської колоністської округи, сплачуючи відкуп. Сушену та в'ялену рибу продавали у Бериславі та Каховці [129, с. 141].

Наприкінці XIX ст. між шведами та німцями вперше спостерігається загострення відносин через нестачу землі. До того часу кількість шведів, у порівнянні з 1783 р., зросла майже у 4,5 рази і становила 604 особи [156, с. 469]. У німецьких поселеннях також спостерігався значний приріст населення [227, с. 41]. Це актуалізувало питання земельної власності. Прогресуюче обезземелення штовхнуло шведське населення на такий крок. У 1899 р., апелюючи до подій столітньої давності, шведи подали позов до суду, звинувачуючи німців сусідніх трьох колоній у самоправному відмежуванні землі, пожалуваної діаспорі у 1782 р. Однак справа була вирішена не на їхню користь, оскільки шведи не виказали претензій до результатів генерального межування, що пройшло у 1872 р. Це означало, що земельні володіння були закріплені за тими людьми, які ними користувалися на час межування [192; 195]. Суд був програний, а шведи так і залишилися власниками 2710 дес.

У пошуках вільних територій для ведення господарства частина шведського населення залишила Старошведське. Їхня еміграція була складовою еміграційного руху колишніх колоністів, які у пошуках вільної для

* Не були під паром і не використовувалися як пасовища.

землеробства землі виїжджали за межі Російської імперії [227, с. 43]. Шведи їхали у двох напрямках: східному (Сибір) та західному (Канада). З 1886 р. розпочалася еміграція до Канади, куди до 1913 р. вибуло 29 родин [407, p. 33, 36, 42]. З 1898 по 1910 рр. до Сибіру (під час проведення Столипінської аграрної реформи) виїхало 16 родин, три з яких пізніше повернулися [407, p. 42].

Незважаючи на відтік населення, вже на 1905 р. у Старошведському проживало більше 20 безземельних родин, що пожвавило орендні відносини. Одним з орендодавців був сусідній православний Григоріє-Бізюків монастир. На початку XX ст. шведи орендували в нього 600 дес. землі [164, p. 35]. Держскарбниця та приватні особи також виступали джерелом поповнення земельного фонду. Наприклад, за 1906–1907 рр. 54 господарства шведів орендували у приватних осіб 632 дес. землі. Для порівняння ситуації, це у два рази більше, ніж число орендаторів з Мюльхаузендорфа [227, с. 45]. До того ж в умовах Столипінської аграрної реформи, яка скасувала общинне землекористування і розпочала процес виокремлення відрубів, вікова традиція общинного землекористування діаспори була перервана. Кожен селянин став власником компактної земельної ділянки, більшість яких розміщувалися на значній відстані від села. Незважаючи на те, що шведи стали повноправними власниками землі, серед них було чимало невдоволених. Незручна для землеробства земля також була розподілена серед населення, і не було шансу обміняти її при наступному переділі [407, p. 44].

Небезпечним моментом, який міг призвести до повної втрати земельних володінь діаспори, стали Ліквідаційні закони від 2 лютого і 13 грудня 1915 р. Вони були прийняті як частина антинімецької кампанії, яка проводилася урядом у роки Першої світової війни стосовно німецького землеволодіння [237, с. 418–423]. Оскільки в російської влади не була вироблена окрема лінія політики управління шведами, це поставило під загрозу шведське землеволодіння. Шведи діяли на випередження, застосувавши досвід своїх предків, які практикували колективні звернення як форму спілкування з

владою. 27 січня 1915 р. вони звернулися з клопотанням на ім'я міністра внутрішніх справ Російської імперії М. О. Маклакова, у якому виказували занепокоєння стосовно чуток щодо вилучення землі в колишніх німецьких колоністів. Селяни наголошували на своєму шведському походженні та національній окремішності від німців [391, с. 251]. 19 серпня 1915 р. доля шведів була вирішена. Вони не були включені у спеціальні іменні списки осіб, на яких поширювалися ліквідаційні закони [391, с. 252]. Таким чином, діаспорі вдалося не тільки зберегти земельну власність, а також на офіційному рівні бути визнаними не німцями, а шведами. Зазначимо, що під час антинімецької кампанії були ліквідовані німецькі топоніми сусідніх сіл. Були перейменовані Мюльхаузендорф (с. Михайлівка), Шлангендорф (с. Зміївка), Клостендорф (с. Костирка). Німецький варіант назви с. Альтшведендорф офіційно поступився початковій назві Старошведське.

Те, що шведи зберегли земельне володіння, виключило їхнє невдоволення соціальною політикою імперського уряду на цьому етапі. Однак земельне питання гостро стояло перед шведами, адже їхня чисельність продовжувала зростати. На 1916 р. число шведів становило 718 осіб, які входили до 148 господарств [155, с. 126]. Тому малоземельні та безземельні шведи у подальшому стали сприятливим ґрунтом для сприйняття гасел більшовиків про рівний розподіл землі. На той час зберегти початковий земельний наділ розміром 60 дес. змогла лише родина А. Бускаса, кілька родин мали наділ землі по 30 дес. Серед них була родина писаря А. Утаса [407, p. 54]. Хоча точної інформації стосовно кількості малоземельних та безземельних не вдалося знайти, однак, за відомостями Ю. Хедмана, 40 родин шведів пізніше були визнані більшовиками куркулями [407, p. 53]. З цього можна зробити висновок, що близько 100 господарств шведів володіли невеликими наділами землі.

Фактори збереження елементів національної ідентичності шведської діаспори та її зв'язок з метрополією. На 1920 р. діаспора зберегла елементи національної ідентичності: мову, релігію, побутові традиції. Важливу роль у цьому відігравали спільність походження та колективна пам'ять про привілеї,

якими шведи користувалися на о. Даго (особиста свобода) та в Російській імперії (статус іноземних колоністів) [422, p. 12–19]. Збереженню національного самоусвідомлення діаспори сприяло також інонаціональне оточення та протистояння спробам онімечення.

Пам'ять про колишню батьківщину була збережена у прізвищах шведів, які вони змінили відповідно до вимог влади, що намагалася уніфікувати адміністративну документацію стосовно шведського населення*. Селяни обрали за прізвища колишні назви ферм та місцевості проживання їхніх предків на о. Даго [407, p. 28; 412; 421, p. 92]. Поселення Буксбю дало початок прізвищу Бускас, Мальмбю – Мальмас та ін. [265]. Таким чином, у 140 родин шведів з'явилося всього кілька прізвищ: Кнутас, Утас, Мальмас, Гінас та ін. [412]. Виняток – прізвище Нурберг, родоначальник якого був одним із 30 шведських військовополонених, які були поселені у Старошведському у 1783 р. Лише він один після цього залишився жити у селі [417].

Російський імперський уряд не перешкоджав контактам діаспори з підданими Швеції та Фінляндії. Попри існуючу в українській історіографії думку про відсутність зв'язків шведської діаспори з «метрополією» [381; 382], факти свідчать про зворотне. Шведськомовна громадськість Фінляндії «відкрила» для себе шведів завдяки листу співвітчизника А. Наймана, який працював фармацевтом у м. Херсон. Його лист з описом села був опублікований у фінській газеті у 1836 р. З того часу в пресі Фінляндії та Швеції час від часу почала з'являться назва Старошведського. Авторами нотаток також були вчені, які вели листування або вступали в безпосередній контакт з населенням села. Інтерес був спричинений тим, що шведська діаспора змогла зберегти елементи своєї культури всупереч тривалому проживанню в чужій країні [421, p. 91].

На початку 1850-х рр. редактор шведської газети «Aftonbladet» А. Солман опублікував статтю, присвячену діаспорі. Населення села він називав «загубленим шведським плем'ям», якому вдалося зберегти свої звичаї і релігію,

* Наприклад, син Йоханна Густав був Йоханесон, а прізвище сина Густава уже було Густавсон і т.д.

але яке потребує допомоги, щоб уникнути вимирання у неприязному середовищі Південної Росії [422, p. 13]. Ситуація, описана в листі, виглядає дещо перебільшеною. На той час демографічні процеси шведів стабілізувалися. Можливо, таким чином автор намагався привернути більше уваги читачів.

Тема потерпання шведів на Півдні Російської імперії набула продовження в есе естонського ученого Г. Венделя, який працював над дослідженням діалектів шведів Фінляндії та Естонії та з цією метою завітав у село в 1881 р. В есе вчений звернув увагу співвітчизників на факт неминучої асиміляції шведів та просив допомогти. За його словами, діаспора була «однією плоттю та кров'ю зі шведськомовним населенням Фінляндії» [424]. Есе передруковувалося різними виданнями і в Швеції, що свідчило про суспільний інтерес.

Підкреслимо, що спогади інших візитерів до Старошведського початку XX ст. (місіонерки шведської організації КМА («Kvinnliga Missions Arbetare») Е. Скарстедт*, газетного редактора В. Вікстрома, лінгвіста і журналіста А. Карлгрена, лютеранського священика Г. Неадера) були далекими від романтизації діаспори [193; 194; 196; 412; 421, p. 109]. Не зважаючи на це, у суспільстві Фінляндії та Швеції був таки сформований романтичний образ відданих шведів – людей, які зберегли свою національну ідентичність всупереч тривалій русифікації та онімеченню [203; 421, p. 105]. Наголос робився лише на спільних культурних та історичних рисах, а відмінності ігнорувалися [421, p. 109–110]. Користь, яку мали шведи від таких настроїв, важко переоцінити. Саме допомога цих країн сприяла збереженню шведами елементів своєї національної ідентичності.

Завдяки зв'язкам з Фінляндією та Швецією підтримувалося релігійне життя діаспори. За віросповіданням шведи належали до протестантської конфесії – лютеранства. Релігія відігравала об'єднуючу роль, виступаючи одним із чинників збереження ними національної ідентичності. Хоча переселенцям була обіцяна свобода віросповідання, діаспора зіштовхнулася із

* Емма Скарстедт (1869–1952 рр.) – медсестра. У 1899 р. вона прибула зі Швеції від Асоціації жінок-міссіонерок (КМА) до с. Старошведського. У 1907 р. стала дружиною учителя Хр. Гоаса.

проблемою відсутності власного пастора та церкви [224, с. 294; 407, p. 19]. Обов'язки пастора виконував духовний лідер шведської общини. Як правило, він поєднував у собі ще й функції органіста й учителя [407, p. 22, 25; 411, p. 82].

Відсутність рукопокладеного пастора у с. Старошведському посилила експансіоністські настрої німецьких лютеранських священнослужителів, які прагнули включити шведів до сфери свого впливу [224, с. 295]. Внаслідок створення лютеранської парафії у Старошведській окрузі (з центром у Шлангендорфі) у 1860 р. та підпорядкуванню їй с. Старошведського й німецьких колоній Мюльхаузендорфа, Шлангендорфа, Дорнбурга, німецьке населення серед парафіян суттєво переважало [224, с. 295; 293, с. 55]. Мовою церковної служби стала німецька, що викликало невдоволення старошведів та їхню відмову від послуг священників [224, с. 296; 407, p. 30]. Шведи віддавали перевагу шведськомовним священикам з Естонії, Фінляндії та Швеції, які періодично відвідували діаспору.

Бажання шведського населення налагодити духовне життя знайшло вираження у зборі коштів на будівництво нової церкви. На 1880 р. вони накопичили 5532 руб., яких, однак, було недостатньо [407, p. 33]. Есе Г. Венделя, присвячене діаспорі, допомогло їй у зборі коштів. Громадськість Фінляндії та Естонії передала населенню Старошведського більше 20 тис. руб., завдяки чому була побудована шведська кірха в 1885 р. Особливим приводом для гордості шведів був той факт, що вона на кілька метрів була вище німецької церкви [405].

Для заохочення приїзду священика до села шведи обіцяли 120 дес. землі, оплату 300 руб. на рік та безкоштовне проживання [421, p. 103]. З 1887 по 1913 рр. у Старошведському проживали кілька пасторів з колишньої шведської провінції Інгерманландії, які вели службу шведською мовою.

Перша світова війна ускладнила приїзд священиків до шведів. У 1914–1916 рр. у селі мешкали підлітки, які не пройшли важливий для лютеран обряд

конфірмації* оскільки їхні батьки очікували на приїзд пастора зі Швеції [164, p. 14; 167–169; 173].

Подібні проблеми були й в освітній практиці діаспори. У 1854 р. у Старошведському було побудовано приміщення церковно-приходської школи [42, p. 95]. Батьки віддавали перевагу вихованню у дітей господарських якостей, а тому часто нехтували шкільною освітою. Особливо це проявлялося під час польових робіт, коли дітей залучали на допомогу, що впливало на відвідування занять [407, p. 27].

Після створення лютеранського приходу в окрузі німці почали проявляти активність у напрямі онімечення освіти. Шведи були невдоволені такою ситуацією і зверталися до всіх мандрівників із Швеції та Фінляндії з проханням про допомогу в клопотанні про кваліфікованого шведського вчителя [129, с. 140]. З 1882 р. за рекомендаціями Г. Венделя до Старошведського приїхало кілька вчителів з Естонії [407, p. 40]. У 1895 р. посаду вчителя, приходського службовця та органіста обійняв місцевий швед Хр. Гоас*, який отримав освіту в німецькому коледжі для священиків у м. Саратов та виконував обов'язки до 1922 р. [166; 407, p. 39].

Після закінчення школи найуспішніші учні могли отримати подальшу освіту. На початку XX ст. кілька випускників були відряджені до шведської школи м. Санкт-Петербурга. Одна з них (Ю. Бускас) пізніше стала вчителькою у рідній школі [407, p. 45]. У 1899 р. вчителі Хр. Гоас та П. Бускас відвідали Швецію, де прослухали курси підвищення кваліфікації у народній вищій школі [176; 421, p. 108].

Хоча у вересні 1914 р. (із початком антинімецької кампанії) було законодавчо заборонено вживання німецької мови на офіційному рівні та розпочалося закриття німецьких шкіл, освітній осередок у с. Старошведському

---

* Конфірмація у протестантів являє собою обряд свідомого сповідання віри, де миропомазання відсутнє як таке. Передбачається, що хрещення людина приймає у дитинстві, конфірмація ж свідчить, що людина свідомо стає частиною церкви. Таїнством лютерани конфірмацію не визнають, вважаючи її однією з форм благословення (як шлюб). Конфірмацію звичайно проходять у підлітковому віці (13–14 років), однак її можна пройти і в зрілому віці. Часто саме проходження конфірмації є умовою для допуску до причастя.

* Християн Гоас (1871–1941 рр.) вихідець із впливової родини с. Старошведського. Закінчив 4-річну німецьку колоніальну духовну та педагогічну семінарію у колонії Сарата (Бессарабія).

продовжив своє функціонування, шведська мова залишилася мовою викладання нарівні з російською.

Отже, шведи, які оселилися на території Російської імперії завдяки сприянню російського імперського уряду, користувалися всіма пільгами іноземних колоністів аж до їхнього скасування у 1871 р. Незважаючи на сприяння економічному розвитку з боку імперського уряду та сусідство з німецькими колоніями, які мали вищу культуру землеробства, шведи не змогли досягти помітних результатів у сільському господарстві. Розвиток господарства також гальмувало прогресуюче обезземелення населення, зумовлене демографічними змінами в чисельності діаспор. За 135 років проживання в Російській імперії, перебуваючи в інонаціональному оточенні, шведська діаспора змогла зберегти елементи національної ідентичності завдяки зв'язкам та допомозі з метрополії.

2.2. Шведське поселення в умовах Української революції

Криза російського самодержавства, поглиблена Першою світовою війною, призвела до відречення Миколи II від престолу 2 березня 1917 р. Із Тимчасовим урядом, що прийшов на зміну монархії, прогресивні сили пов'язували надії на перетворення Російської імперії у демократичну країну зі сприятливим розв'язанням національного питання. Тоді ж більшість народів, що населяли імперію, організували національні представницькі органи [209, с. 225]. В Україні національно-визвольний рух очолила Центральна Рада, голова якої М. Грушевський у своїй праці «Вільна Україна» запевняв у забезпеченні прав національних меншин у вільній Україні [338, с. 117–118]. II Універсал включив представників національних меншин до складу Центральної Ради [144]. У III Універсалі, яким проголошувалася УНР, з'явився пункт про забезпечення національно-персональної автономії росіянам, полякам та євреям [145].

Шведи, що мешкали на Херсонщині, яка була включена ІІІ Універсалом до складу УНР, були автоматично втягнуті до виру складних та неоднозначних політичних подій доби Української революції. Інформація про політичну активність шведського населення у 1917 р. має епізодичний характер. Відсутні відомості про представницькі органи шведів, подібні тим, які після падіння монархії утворили німці й меноніти з метою захисту своїх політичних прав [209, с. 225, 228]. Відомо, що звістку про падіння монархії частина шведів зустріла без ентузіазму, вважаючи, що зміни не завжди ведуть до покращання [164, p. 29].

Більше подробиць про життя діаспори стосується періоду після жовтневого перевороту більшовиків. Їхні гасла про розподіл землі серед селян знайшли відгук серед безземельних шведів А. М. Альберша, Хр. Г. Кнутаса та А. Й. Кнутаса, які для втілення їх у життя планували створити Червоний революційний трибунал. Про радикальні настрої цих представників діаспори свідчить те, що вони планували страту найбільших землевласників у Старошведському – деяких заможних членів родини Бускас та писаря А. Утаса [407, p. 48]. Проте відсутність підтримки з боку односельців завадила втілити плани у життя.

Лише в період першої окупації УНР більшовицькими військами (березень 1918 р.) у с. Старошведському була організована перша більшовицька інституція – революційний комітет на чолі зі шведом Хр. Г. Кнутасом. До комітету увійшли В. Утас, П. Кнутас, А. Альберш [216, с. 422]. Ревком проголосив курс на впровадження у життя розпоряджень більшовиків, пов’язаних із конфіскацією землі у заможних односельців. Однак через нестійке становище сил більшовиків у регіоні та непопулярність дій ревкому, він був розігнаний заможними шведами. Голову та членів ревкому жорстоко побили та ув’язнили. За згадками очевидців, селяни були настільки розлючені діями радикалів, що мали намір їх стратити. Скоріш за все, такі настрої виникли тому, що односельці вважали їх злочинцями, не пов’язуючи діяльність комітету з програмою більшовиків. Лише загін добровольців «Червона Рота»,

який прибув із м. Бериславa, врятував членів ревкому від розправи. На наступний день після сутички позиції більшовиків у с. Старошведському були відновлені [164, p. 32].

Окрім внутрішньої загрози благополуччю шведів з боку радикальних односельців-більшовиків, існувала ще одна пастка – діяльність оточуючого українського і російського населення, яке частково підтримувало популістські гасла більшовиків. Колишні колоністи завжди відрізнялися вищим рівнем добробуту. У той період така слава стала небезпечною. Жителі українського с. Любимівка, яке розташовувалося на правому березі Дніпра, увійшли до складу більшовицького 1-го партизанського загону і на початку квітня 1918 р. в пошуках коштовних речей та продуктів відвідали Старошведську волость, що призвело до жертв з боку шведів [164, p. 34; 216, с. 423]. Жителі волості опинилися під загрозою нових атак, які, тим не менше, не повторилися. Прихід до регіону австро-німецьких військ на деякий час відстрочив більшовицьку загрозу.

Введення австро-німецьких військ до УНР, яке отримало офіційну назву «Експедиція допомоги», розпочалося з лютого 1918 р. [209, с. 234]. Старошведська волость була зайнята австро-німецькими військами 9 квітня 1918 р. у селі був розквартирований батальйон австрійців зі складу 22-ї піхотної дивізії та 21-й піхотний полк німецької армії під керівництвом майора Наумана [216, с. 423]. Їхня присутність тривала півроку. У цей час політична обстановка в с. Старошведському зазнала змін: ревком був розпущений, а його колишні члени А. Альберш та Хр. Кнутас заарештовані [407, p. 48].

Австро-німецьке командування не відрізняло шведів від німецькомовного населення волості. Можна навіть стверджувати, що то був час, коли шведські селяни отримали деяку перевагу від їхнього ототожнення з німецьким населенням. Як згадували шведи, солдати не мародерствували, а навпаки, купували у місцевого населення продукти, вчасно розраховуючись готівкою [407, p. 48]. Стратегії виживання диктували поведінку шведів, які тепер

«забули» про своє клопотання до імперської адміністрації від 1914 р., де вони доводили свою національну окремішність від німців. Австро-німецька присутність сприймалася шведами як гарантія захисту їхнього життя та майна від більшовицьких і повстанських загонів [164, p. 31].

Центральна Рада не змогла виконати плани з продовольчих поставок закріплених у Брест-Литовському договорі, що вплинуло на невдоволення її діями з боку Центральних держав. Одночасно в регіоні спостерігалося зростання селянських протестів через акції вилучення продовольства, які посилювалися. 29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот, підтриманий німецьким командуванням. УНР, яка була названа Українською державою, очолив гетьман П. Скоропадський.

За часів гетьманату П. Скоропадського були прийняті закони, що захищали права землевласників. Це означало повернення поміщикам реквізованої в них землі та відшкодування селянами завданих їм збитків [134]. За підтримку, яку надали австро-німецькі війська в державному перевороті, П. Скоропадський санкціонував продовольчі реквізиції та методи покарання тих, хто повставав проти вилучення продуктів. Така політика призвела до поступової радикалізації настроїв селян, що знайшло вираження у появі численних повстанських загонів на всій території Української держави. Наймасштабнішим із повстанських угруповань у південних губерніях був загін анархіста Н. Махна. Також серед українського населення зросли симпатії до більшовиків, які вбачалися ними силою, що найбільш послідовно боролася із німецькими військами [338, с. 139].

Поява повстанського руху була властива й для Старошведської волості. Під командуванням К. Івденка (відставного прапорщика, який на той час працював учителем) був сформований загін із жителів лівобережних сіл Велика Лепетиха та Каїри чисельністю в сотню чоловік. Начальником його штабу став колишній фельдфебель царської армії В. Павловський. Інший загін з місцевих мешканців був сформований під керівництвом Я. Дорошенка переважно з селян

с. Михайлівка, які раніше працювали в селах Старошведської волості та у Григоріє-Бізюковому монастирі [216, с. 424].

Так само, як і австро-німецьке командування, сусіднє українське та російське населення не виокремлювало шведів з німецького населення волості. Різниця у ставленні військових до місцевих німців, порівняно з іншими мешканцями волості, а також примусові вилучення продовольства транслювали на них ту ненависть, яку українці відчували до австро-німецьких солдат. Враховуючи потенційну загрозу, яку несли партизанські загони, німецько-австрійське командування наказало створити з колишніх колоністів загони самооборони та забезпечило їх зброєю [217, с. 114; 318, с. 80]. До початку осені у шведському та німецьких селах були сформовані загони самооборони. Окрім цього, було вжито заходів з укріплення захисної лінії волості: побудовано невеликі фортифікаційні кам'яні укріплення та викопано траншеї для розміщення кулеметів [216, с. 424–425; 407, p. 48].

Восени поразка Центральних держав у Першій світовій війні стала очевидною. У жовтні 1918 р. австро-німецька армія залишила Українську державу, передавши частину зброї шведам і німцям для самозахисту [164, p. 35; 407, p. 48]. Відновилася загроза більшовицької інтервенції на територію УНР.

У січні 1919 р. Н. Махно став союзником Червоної армії. Його повстанська армія увійшла до складу Першої Задніпровської української радянської дивізії Українського фронту. Під гаслом боротьби з контрреволюцією махновці продовжили пограбування колишніх колоній, діставшись до Старошведської волості [217, с. 116].

23 лютого 1919 р. махновський більшовицький загін Дніпровського повіту Таврійської губернії, сформований із мешканців с. Велика Лепетиха, під керівництвом К. Івденка та Я. Дорошенка, полонив кількох німців із с. Костирка, що прямували на ярмарок до Григоріє-Бізюкового монастиря. З метою звільнення полонених об'єднаний шведсько-німецький загін самооборони став ініціатором збройної сутички з махновцями. Шведи назвали цю подію «монастирською війною» [164, p. 36]. Самооборона заручилася

підтримкою загону Директорії – козацької охоронної сотні під проводом сотника Осауленка, яка розміщувалася у м. Бериславі. Те, що шведи об'єдналися з українськими національними силами у боротьбі з більшовиками-махновцями, свідчить про їхню обізнаність із тогочасною політичною обстановкою та уміння розставляти пріоритети. Атака, яка була раптовою й організованою, принесла успіх. Під час відступу махновці потрапили до засідки та втратили 10 солдат і командира Івденка [407, p. 50]. Самооборона захопила трофеї: два кулемети «Максим», 13 гвинтівок та 10 коней. Я. Дорошенко зміг уникнути полону, що поставило мешканців волості перед загрозою його помсти [216, с. 426].

8 березня 1919 р. махновці, очолювані Я. Дорошенком та В. Павловським, повернулися разом з червоним Третім Таврійським полком. Вигідне стратегічне становище, запас зброї, а також тактична хитрість, до якої вдалася самооборона, розмістивши три кулемети у різних місцях лінії оборони, що змушувало нападаючих думати про більшу кількість зброї, допомогли шведам відбити першу атаку. Однак подальший хід подій був очевидним, і тому шведи відправили делегацію парламентарів на перемовини до махновців. З огляду на склад делегації, шведи знали про вороже ставлення махновців до німецького населення. На переговори пішли саме представники шведської діаспори: учитель Хр. Гоас, староста Ф. Мальмас і його брат учитель П. Мальмас [408, p. 50]. Рішучий настрій отамана В. Павловського, який жадав розправи над організаторами засідки під монастирем, а також над усіма, хто брав участь у боях проти Червоної армії, вдалося дещо пом'якшити завдяки красномовству Хр. Гоаса [164, p. 37]. Цікаво, що Хр. Гоас представляв лише шведів, «забувши» про німців – недавніх союзників самооборони. Ця тактика відособлення від сусідів вписується до етосної стратегії виживання старошведів, яка проявлялася у їхньому суспільстві в екстремальні часи [302, с. 209; 306, с. 138]. У промові вчитель апелював до спільного військового минулого його народу та українського козацтва, називаючи старошведів «нащадками солдатів короля Карла XII, які спільно з українськими козаками

гетьмана Мазепи билися за визволення країни від гніту царя». При цьому Хр. Гоас підкреслив готовність своїх односельчан допомогти Червоній Армії та махновцям у визволенні країни від «пережитків царського режиму» [164, p. 37–38].

Проникліва промова мудрого Хр. Гоаса мала позитивний результат. В. Павловський погодився зберегти життя мешканцям с. Старошведського. Він пообіцяв помилувати засуджених в обмін на матеріальну підтримку – розквартирування полку у волості [407, p. 50]. Проте гостювання перетворилося на відкритий грабіж, який тривав кілька діб.

Махновці відновили більшовицьку владу у с. Старошведському. Це відбулося майже одночасно з проголошенням ІІІ Всеукраїнським з'їздом рад у м. Харкові Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 березня 1919 р. Утворена УСРР формально була незалежною, але перебувала під цілковитим контролем радянських більшовиків.

Однак до кінця військових дій було далеко. З травня по серпень 1919 р. Старошведська волость опинилася у центрі військового протистояння Червоної армії більшовиків та Добровольчої армії, очолюваної генералом А. Денікіним. Останній на той час поступово встановив контроль над південною частиною більшовицької УСРР. 22 травня 1919 р. війська Денікіна зайняли протилежний берег р. Дніпро й опинилися навпроти с. Старошведського. Гарматні обстріли, які велися більшовицькою армією із села, ставили під загрозу життя шведів, адже білогвардійці стріляли у відповідь. Тому шведи вдалися до хитрощів, переконавши червоноармійців винести гармати за село. Аргументація була такою: начебто їхній односелець Ю. Кнутас, який служив у Добровольчій армії, міг розповісти про те, як можна проникнути до села та пошкодити артилерію Червоної армії [407, p. 51].

У джерелах відсутня інформація про зміну влади у с. Старошведському в період з вересня по грудень 1919 р. Зважаючи на загальновідомі факти про встановлення влади денікінців у регіоні, вважаємо, що шведи також опинилися

у сфері їхнього впливу. Остаточно ж більшовицька влада у с. Старошведському була встановлена наприкінці січня 1920 р.

З квітня по листопад 1920 р., коли між Червоною армією більшовиків та Російською армією генерала-лейтенанта П. Врангеля точилася війна за Кримський півострів, Старошведська волость стала прифронтовою територією. Більшовики примусили сільський ревком с. Старошведського допомагати Червоній Армії усім необхідним. Доросле чоловіче населення залучалося до виконання гужової повинності. Шведи були зобов'язані тримати в постійній готовності 62 підводи [216, с. 430]. Для того щоб уникнути перевезень, які постійно відволікали від господарських справ (обробка землі відбувалася за графіком польових робіт), деякі чоловіки вважали за краще вдатися до хитрощів – позбутися транспортного засобу [31, арк. 15, 43, 123; 164, p. 44].

Загальна чисельність складу Червоної армії в регіоні на той час становила близько 70 тис. осіб. Їхнє продовольче постачання та розквартирування було покладене на 4010 осіб населення Старошведської волості [216, с. 429]. За звітом, на 27 травня 1920 р. у кожному будинку с. Старошведського було розміщено по 10–30 осіб, утримання яких було обов'язком господарів [33, арк. 122]. Сучасники згадували, що в селі було «настільки багато солдат, що на вулицях з ними було важко розминутися» [164, p. 40].

Під загрозою розстрілу селяни були змушені вирізати птицю і худобу для прогодування солдат, спустошувати комори запасеного зерна, а також скосити недозрілу пшеницю, яку використовували як фураж для коней [164, p. 41]. Більшу частину реквізованого в них зерна шведи були зобов'язані безкоштовно молоти на своїх млинах [3, арк. 39; 29, арк. 9].

На населення Старошведської волості з 24 липня 1920 р. накладалася трудова повинність [32, арк. 54]. Жінки мали займатися пранням і штопанням білизни для червоноармійців, ковалі виконували постійні замовлення з ремонту візків, підковування коней і ремонту нескладного військового обладнання [216, с. 430].

Окрім реквізицій, виконання постійної та гужової повинностей, більшовицька влада провела військову мобілізацію шведів. Серед залучених до бойових дій були як ветерани Першої світової війни (унтер-офіцер І. Хр. Утас, Хр. Утас, І. Герман, Я. Герінберг), так і новобранці І. Бускас, В. Утас, А. Сигалет, А. Бускас, Х. Утас [5, арк. 72, 117]. Всього за 1919–1921 рр. 12 шведів несло службу в рядах Червоної армії [3, арк. 148]. З ініціативи більшовиків у с. Старошведському було проведено збори, на яких жителі засудили кругову поруку і зобов'язалися при першій появі дезертирів доносити про них у волосний військовий комітет [8, арк. 29а; 30, арк. 9; 35, арк. 4]. Згідно з інформацією Старошведського сільревкому, який щодня проводив обстеження села на предмет дезертирства, в селі таких не було виявлено жодного разу [5, арк. 28, 88–89; 37, арк. 128].

У жовтні 1920 р. військові дії в регіоні припинилися. Ця подія стала точкою неповернення в історії шведської діаспори та всього населення України, яка знаменувала початок тривалого перебування під керівництвом більшовиків.

Висновок до розділу. Отже, відносини між шведським населенням і владою у Російській імперії вибудовувалися в позитивному дискурсі. Переселення шведів з о. Даго було добровільним кроком і керувалося відповідними документами, які надали шведам важливі пільги та включили їх до соціальної страти колоністів. Оскільки шведи складали малочисельну діаспору, у Російській імперії не було потреби у формуванні «шведського питання». Шведи не сприймали Росію як «тюрму народів», оскільки владою була утворена окрема адміністративна одиниця – Старошведська округа, назва якої відображала її етнічну складову; релігійних та освітніх утисків шведського населення з боку держави не відбувалося. Причини для невдоволення шведів полягали в міжнаціональних відносинах із сусідами-німцями та протистоянні тенденціям зовнішнього онімечення. Імперська адміністрація не допомагала у вирішенні цієї проблеми, проте не забороняла шведам вирішувати її самостійно. Водночас допомога від метрополії надала старошведам можливості зберегти елементи національної ідентичності. Російський уряд був

зацікавлений саме в господарському розвитку шведів. Однак позитивні тенденції у шведському господарстві окреслилися лише на межі XIX–XX ст. із початком застосування механізованої техніки та впровадженням аграрної реформи, яка зламала віковий уклад общинного землекористування шведів, перетворивши їх на повноправних власників землі. Тоді ж гостро постала проблема обезземелення населення Старошведської округи, що посилила міжнаціональні протиріччя і заклала основу для подальшого соціального розшарування суспільства. Шведам вдалося зберегти власність під час антинімецьких кампаній, однак земельна проблема населення не була вирішена.

Політична програма більшовиків майже не знайшла підтримки з боку шведів. Лише безземельні представники діаспори з очікуванням сприйняли гасла перерозподілу землі: перший більшовицький ревком у с. Старошведському з'явився з ініціативи «знизу» за часів першої більшовицької інтервенції до УНР. Поява в регіоні бандитських угрупувань, які користувалися відсутністю міцної влади і грабували населення, вплинула на добробут шведів. Німецько-австрійська присутність на короткий час захистила поселення від нападів, які відновилися восени 1918 р. Остаточне встановлення радянської влади наприкінці січня 1920 р. шведське населення зустріло без повстань, виконуючи накладені на них повинності та норми продрозкладки. Користуючись попереднім досвідом, за часів Української революції шведи виробили ефективну стратегію виживання, яка дозволила їм, балансуючи між різними угрупованнями та об'єднуючись або відмежовуючись від них, вберегтися від значних людських втрат та пережити складні перипетії історичного моменту.

РОЗДІЛ 3. БІЛЬШОВИЗАЦІЯ ТА СПРОБИ РАДЯНІЗАЦІЇ ШВЕДСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ УПРОДОВЖ РАННЬОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ТА В УМОВАХ КОРЕНІЗАЦІЇ

3.1. Перші спроби політичної та культурної трансформації (більшовизації) шведської спільноти (1920–1923 рр.)

Створення перших більшовицьких інституцій виконавчої влади у Старошведській волості. Встановлення радянської влади супроводжувалося більшовизацією, спрямованою на зміну світогляду та соціальної ідентичності населення. Вона полягала у формуванні органів влади з висуненням на посади пробільшовицьки налаштованого населення. Владні органи мали контролювати всі сфери суспільного життя і втілювати радянську політику серед населення. Нижчою ланкою у сформованій вертикалі стали сільські ревкоми. У с. Старошведському ревком був утворений у березні 1919 р. Про передачу влади від волосних зборів до ревкому проголосив на загальних зборах шведського населення колишній староста села Ф. Мальмас [27, арк. 113].

Головою ревкому став П. І. Аннас, товаришем голови – А. Хр. Сигалет. Членами ревкому були обрані Г. Утас, А. Мальмас і Хр. Утас. Писарем обрали А. Хр. Тініса [23, арк. 2; 42, арк. 26]. Вік членів ревкому сягав від 26 до 31 року. У джерелах члени ревкому були охарактеризовані таким чином: «безпартійні», «співчували радянській владі», «підтримували більшовиків» [27, арк. 115]. За короткий термін особовий склад ревкому змінювався кілька разів. Згідно з постановою РНК УСРР від 8 лютого 1919 р. «Про організацію місцевих органів радянської влади та порядок управління (тимчасове положення)», термін повноважень низового депутата тривав 3 місяці [312, с. 205]. Однак шведи на цій посаді змінювалися частіше. На жаль, причини цього в документах часто не вказані. 22 червня 1919 р. П. Аннаса змінив І. Кнутас [27, арк. 128]. 20 липня 1919 р. І. Кнутас склав повноваження через хворобу. На його місце був обраний Г. Утас. 11 серпня 1919 р. був обраний Хр. Кнутас – один з організаторів

першого більшовицького ревкому 1918 р. [27, арк. 139]. Завдяки такій ротації до більшовизації була залучена більша кількість шведського населення.

Закріплення більшовиків у с. Старошведському в березні 1919 р. відбулося без повстань [7, арк. 13, 14, 20, 34; 96, арк. 21]. Очевидно, що збройна сутичка з махновцями показала шведам безперспективність боротьби з противником, який переважав їх у силах. Однак у Старошведській волості все одно патрулювала міліція з метою запобігання будь-яким підозрілим діям. Згідно з рапортами волревкому, конфліктів між населенням та міліцією не виникало [96, арк. 21]. Варто врахувати те, що шведи втомилися від постійної загрози життю і майну в умовах війни та сподівалися на встановлення миру й стабільності.

Після довгого періоду панування денікінців та бандитизму на території регіону, що, на жаль, не знайшло відображення у джерелах, наприкінці січня 1920 р. у с. Старошведському була остаточно встановлена більшовицька влада. 7 лютого 1920 р. Старошведське волосне правління передало діловодство та рахункові операції Старошведському волревкому [9, арк. 1]. До складу волосного ревкому переважно входили німці. Головою волревкому став І. Ліхтенфельд, а його членами – І. Альберш, І. Бер [9, арк. 2]. Отже, у ранній радянський період збереглася тенденція переважання німців в окружній адміністрації Старошведської волості.

19 квітня 1920 р. було створено тимчасовий адміністративний орган – більшовицький Старошведський волосний виконавчий комітет, який очолив німець І. Я. Брозовський [41, арк. 143; 42, арк. 36]. З перших днів його функціонування було вжито заходів щодо придушення провокацій і антибільшовицького руху, здійснено перші кроки в організації КНС і «Спілки молоді». Пріоритетним напрямом у діяльності волвиконкому було оголошено задоволення потреб бідняків [33, арк. 114].

Одним із перших завдань, поставлених перед ревкомом, було складання списку мешканців с. Старошведського з означенням їхнього майнового статусу та родинних зв’язків з духовенством, заможними селянами чи солдатами Білої

армії. Один з виконавців розпорядження А. Аннас зазначав, що спершу шведи намагалися схитрувати і надали лише кілька прізвищ. Однак таку хитрість було розкрито, і вони мусили скласти достовірний список, викликавши до себе неприязнь з боку тих, хто до нього потрапив [164, p. 52].

На сторінках звітів сільського ревкому до Херсонського повітового ревкому розповідається про зростання масштабів політичної активності серед шведів. Вони симпатизували лівим есерам, бо ті «не грабували і не били» [96, арк. 23]. До комуністів у волості та серед шведів, зокрема, було негативне ставлення [126, арк. 11, 14]. 14 вересня 1920 р. Старошведський волревком у резолюції від імені громадян волості проголосив свою всебічну підтримку радянській владі й Червоній армії [28, арк. 6]. Однак за звітами 1920 р., серед шведів мала місце «контрреволюційна діяльність» в особі «шептунів і провокаторів», яких підтримувала частина населення [96, арк. 23]. За висловлювання проти більшовиків міліцією був заарештований Хр. Аннас. Від покарання його врятували односельці, які від імені ревкому поручилися за його благонадійність і пообіцяли допомогти у виправленні недоліків його характеру та «психічного стану» [8, арк. 72 зв.–73]. Дискредитували себе висловлюваннями проти нової влади й інші жителі села: С. С. Сигалет, А. Хр. Кнутас і Я. Хр. Герінберг [3, арк. 118].

11 січня 1921 р. у Старошведському був утворений сільський виконавчий комітет, робота якого здійснювалася з «ініціативи та під тиском волосного комітету». Цим органом було порушено питання організації сільради та розподілу землі, складено списки платників податків [41, арк. 12]. Зауважимо, що робота сповільнювалася небажанням деяких шведів працювати на нову владу. Пояснюючи свою пасивність, вони посилалися на відсутність канцелярських приладів [41, арк. 195]. Членами виконкому с. Старошведського були, в тому числі, й заможні шведи [96, арк. 21, 23]. Наявність останніх у новосформованому керівному апараті спричинила такі події. Згідно з телеграфним розпорядженням Херсонського виконкому від 28 лютого 1921 р., всі справи і функції Старошведського сільвиконкому мали перейти до

Старошведського волвиконкому, а центр волості переносився із Старошведського до с. Зміївки. Причина цього, як пояснювалося в документі, полягала в домінуванні «куркульського» елемента й відсутності незаможного селянства і пролетарів, що не забезпечувало соціальну опору для діяльності волревкому [39, арк. 2].

Дійсно, у Старошведському налічувалося лише 10% бідняків (86 осіб із 863 мешканців) [31, арк. 154]. У той час у Михайлівці проживало 220 бідняків з населення 543 осіб, у Костирці – 104 (з 913 осіб), а у Зміївці – 158 (з 521 особи) [33, арк. 132; 96, арк. 38].

Розпорядження викликало хвилю обурення серед шведів, чиє село з часів свого заснування було адміністративним центром. 1 березня 1921 р. відбулися загальні збори, скликані за ініціативою поселян. На порядку денному стояло клопотання перед Херсонським губернським виконкомом щодо подальшого функціонування виконкому в с. Старошведському. У петиції шведи наголошували на унікальності їхнього села – єдиного шведського поселення на Україні та апелювали до обіцяного більшовиками захисту прав національностей. Прохання було насичене численними «реверансами» у бік уряду, виказувалися сподівання у позитивному вирішенні проблеми (див. дод. В). Петиція шведів була задоволена, с. Старошведське зберегло статус окружного центру [8, арк. 67].

10 серпня 1921 р. за ініціативою сільського виконкому в с. Старошведському була організована сільська рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. До її складу увійшли: колишній член ревкому в 1919 р. – Г. Утас, а також «нові обличчя» – І. Бускас, І. Нурберг, Г. Гоас, Ф. Мальмас [41, арк. 21, 159, 176; 71, арк. 13]. 3 листопада 1921 р. відбулися перевибори сільради. До складу ради увійшли колишні голови ревкому – П. І. Аннас та Хр. В. Утас, повторно були обрані І. Бускас та І. Нурберг; серед новообраних були С. Кнутас, Ю. Нурберг, А. Аннас, Хр. Г. Утас [41, арк. 176]. Отже, до складу ради увійшли не лише ті шведи, які до цього займали посади в більшовицьких ревкомах, а також були обрані нові члени. Останнє може

свідчити про зростаючу більшовизацію тих представників діаспори, які мали політичні амбіції.

Показником темпів і успішності радянізації шведів була діяльність сільського КНС. Ця організація мала стати опорою і знаряддям радянської влади на селі. Комнезами діяли паралельно із сільськими радами та під їхнім керівництвом, відповідали за проведення продовольчої політики в початковий період встановлення більшовицької влади, а пізніше слідкували за поширенням державної позики [292, с. 44]. Членами КНС могли стати безземельні селяни та ті, у кого земельний наділ не перевищував 3 десятин. У 1920 р. перед шведами було поставлено завдання створити КНС, що було виконано лише наприкінці 1921 р. Однак і тоді ця організація існувала лише формально «на папері». Та й самого паперу також було небагато, оскільки коштів бракувало навіть на забезпечення канцелярських потреб. Ентузіазму членів КНС, згідно зі звітами, було ще менше [40, арк. 17]. Комнезам був спільним для трьох німецьких та шведського селищ. Головою організації став С. М. Альберш, його заступником – С. Г. Нурберг, казначеєм – І. Хр. Кнутас [21, арк. 30; 42, арк. 47]. У перші роки існування КНС не виправдав очікувань радянської влади. Члени байдуже ставилися до організаційного внеску, явка на збори була низькою [19, арк. 41].

У період воєнного комунізму шведи – члени КНС не проявили очікуваного від них завзяття у вилученні продрозкладки. І. Хр. Кнутас та С. Г. Нурберг кілька разів входили до комісії, яка розшукувала в селян продукти та речі, що підлягали вилученню. Однак кожного разу вони звітували про неможливість виконання розкладки населенням [22, арк. 9, 15, 29].

Згідно зі звітами, взаємовідносини членів КНС з односельцями були такими: «Задовільні з біднотою й середняками, негативні – з куркулями» [19, арк. 10]. Діяльність КНС зводилася до проведення роботи із залучення нових членів до своїх лав; діючих членів КНС залучали до відвідування хати-читальні, вступу до Осовіахіму та кооперативу, до роботи сільради та створення МТС [16, арк. 7]. Скоріш за все, відбувалося механічне приписування прізвищ, оскільки проведене обстеження КНС виявило недоліки

в його роботі – відсутність плановості, безініціативність членів президіума в залученні неорганізованої бідноти до КНС і кооперацію [16, арк. 8].

Шведська школа як знаряддя більшовизації та освітній процес у шведському поселенні. До встановлення більшовицької влади етнічна культура і церква були визначальними в регуляції освітнього процесу в школах [367, с. 225]. Учителів утримувала громада, а самі педагоги часто були священиками. На 1919 р. у с. Старошведському функціонувало дві школи (початкова та середня), навчання в яких велося російською і шведською мовами, навчальним процесом керували три вчителі – Хр. Гоас (який змінив дружину Е. Гоас після повернення з Першої світової війни), П. Мальмас та Г. Утас [164, p. 12; 170]. Учні вивчали шведську та російську мови, основи географії, письма, Біблії, арифметики, співу, лютеранський катехізис. За відсутності навчальних посібників шведською мовою, використовували Біблію, катехізис, шведську художню літературу, Книгу псалмів, Записки Зіона.

За часів Української революції школа діяла за старими правилами, однак навчальний процес був нестабільний, часто шкільне приміщення займали для розміщення військових частин [10, арк. 38; 33, арк. 117].

Після остаточного встановлення більшовицької влади при Старошведському волосному виконавчому комітеті був сформований відділ народної освіти. Його очільник учитель Г. П. Утас зробив багато корисного для відновлення регулярного навчання [33, арк. 114]. Відділ взяв на облік усі книги, організував у волості шкільні ради, комісії з ліквідації неписьменності, читальні кімнати при школах, клопотав про звільнення шкільних приміщень від квартирної повинності [10, арк. 2].

З іншого боку, на шведів у той час були поширені раніше прийняті більшовицькою владою декрети про відділення церкви від держави й школи від церкви [138], постанова ВУЦВК про єдину трудову школу [160, с. 1026–1030] та постанова Наркомпросу «Про школи національних меншин» [161, с. 1101–1102]. Вводилася єдина трудова школа з поділом на 2 ступені. З навчальних планів були виключені стародавні мови, Закон Божий і замість них введені

суспільно-політичні дисципліни комуністичного змісту. Школа була зобов'язана поєднувати навчання із суспільно-корисною працею. Сутність освіти регулювалася національною політикою партії більшовиків: змінилося наповнення, характер і головна кінцева мета навчально-виховного процесу. Перед більшовицьким урядом стояло завдання зламати існуючі стереотипи мислення, релігійно-культурні традиції й створити основи виховання «нової радянської людини», підготовленої до переходу в комунізм [223, с. 89; 256, с. 165; 367, с. 225; 392, с. 13].

Трудова школа першого ступеня була утворена в с. Старошведському в 1920 р. На той час у ній налічувалося 126 учнів [10, арк. 227]. За прийнятим планом, вивчали шведську та російську мови, математику, природознавство, історію та суспільство, географію, співи, музику [10, арк. 85]. Навчання шведською мовою велося 4 дні на тиждень, російською мовою – 2 дні. Уроки проводилися «за вказівками, отриманими від влади, з наведенням практичних прикладів» [54, арк. 9; 92, арк. 2]. До штату шведської трудової школи входили вчителі Г. П. Утас, Хр. П. Гоас, І. Бускас, П. А. Мальмас [10, арк. 36; 11, арк. 94].

Нова влада вбачала в педагогові ключову фігуру більшовизації та радянізації школи [11, арк. 13; 12, арк. 31]. Так, Бериславський райпартком нагадував головам та секретарям сільрад: «Учитель, який близько стоїть до виховної справи, безумовно, повинен користуватися довірою, бути залученим не тільки до викладання, а й до проведення політично-просвітницької роботи у селі» [95, арк. 14]. Згідно з навчальним планом, вчителі с. Старошведського, мали вступити до Спілки робітників народної просвіти і соціалістичної культури Херсонського повіту. У зв’язку з атеїстичною спрямованістю влади обов’язковою характеристикою професійності педагога була його антирелігійна активність. Від нього уряд вимагав зайняти жорстку позицію у відношенні до релігії й служителів церкви, сільської громади та родини, які перешкоджали радянізації молодого покоління [256, с. 264–265, 268]. Тобто від вчителів, переважна більшість яких викладали в школах до встановлення більшовицької

влади, державою вимагалося не просто скоригувати навчальний план. По суті, від них вимагалося змінити власну систему поглядів, світосприйняття, методів викладання. Однак перевірити, наскільки вчителі керуються вказівками партії, було проблематично, адже жоден із працівників Херсонської округи не володів шведською мовою [292, с. 48].

Згідно з розпорядженням Херсонського відділу наросвіти від 12 січня 1921 р., викладання Закону Божого в стінах школи було заборонене [11, арк. 4]. Були прийняті найсуворіші заходи щодо видалення зі шкіл і культурно-просвітницьких установ різного роду предметів релігійних культів: ікон та хрестів [12, арк. 8]. Якщо до революції навчальний день розпочинався з церковних гімнів, то після встановлення більшовицької влади на початку уроків співався «Інтернаціонал», перекладений шведською мовою учителем Хр. Гоасом. Від 29 травня 1921 р. заняття у школах проводилися також і по недільних днях та під час релігійних свят [11, арк. 100]. На свята діти мали йти з ранку не до церкви, а на заняття. Хоча шведи періодично не виконували ці розпорядження, що впливало на відвідування школи, тим не менш відбувалася кардинальна ломка повсякденного життя діаспори.

Більше 80 % учителів колишніх колоній були вихідцями зі старої школи і за сумісництвом ще й виконували функції священнослужителів [223, с. 94; 257, с. 282]. Брак свідомих, підготовлених педагогів, з яким зіткнулися більшовики, вирішувався перепідготовкою діючих та підготовкою нових учителів шляхом відкриття педтехнікумів та інститутів. Це не вирішило проблему. Непоодинокі випадки свідчать, що на вчительські посади приймали колишніх найбільш здібних учнів без педагогічної підготовки. Учительські кадри готувала 3-класна школа у м. Херсоні [11, арк. 190].

Радянські цінності прищеплювали не тільки в школах. Колегія Наркомнацу закликала національні комісаріати посилити позашкільну політико-просвітницьку роботу серед національностей [256, с. 170]. У межах політпросвітньої роботи у с. Старошведському було відкрито гурток «Спілка молоді», який налічував 50 членів (близько 6% від кількості населення) [11,

арк. 226]. Він був ініціатором постанов у іншій культурно-просвітницькій організації – аматорському театрі, утвореному в 1920 р. На сцені театру учасники «Спілки молоді» поставили 4 спектаклі шведською мовою [10, арк. 163].

Хата-читальня у с. Старошведському була відкрита 6 жовтня 1920 р. Вона замислювалася як певна альтернатива церкві, новий культурний центр поселення і вбачалася «підсобним осередком для поширення культурної роботи на селі» [73, арк. 6]. Планувалося, що шведи, знайомлячись із пресою у хаті-читальні, будуть проінформованими про події загальносоюзного і локального масштабу, що допоможе у формуванні їхньої радянської свідомості. Робота читальні фінансувалася із місцевого бюджету, отже, періодичні видання надходили нерегулярно [114, арк. 9]. Широким попитом читальня не користувалася [52, арк. 2]. У будні число відвідувачів становило 6–10 осіб, у вихідні – 10–15 осіб [10, арк. 163]. Для членів КНС, які в основному були малоосвіченими, відвідування хати-читальні було обов'язковим. Освіта подавалася їм як вихід із «темряви та неуцтва ... просвіта для опозиції куркульству» [19, арк. 6]. Однак через зайнятість на польових роботах вони мало цікавилися культроботою та майже не відвідували політичні збори [19, арк. 9].

Ще однією можливою причиною, яка впливала на низьку популярність хати-читальні, була наявність у с. Старошведському громадської бібліотеки, яка працювала ще з 1885 р. Книги були отримані від священників Каянуса з м. Санкт-Петербурга, Карлсона з м. Нючепінгу, учителя народної школи м. Хасларпе Мартиссона, Християнської асоціації жінок Швеції [412]. Скоріш за все, грамотні шведи надавали перевагу громадській бібліотеці.

Релігійне життя шведів на початкових етапах атеїстичної політики більшовиків. На 1920 р. релігійне життя старошведів мало свої проблеми, успадковані з імперських часів. Власного пастора в селі не було з 1913 р. До 1917 р., не зважаючи на численні запрошення шведами пастора в село для здійснення конфірмації підлітків, а також для відправлення служб під час

великих релігійних свят, жодного візиту не відбулося [165–167; 169; 171; 173]. Інформація про релігійне життя шведів у роки Української революції відсутня. Слід припустити, що візитів священиків до села у той час не було, адже така подія не могла б залишилася незафіксованою у джерелах.

Встановлення влади більшовиків суттєво «урізноманітнило» релігійні проблеми старошведів. Якщо до цього в них були труднощі більш організаційного характеру (пошук священиків, які б проповідували шведською мовою), більшовики зробили проблеми глобальними, оголосивши будь-яке віросповідання поза законом. Тим не менше, на прикладі шведів-лютеран можна підтвердити тезу, що протестанти опинилися у більш сприятливих умовах, аніж православні. У першій половині 1920-х рр. спостерігається порівняно терпиме ставлення більшовиків до різних аспектів існування протестантських конфесій. В. Ленін та В. Бонч-Бруєвич сприймали неортодоксальне християнство як форму соціального ескапістського протесту селян проти царизму. Ставлення православної церкви до протестантів сприяло підтримці останніх більшовиками, які сповідували принцип «розділяй і володарюй». Однак терпимими до протестантів були не всі. Більша частина більшовиків вбачала у сектах «спробу пристосування релігії до нових умов», «чергову форму антирадянського руху куркульських елементів на селі» [356, с. 45].

Згідно з декретом РНК УСРР «Про відокремлення церкви від держави й школи від церкви», який ґрунтувався на декреті «Про землю», будівля шведської кірхи була націоналізована і передана державою у безкоштовне користування общині [139, с. 17–20; 311, с. 28–29]. 12 травня 1920 р. на зборах Старошведського волосного виконавчого комітету було вирішено відвести будинок колишнього пастора під ревком і Союз бідноти [96, арк. 33].

Прийнята 3 серпня 1920 р. постанова РНК УСРР «Про погодження законодавчої практики УСРР і РСФРР з питання відокремлення церкви від держави» активізувала антирелігійну діяльність влади. ЦК КП(б)У вимагав від робітників губкомів активності у проведенні антирелігійної пропаганди [126,

арк. 63]. Членам партії наказувалося вести боротьбу з релігійними обрядами: «Для нас всіх боротьба із церквою, забобонами і релігією набуває значення бойового партійного обов'язку» [127, арк. 94]. Постановою від 10 травня 1921 р. «Про працю Нарком'юсту» уряд УСРР утворив Ліквідаційний відділ Наркомату юстиції УСРР (очолив І. Сухоплюєв), поклавши на останній завдання завершення роботи з відокремлення церкви від держави до 1 вересня 1921 р. [342, с. 93]. Для користування майном релігійні громади мали укладати договори з місцевою владою. На Херсонщині укладання договорів контролювалося відділом управління Херсонського повітвиконкому на чолі з Гебелем [243, с. 382].

Під приводом боротьби з наслідками голоду на кінець 1921 р. у релігійній політиці більшовиків відбулася переорієнтація. Діяльність влади зосередилася на підготовці та проведенні кампанії щодо вилучення церковних цінностей [342, с. 97]. 25 квітня 1922 р. до м. Берислава надійшла телеграма від голови відділу управління херсонського повітвиконкому Гебеля до всіх волвиконкомів із наказом вилучити цінності з церков у триденний термін, яка ґрунтувалася на постанові ВУЦВК УСРР «Про вилучення церковних скарбів у фонд допомоги голодуючим». Трійка призначених осіб (секретар партійного комітету Стасенко, начальник міліції Петренко, голова райревкому Мшар) і технічні працівники мали розпочати виконання вказівок. Проте в лютеранській кірсі с. Старошведського (після подій Української революції) таких цінностей не було знайдено [243, с. 382].

Під час голоду 1921–1923 рр. у релігійному житті шведів сталося кілька важливих подій. З метою надання продовольчої допомоги голодуючим старошведам відновилися візити до села представників Швеції в особі місіонерів Шведського Червоного Хреста. Ці візити надали старошведам можливість уладнати питання з появою власного пастора, яким готувався стати випускник духовної семінарії у м. Саратові вчитель Хр. Гоас [176]. Навесні 1922 р., коли чергову партію продовольчої допомоги від Шведського Червоного Хреста супроводжував місіонер Сарве з м. Дегерфорсу, Хр. Гоас приєднався до

нього і виїхав до Швеції. 15 вересня 1922 р. він був рукопокладений головою Шведської церкви архієпископом Н. Сьодерблюмом у духовний сан [292, с. 58]. На батьківщину Хр. Гоас повернувся 27 жовтня 1922 р. у супроводі з черговою партією допомоги від Шведського Червоного Хреста. Окрім продовольства, благодійна організація передала збірники псалмів [168]. З наступною партією продовольчої допомоги Шведський Червоний Хрест надіслав старошведам три церковні дзвони, виготовлені фірмою Бергхольц і Кº (K.G. Bergholtz & Co) у Стокгольмі [419].

У той час спостерігається наступ влади на церкву: релігійні справи увійшли до відання НКВС. З осені 1922 р. розпочався період широкомасштабної репресивної акції ДПУ з метою ліквідації общин євангельських церков. 24 жовтня 1922 р. циркуляр НКВС ліквідував усі існуючі договори із церковними громадами. 26 грудня 1922 р. Херсонський губком встановив місячний термін на переукладання договору. До 1 січня 1923 р. общини, які не встигли зареєструватися, підлягали розпуску [243, с. 385]. 4 березня 1923 р. Старошведська релігійна громада євангелічно-лютеранського віросповідання звернулася до Комісії з відділення церкви від держави з проханням укласти договір щодо надання їй у безкоштовне користування церкви Св. Іоанна зі всім її майном [50, арк. 31]. У наданому списку було перелічено власність церкви: столи, лавки, підсвічники, орган середнього розміру, два розбитих дзвони. Договір був підписаний 5 березня 1923 р. [50, арк. 33, 42].

Отже, після остаточного встановлення більшовицької влади розпочалися процеси більшовизації, а потім і радянізації адміністративних органів шведського населення. Було створено сільські та волосні ревкоми, до складу яких увійшли більшовицько налаштовані старошведи, серед них опинилися й заможні селяни. Шведське населення зуміло зберегти статус адміністративного центру свого села, надіславши відповідну петицію до губернських органів більшовицької влади. Опорою більшовицьких перетворень мав стати шведський КНС, але втягування шведів до лав цієї організації було повільним і

не мало реальних результатів. За ініціативою влади були утворені шведська трудова школа, хата-читальня, «Спілка молоді», які мали прищеплювати шведській молоді комуністичні цінності. Атеїстична політика більшовиків у перші роки не набула радикального характеру, що надало змогу шведам, за допомогою метрополії, отримати власного пастора.

3.2. Успіхи та невдачі перетворення економіки шведських поселень в умовах голоду, НЕПу та формування тоталітарної влади

Більшовизація та радянізація на території шведського поселення відбувалися на тлі кардинальних змін у господарській діяльності та економіці діаспори. Події Української революції негативно вплинули на економіку шведського населення, а більшовицька політика «воєнного комунізму» довершила справу, остаточно зруйнувавши її (див. підрозділ 2.2).

Політика продрозкладки та занепад господарства на території Старошведської волості. Виконання продрозкладки стало одним із завдань більшовицької влади, які вона ставила перед підлеглим населенням. Циркуляр Херсонського окружного виконкому до Старошведського волвиконкому наказував: «Виконання розкладки – бойове оперативне завдання трудового фронту» (див. дод. Г) [30, арк. 15].

Розкладка встановлювалася не лише на пшеницю, худобу, птицю, городину, а й на тваринні жири, прядиво, комиш, дрова, цеглу, соняшникове стебло, емальований посуд, солому, полову, сіно, зброю [20, арк. 1; 22, арк. 15, 21, 46; 28, арк. 4, 10, 11; 31, арк. 36, 37; 32, арк. 13, 34а, 40; 33, арк. 4, 7]. У переліку предметів, які підлягали розкладці, були й більш екзотичні: комплекти обмундирування, сідла для коней, автомобілі, мотоцикли, велосипеди [34, арк. 8, 18, 22, 30, 49]. Останнє було в наявності у більш заможного німецького населення. Це демонструє, що більшовицька влада, як і її попередниця – імперська, не бачила різниці між шведським та німецьким населенням, вважаючи його однорідним за національністю та добробутом. У разі

невиконання розкладки створювали спеціальні комісії із членів КНС, які вели пошук необхідного продукту чи речей (див. дод. Ґ) [22, арк. 45; 31, арк. 36–37]. Здебільшого комісія констатувала відсутність речей, які підлягали розкладці [22, арк. 9, 45; 28, арк. 25; 31, арк. 36–37; 34, арк. 14, 32, 50]. Виконання продрозкладки не рятувало селян від свавілля продзагонів та військових, що перебували на постої (див. дод. Д) [22, арк. 42]. За 1919 р. військові частини реквізували у шведів 3914 пуд. зерна, 267 пуд. соломи та 1000 пуд. картоплі [9, арк. 16]. Здебільшого об'єктами незаконних конфіскацій були коні, велика рогата худоба, свині, яких забирали прямо з випасу [13, арк. 69; 22, арк. 42; 27, арк. 121; 31, арк. 15, 41; 33, арк. 29].

Не все населення змирилося із таким станом справ. Це виражалося, передусім, у приховуванні продовольства та худоби, ворожому ставленні до членів продзагонів. Такі дії каралися ревкомом. Наприклад, за приховування худоби К. Гінас та І. Аннас були засуджені до розстрілу [407, p. 51]. Всього за 1919–1920 рр. у шведів було вилучено 276 коней, 216 голів великої рогатої худоби, 161 свиня, більше 2500 т зерна, знищено 320 т зерна у посівах [405]. Після відходу фронту в жовтні 1920 р. більшовики розпочали оцінку стану господарства шведів [66, арк. 17]. Від ревкому були затребувані відповідні звіти. Згідно з ними, у шведів (більше 800 осіб населення) залишилося лише 30 робочих коней, 100 лошат, 150 дійних корів, 50 свиней; через надмірні реквізиції був відсутній посівний матеріал.

Голод 1921–1923 рр. у шведському поселенні. За законом «Про землю» комісія земельного відділу (до якої увійшли Г. С. Гоас, М. Кнутас, Хр. Кнутас) розпочала зрівняльний розподіл землі з відчуженням її «надлишків» у багатоземельних господарствах, що викликало невдоволення частини заможних шведів [27, арк. 119]. Безземельні та малоземельні шведи, отримавши довгоочікуваний земельний наділ, не змогли його засіяти через відсутність посівного матеріалу. Завдання представника Старошведського волосного земвідділу, яке зобов'язувало шведів під страхом революційної відповідальності «напружити максимум зусиль у справі засіву порожніх полів»,

не було виконано [32, арк. 3]. Із 1821 дес. землі, відведеної для посівів, було засіяно лише 300 дес. [33, арк. 61].

Погіршили стан господарства й кліматичні умови. Від морозу в громадських садах загинули дерева та виноградники. На 148 господарств залишилося лише 4 яблуні, 87 абрикос, 41 груша, 13 слив [14, арк. 33–35]. Весна та літо 1921 р. видалися аномально спекотними. Як згадували сучасники, температура піднімалася до 40–45 ºС у тіні, що призвело до гибелі не лише посівів, а й трави, якою харчувалася худоба. Через спеку у водоймах загинула риба. Окрім засухи, спостерігалося масове розмноження шкідників [164, p. 44; 218, с. 121].

Для підтримки постраждалих від неврожаю при Старошведському волосному земельному відділі наприкінці літа 1921 р. більшовики організували волосний та сільський комітети допомоги [41, арк. 11]. Однак очікувану підтримку «живим і мертвим інвентарем» під час посівної було надано лише родинам тих шведів, які служили в Червоній армії (12 родин) [26, арк. 3]. У решти родин взагалі не було посівного матеріалу, про що повідомлялося на волосному з'їзді представників сільських рад і КНС [25, арк. 14].

Не менш катастрофічною була ситуація з продовольством. За звітами, на 9 жовтня 1921 р. 500 осіб (із 837 шведів) були повністю без хліба, 200 осіб (близько 20 % населення) – забезпечені ним лише на кілька місяців [41, арк. 145]. Сучасник тих подій Андреас Аннас згадував, що меню шведів складав суп із кислого листя та риби [164, p. 45].

Наприкінці 1921 р. повністю голодуючими були проголошені Запорізька і Донецька губернії, Херсонський та Миколаївський повіти Миколаївської губернії, Катеринославський і Новомосковський повіти Катеринославської губернії, Одеський і частково Тираспольський повіти Одеської губернії [290, с. 20]. Незважаючи на складні обставини, від створеної при ВУЦВК Центральної комісії допомоги московська влада вимагала спрямувати свої зусилля на ліквідацію голоду в Поволжі [218, с. 121].

У пошуках виходу з продовольчої кризи шведи звернулися за допомогою до метрополії. Для передачі звернення до Москви відрядили уповноважених – учителя Хр. Гоаса та органіста Я. Гоаса. Фінансування поїздки було здійснено за рахунок райвиконкому м. Бериславa [41, арк. 144–145].

Інші делегати від шведів (Ю. Бускас та Хр. Кнутас) взяли участь у волосному з'їзді комітетів допомоги голодуючим, який відбувся 5 грудня 1921 р. На з'їзді було прийнято рішення про клопотання перед вищими інстанціями про поїздку до тих населених пунктів, які мали кращий урожай, з метою збору продуктів для голодуючих. Ще один представник від шведів Хр. Сигалет був відряджений до місцевого райпродкому з клопотанням про перерахування проценту від мукомельного податку на користь голодуючим шведам [26, арк. 5].

Швеція відгукнулася на прохання. На той час (1 грудня 1921 р.) радянська влада дозволила іноземним організаціям надавати продовольчу допомогу голодуючим за умови їхнього піклування про все населення незалежно від національності [221, с. 161; 345, с. 73–74]. Вже 25 грудня 1921 р. у супроводі делегата Шведського Червоного Хреста Г. Сьодергріна прибуло кілька вагонів продовольства. Пайки складалися з цукру, борошна, сушеної картоплі, солоних оселедців та сухарів [164, p. 46; 407, p. 52]. Завдяки цій допомозі, шведи змогли перезимувати без людських втрат. До речі, перші вантажі з продовольчою допомогою, адресовані менонітам, почали надходити пізніше, з березня 1922 р. через дипломатичні та бюрократичні перепони [221, с. 161].

Наступна партія допомоги зі Швеції прибула 22 квітня 1922 р. Місцева преса писала про 3600 пуд. посівного матеріалу, 2000 пуд. борошна, масло, рибу, оселедці, каву, какао, сільськогосподарський реманент [183]. Дослідник Я. Бліс згадував також про одяг та взуття, ліки, матеріали для риболовних снастей [405]. Допомога була надіслана лише шведському населенню, що виключало претензії населення навколишніх сіл на участь у розподілі зерна і обурювало місцеву владу [38, арк. 3].

Серед заходів, вжитих більшовиками для ліквідації наслідків голоду, було перерахування Херсонським уповноваженим з роботи органів допомоги голодуючим разової державної позики шведам розміром 2 фунти зерном (0,9 кг), що відбулося аж через півроку після звернення шведів – 30 серпня 1922 р. [40, арк. 16]. Цей вчинок помпезно проголошувався підтримкою з боку радянської влади, яка, начебто, була «завжди на варті інтересів селян» [4, арк. 26]. Для проведення посівної влада надала шведам 162, 5 пуд. озимого насіннєвого матеріалу, яким ті засіяли лише 25 дес. (1% угідь) [40, арк. 19]. Вживання посівного матеріалу у їжу оголошувалося злочином [4, арк. 26; 71, арк. 9]. Окрім епізодичної допомоги, влада обмежувалася короткими відомостями про стан справ, констатуючи відсутність смертності від голоду. Комітети взаємодопомоги не функціонували через відсутність коштів [40, арк. 17, 19, 21].

На 6 жовтня 1922 р. з 810 шведів голодувало 386 осіб (229 дорослих та 157 дітей) [4, арк. 61]. Від голодної смерті шведів врятував Шведський Червоний Хрест, який у листопаді 1922 р. прислав чергову партію продовольчої допомоги, а також гусеничний трактор та три сінокосарки [74, арк. 123; 164, р. 50; 407, р. 52]. Частково допомога з цього вантажу була надана жителям сусідніх німецьких сіл, Дрімайлівці, Ново-Бериславу та Куцій Балці [405].

НЕП та нові можливості відродження господарства шведів. Згідно із звітом Старошведського волвиконкому, недогодовані шведи байдуже зустріли впровадження продподатку замість продрозкладки в умовах НЕПу. У багатьох не було чого споживати в їжу, не кажучи вже про виплати продподатку. Проте у вересні 1922 р. влада зазначала «співчутливе» ставлення населення до збору продподатку [40, арк. 4, 17].

29 листопада 1922 р. було прийнято Земельний кодекс УСРР, який визначив порядок трудового землекористування на вибір: общинне, дільничне, колективне [143]. Шведи обрали дільничний порядок землекористування, що показало відсутність підтримки запропонованих радянською владою інновацій навіть серед тих шведів, які отримали наділ. До цього часу було закінчено

відчуження надлишків землі у заможних шведів. Комісія земельного відділу при Старошведському ревкомі встановила норму землекористування на їдока розміром від 2 дес. 2100 кв. сажнів до 4 дес. [40, арк. 3]. Розбивку землі на полоси планувалося закінчити до 20 липня 1922 р. [3, арк. 1].

Щоб уникнути відчуження частини земельних володінь, деякі зі шведів приховали їхній реальний розмір (під час ревізії було виявлено 926, 77 дес., про які населення не повідомило владу) [40, арк. 6]. Якщо брати до уваги той факт, що шведи загалом володіли 2500 дес. землі, розмір прихованих деякими господарями володінь складав майже третину від загальної площі. У цьому вбачаємо пасивний спротив заможних шведів земельній політиці більшовиків, що у подальшому позначилося на їхній господарській ініціативі та активності.

За Земельним кодексом УСРР, купівля, продаж, дарування, заповідання землі заборонялися, а порушники притягалися до кримінальної відповідальності з конфіскацією землі. Допускалася лише трудова оренда землі. Звітуючи про проведення роботи з виявлення таємної оренди землі, земельна секція с. Старошведського повідомляла про наявність порушень [52, арк. 36; 59, арк. 3; 46, арк. 49]. Обов'язок виявляти випадки таємної оренди землі заможними односельцями і доносити про це у владні органи земельна комісія поклала на членів сільського КНС [59, арк. 3].

Земельний кодекс визначив порядок проведення соціалістичних землевпорядкувальних робіт, до яких шведи виказали повну байдужість [52, арк. 26]. Це виражалося в ігноруванні закликів збирати кошти для укладання договорів із землемірами, а також відсутністю людей, які б бажали утворити нове поселення [46, арк. 50; 52, арк. 26; 54, арк. 8; 59, арк. 86].

Шведське населення пасивно сприйняло й заклик до розвитку кооперації, яка стала можливою в рамках НЕПу. Кооперація сприймалася радянським керівництвом як форма державного капіталізму, яка, об’єднуючи селян у процесі виробництва, збуту та розподілу, полегшує перехід до соціалістичних форм виробництва. Новий Кооперативний закон дозволив створювати добровільні кооперативні об’єднання за виробничою та територіальною

ознаками [345, с. 84]. Через невелику кількість потенційних членів шведи створили кооператив збуту спільно з німцями сусіднього с. Костирка, який очолив меноніт О. Брозовський. Для популяризації кооперації Старошведська сільська рада на сільських сходах проводила агітацію нових членів [46, арк. 52]. Однак І. Мальмас у доповіді про місцеву кооперацію (березень 1926 р.) повідомляв про пасивність населення у діяльності кооперативу (з позитивних змін був лише перехід організації на споживацький устав) [72, арк. 1]. Причиною цього називалася відсутність необхідних товарів та поведінка членів кооперативу, які здійснювали торгові операції на некооперативних ринках та ігнорували сплату пайових внесків. Кооператив охоплював лише 5 % районного ринку. Серед заходів з налагодження роботи кооперації було зниження цін на товари та введення режиму економії для скорочення накладних видатків [92, арк. 19]. Це не мало суттєвого результату, адже на кінець 1926 р. споживання задовольнялося лише на 10 % [54, арк. 93; 92, арк. 29]. 22 грудня 1926 р. відзначалося покращання у справі кооперації населення, але кількісні показники були відсутні [92, арк. 39]. Скоріш за все, це було лише на папері, для звіту.

Згідно зі звітами адміністративної секції сільради, кредитна кооперація теж не мала попиту серед шведів. Створене кредитне товариство (також спільно із німцями із с. Костирка) було нечисленним – 74 особи. Воно існувало у вигляді уставу споживачів, для яких працював спеціальний магазин із закупленими на 300 крб товарами [19, арк. 4].

Пам’ятаючи умови голоду 1921–1923 рр., з метою регулювання сільського господарства Херсонське окружне земельне управління надало земельним комітетам письмову інструкцію. У ній передбачалася низка заходів для збільшення урожайності: пропонували сіяти певні види сортів пшениці, був встановлений порядок посадки культур, означено заходи боротьби зі шкідниками, пояснювалася користь введення шестипільної сівозміни з трипільним чергуванням [41, арк. 78; 52, арк. 75а]. Проте в тогочасних звітах агрономів, яких радянське керівництво відряджало у с. Старошведське з метою

ознайомлення шведів з Інструкцією, зазначалася відсутність серед шведів потягу до землеробства та їхню пасивність і байдужість у відповідь на спроби ввести покращені способи обробки землі [52, арк. 26, 122; 94, арк. 162].

Шведам не вдавалося отримати в повному обсязі врожай від посівів, не кажучи вже про його збільшення. У 1925–1925 рр. вони кілька разів викликали районну експертну комісію для обстеження загиблих посівів. Остання встановила загибель 673 дес. кукурудзи та 453,5 дес. пшениці, ячменю, соняшника. Причиною цьому були мороз, шкідники та посуха [51, арк. 4; 92, арк. 53; 94, арк. 206].

Беручи до уваги кліматичні умови південних територій, радянська влада шукала шляхи подолання засухи посівів. Через посухостійкі властивості до посадки рекомендувалася промислова прядильна культура кенаф, яка за властивостями була схожа з коноплею. Її врожайність становила 70 пуд. волокна з десятини. Незважаючи на такі переваги, лише два шведи (І. Бер та Г. Утас) проявили інтерес до її насадження [81, арк. 3, 4, 7].

Розвиток виноградарства та садівництва проголошувався додатковим джерелом прибутку, активно заохочувалися лісонасадження [94, арк. 21]. Проте заклик щодо відновлення виноградників шведами був проігнорований. Площа виноградників у с. Старошведському на той час зменшилася з 26 дес. до 4 дес. [24, арк. 2; 60, арк. 103; 73, арк. 4].

Так само шведи відставали від сусідів-німців у проведенні земельного устрою [52, арк. 62]. На загальних зборах сільради від 23 вересня 1925 р. черговий раз було вирішено «вжити запобіжних заходів щодо проведення землеустрою», що так і не було виконано [52, арк. 75а].

Господарська пасивність шведських селян спонукала владу до таких дій. 13 серпня 1926 р. була проведена агроконференція Зміївської, Старошведської та Костирської сільських рад. На ній виступили представники окружної адміністрації, які вказали на недоліки роботи Старошведської сільради та її відсталість порівняно із сусідніми сільрадами. Доповідачі вказали на головне гальмо темпів урожаю у с. Старошведському: відсутність землеустрою та

сівозміни, а також одноманітність посівів пшениці. Вони наголошували на необхідності переходу до парового обробітку землі, який утримував вологу та запас поживних речовин. Рекомендували сіяти озимі види пшениці – земку та кооператорку. Один із доповідачів наголошував на прибутковості виноградників та зазначив доцільність їхнього відновлення, ставлячи у приклад господарство Костирки, Зміївки та Михайлівки [54, арк. 72–73].

Конференція мала результат. Землеустрій у с. Старошведському нарешті був проведений. 12 вересня 1926 р. на загальних зборах майже одноголосно (148 – за, 8 – проти) селяни постановили зберегти ділянковий порядок землекористування. Кожному домогосподарству виділялося по одній полосі в кожному клині сівозміни [61, арк. 8]. Був укладений договір із Окружним земельним управлінням і підписаний проект розбивки землі [73, арк. 1]. На той час площа земельних угідь шведів становила 2690 дес. У 1926 р. у межах землеустрою частина шведів заснувала с. Ново-Шведське.

У той же період земельна секція Старошведської сільради доповідала про виявлення 16 випадків таємної оренди землі загальною площею 40 дес. та констатувала відсутність ініціативи шведів у проведенні робіт з відновлення виноградників [54, арк. 75, 93]. Отже, деякі шведи були зацікавлені в обробці землі більшої площі, аніж була встановлено нормою, а решта, отримавши наділ, не змогла обробити і його, не зважаючи на те, що окружна влада постійно надавала рекомендації щодо збільшення врожайності [46, арк. 52; 52, арк. 48; 54, арк. 75; 73, арк. 2; 75, арк. 21, 23, 29, 47, 71; 81, арк. 4–5; 92, арк. 9].

З другої половини 1927 р. в економіці шведського населення відбувся певний перелом, зросли очікувані владою показники. На 80% зріс особовий склад кооперативу. Шведи ухвалили перехід до 6-пільної сівозміни, закінчили проведення землеустрою, сформували списки виселенців. Відбулося розселення багатодвірних селян з метою зменшення далекоземелля [46, арк. 50; 75, арк. 98; 76, арк. 2; 92, арк. 37]. Окрвиконком надав виселенцям пільги: на 5 років звільнив їх від сільськогосподарського податку; на 3 роки зняв податки з тих, хто на цілинних землях заводив поліпшені форми землекористування з

переходом до багатопільних сівозмін; на 1 рік звільнив жителів висілків на розорених землях (після спорудження житлових і господарських будівель). На аналогічний строк звільняли від військової служби та трудової повинності [75, арк. 98–99].

На початку 1928 р. шведами-виселенцями було засноване с. Шведська Поляна. Земельній громаді Шведської Поляни для ведення господарства передали 500 пуд. посівматеріалу та ввели пільговий строк щодо оподаткування [83, арк. 5]. Отже, на 1928 р. під час економічного обстеження господарства шведського населення було виявлено таке. У с. Старошведському проживало 461 особа, які утворили 122 господарства та обробляли 2635 дес. земельних угідь [76, арк. 50–55]. Ново-Шведське налічувало 278 осіб, 63 господарства та 976 дес. земельних угідь [57, арк. 1; 76, арк. 67–69]. У с. Шведська Поляна кількість населення складала 185 осіб, які сформували 57 господарств та користувалися 763 дес. землі [57, арк. 1; 75, арк. 20; 76, арк. 63].

У межах плану з механізації сільського господарства розпочалася організація МТС. Щоб довести шведам доцільність механізації сільського господарства, була прочитана лекція про перевагу сівалки над букером, основний зміст якої полягав в економії посівного матеріалу [75, арк. 20].

Відзначимо, що с. Старошведське володіло технікою раніше. Це був трактор фірми Лімо, наданий у межах продовольчої допомоги Шведським Червоним Хрестом [94, арк. 209]. Однак до 1926 р. з невідомих причин його не використовували: «Стояв, користі не приносив» [54, арк. 53]. Незважаючи на організацію МТС, кількість агротехніки у с. Старошведському не збільшилася. Поля обробляли присланими тракторами, які населення мало забезпечувати паливом, а їхніх водіїв – житлом та харчами. Через значні видатки шведи надавали перевагу обробітку землі традиційним способом – за допомогою худоби. Однак тягловою силою були забезпечені не всі селяни [81, арк. 210]. Так, у с. Старошведському було 94 голови робочих коней (на 122 господарства), у Шведській Поляні – 27 голів (на 63 господарства), у Ново-Шведському – 57 голів (на 57 господарств) [81, арк. 172].

Економічний стан шведів на перших етапах планової економіки. Модернізаційні тенденції, які окреслилися в радянській економіці з початком індустріалізації, спровокували загострення двох проблем. Перша проявилася у бажанні центру сконцентрувати більшу частину місцевих доходів. З іншого боку, збільшувалися потреби в бюджетних видатках на економічний та соціальний розвиток округ та районів, що призвело до необхідності збільшення оподаткування населення. Селянське самооподаткування, яке базувалося на добровільних основах, з 1927 р. стало обов'язковим для всіх, його розмір складав 35 % від єдиного сільськогосподарського податку [343, с. 80]. На засіданні Старошведської сільради від 27 червня 1926 р. представник Бериславського райвиконкому (РВК) Мазуренко ознайомив шведів з особливостями єдиного сільськогосподарського податку на 1927 р. Був введений прибутковий податок із землеробського та неземлеробського джерел прибутку, оподаткування проводилося за окремими сільрадами та населеними пунктами залежно від їхнього забезпечення землею, худобою, урожаєм. Для правильного виявлення було створено обліково-податкову трійку, яка контролювала збір податків [54, арк. 64; 92, арк. 17]. Шведи, у яких на той час був неврожайний рік, на зібранні сільради виказували невдоволення новими правилами, однак змінити ситуацію не змогли [54, арк. 64]. Така ж ситуація повторилася й наступного року [16, арк. 14].

Хід самооподаткування контролював шведський КНС. За рапортом сільради, члени КНС настільки пройнялися цією проблемою, що провели агітацію у с. Старошведському та в сусідніх селах [82, арк. 26]. На 23 червня 1928 р. із встановленої суми самооподаткування 1021 крб 73 коп., було зібрано 1007 крб 98 коп. Частина коштів за бажанням селян була спрямована на ремонт школи [84, арк. 16].

Селяни були не лише джерелом наповнення місцевого бюджету, але й мали сприяти фінансуванню державної програми індустріалізації. Курс на форсований розвиток державної великої промисловості справив суттєвий вплив на внутрішній кредит уряду, змінивши характер і методи його поширення.

Державна позика стала обов'язковою для всього населення СРСР і поширювалася за підпискою. Пропаганда державної позики мала політичне забарвлення. На відміну від попередніх, які обґрунтовували економічну доцільність та вигідність вкладень грошових коштів в урядові цінні папери, з 1927 р. акцент переносився на політичне значення успішного розповсюдження позики серед населення для проведення індустріалізації та укріплення обороноздатності СРСР [360].

З метою пояснення шведам завдань випуску урядової позики, її «значущості» та цільового призначення, був скликаний загальний схід виборців. На території сільської ради було розгорнуто агітацію (розміщено плакати та заклики), а також обрано агентів, які здійснювали продаж облігацій відповідно до розподілених серед них дільниць. До 1 березня 1928 р. було постановлено реалізувати продаж облігацій селянської позики на 2000 крб. Втім на означену дату облігацій було продано всього на суму 268 крб, що робило Старошведську сільраду найвідсталішою по Бериславському району. У деяких випадках селяни купували лише чверть облігації [82, арк. 6–7; 84, арк. 2]. У невдачі влада звинуватила агентів, які мали поширювати позику, та деяких шведів (прізвища не називалися), які нібито намагалися підірвати авторитет радянської влади [82, арк. 7, 11–12; 84, арк. 1]. Щоб позбавитися від «плями ганьби», сільську раду змусили розподілити держпозику між більш успішними господарствами та вести контроль за її збором (у них «позичили» 1790 крб із потрібної суми 2000 крб), а в рамках другої позики державної індустріалізації – 150 крб із планових 200 крб [82, арк. 9, 11, 27].

Отже, шведи, благополуччя яких було результатом їхньої важкої праці, в черговий раз поділили долю всього українського народу та стали об’єктом, за рахунок якого радянська держава досягала своєї мети. Це, у свою чергу, позначилося на їхній господарській ініціативі та подальшій незацікавленості в кінцевих результатах господарювання. Щоб уникнути подальшого податкового навантаження, шведи розпочали продаж рогатої худоби (яка традиційно була одним із показників заможності) [84, арк. 7–8].

В об’єктивні процеси, обумовлені розвитком радянської економіки, втручалася і стихія. На початку 1928 р. матеріальне становище шведських селян погіршила повінь, внаслідок якої було частково зруйновано 12 із 43 будинків с. Ново-Шведського, знищено половину запасів кормів для худоби. Затоплення полів унеможливило весняну посівну кампанію [83, арк. 22, 23].

Колективізація, яка почала набирати обертів в СРСР, зачепила й шведів, які завжди тяжіли до індивідуального ведення господарства. У відповідь на тиск держави вони мусили створити Товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), яке було нечисленним, адже затяті одноосібники неохоче вступали до його лав. Для ТСОЗу державою були придбані два трактори [64, арк. 22].

Податковий тиск, примусові державні позики та нав’язування колективного ведення землеробства позначилися на ході посівної кампанії 1928 р. Остання була проведена виключно на дотації держави. Обсяг розподіленого посівного матеріалу сягнув 765 пуд. жита та 2545 пуд. озимої пшениці, також держава надала 330 крб кредиту на обробку полів та 202 крб на купівлю посівного зерна [81, арк. 69, 276; 84, арк. 23; 88, арк. 6; 89, арк. 9]. Навіть за такої допомоги у шведських поселеннях була засіяна менша частина земельних володінь (1378 ¼ дес. із наявних 3094 дес.), припинилася оренда землі [82, арк. 1, 18]. В останньому вбачаємо зневіру шведських господарів в економічних заходах радянської влади та втрату ними інтересу до землеробства, адже землеробські успіхи гарантували не економічне благополуччя, а більший тягар податків.

Надана державою допомога не повернула довіри шведських селян, а наступні її розпорядження лише укріпили шведів у їхній позиції. Так, загибель посівів у шведських поселеннях (із посіяних 1378 ¼ дес. ярових та озимих загинула більша частина – 882 дес.) актуалізувала необхідність надання пільг платникам сільськогосподарського податку. Постанова Херсонського Окрвиконкому хоч і передбачала пільги всім громадянам незалежно від їхнього економічного становища, проте обумовлювала їхній обсяг: біднякам – максимальний, заможним – пропорційно втраті врожаю. У разі відсутності

збитків населення мало платити звичний розмір податків [48, арк. 42; 81, арк. 133, 137]. Незважаючи на катастрофічний неврожай, під тиском окружної влади шведська сільрада мусила прийняти рішення про проведення роботи серед населення стосовно залучення надлишків хліба до кооперації (за планом потрібно було здати 200 пуд.) [84, арк. 23].

Недоїдання, зумовлене неврожаєм, на 11-му році радянської влади спричинило у червні 1928 р. спалах цинги серед населення, про що шведи проінформували голів райвиконкомів. Однак влада піддала сумнівам цю інформацію: «Підстава не довіряти ... в даних повідомленнях багато вигаданих моментів, в першу чергу елементів паніки на ґрунті нестачі хліба і куркульської агітації в зв'язку з цим» [48, арк. 30; 79, арк. 12]. Отже, шведське населення, яке заходами радянської влади було поставлене на межу голоду, обвинувачувалося нею ж у штучному роздмухуванні паніки.

30 червня 1928 р. на спільному зібранні жителів сіл Старошведського, Ново-Шведського та Шведської Поляни (у якому взяло участь усе населення з правом голосу – 492 особи) обговорювалося питання загрози продовольчої кризи. Голова сільради І. Хр. Кнутас констатував неминучий голод: «Ми стоїмо перед голодом, який за розмірами не відстає від стихійного голоду 1921–1922 рр.» [48, арк. 58; 92, арк. 92]. Щоб уникнути жертв, було вирішено командирувати делегатів Хр. Гоаса, та І. Ю. Бускаса до Швеції для збору добровільної продовольчої допомоги голодуючим. Також було обрано уповноважених Г. Гоаса, А. Сігалета та І. Бускаса для порушення клопотання перед керівництвом УСРР про переселення шведів до Швеції [83, арк. 15; 92, арк. 92] (див. підрозділ 3.4).

Отримавши звернення шведів, Народний комісаріат земельних справ УСРР визнав необхідним «поставити господарство шведів у такі умови, які б вплинули на ліквідацію еміграційних настроїв». Планувалося організувати обслуговування господарств кредитами та насіннєвою позикою. Херсонський ОВК наказав забезпечити посівним матеріалом бідноту та середняків, надати їм максимальну харчову допомогу [48, арк. 60, 61, 64]. Місцева влада розподілила

серед населення 200 пуд. корму для худоби. На засів озимого клину для населення Старошведського та Шведської Поляни було надано кредит розміром 928 крб, на зяблеву оранку – 600 крб. Незважаючи на проголошене кредитування, від шведів, які бажали отримати насіннєву позику, було подано лише 4 заяви [81, арк. 286; 84, арк. 26, 31, 35]. Очевидно, шведські селяни взагалі перестали вірити намірам радянської влади й пов'язували свою подальшу долю з прабатьківщиною Швецією.

У лютому 1929 р. більшість шведів відмовилася від отримання посівного матеріалу та від виконання інструкції щодо проведення весняної посівної (заяву на отримання посівматеріалу написали 15 із 338 господарств), а також вирішили не засаджувати присадибні ділянки [49, арк. 21; 88, арк. 3]. У заяві до Бериславського райземуправління шведи відмовилися від їдоцької норми землі та виразили сподівання на відшкодування державою їхніх витрат на озимі посіви [87, арк. 1–3]. З урахуванням того, що дата їхнього виїзду була невизначеною, цей крок був ризикований і демонстрував рішучість намірів шведського населення. 22 липня 1929 р. все шведське населення виїхало до Швеції, залишивши позаду господарські нововведення радянської влади.

Отже, події Української революції й більшовицька політика «воєнного комунізму» зруйнували економіку шведського населення та зумовили голод у 1921–1923 рр. Продовольча допомога зі Швеції продемонструвала старошведам, що метрополія, як і раніше, не залишила їх наодинці з проблемами. НЕП, впроваджувана радянською владою для відновлення економіки населення, сприятливо позначилася на господарстві шведських поселень. Проте постійний контроль «згори», податковий тиск та примус до ведення колективних форм землеробства негативно вплинув на господарську ініціативу шведів та їхні успіхи в розвитку економіки, зумовивши їхню еміграцію до Швеції, що засвідчило про невдачу радянізації господарства шведських поселень УСРР.

3.3. Політичний та культурний розвиток шведської національної меншини в умовах коренізації

Утворення СРСР та входження до нього УСРР мало колосальний вплив на подальшу історію всього населення та національних меншин зокрема. Розпочата державою політика коренізації мала запобігти негативним психологічним побоюванням національних меншин, які сприймали радянську владу як чужу. Щоб цього уникнути, останню було вирішено зробити «народною», «зрозумілою», «близькою» [327, с. 24]. Національна політика більшовиків, яка декларувала права національних меншин на самовизначення та наполягала на необхідності створення національних інститутів, була покликана сприяти популяризації радянської влади серед населення. Для координування національної роботи було створено Центральну комісію зі справ нацменшостей. З метою залучення національних меншин до справи державного будівництва першочерговим завданням більшовики проголошували виокремлення територій, населених нацменшостями, у самостійні райони та сільради, а також проведення землевпорядкувальних робіт. Відряджалися працівники, обізнані з мовами та побутом національних меншин. Посилювалося висунення представників меншин на керівні посади [47, арк. 35, 36; 112, арк. 56; 124, арк. 71, 77; 125, арк. 22, 131; 404, с. 330–359]. На місцях було створено губернські бюро та окружні комісії у справах нацменшин. Оскільки штат Херсонської окружної комісії складався із трьох робітників, які представляли інтереси німецького, польського та єврейського населення, координація національної політики серед шведського населення була доручена заступнику голови ЦКНМ з німецького населення Й. Гафтелю, а на практиці здійснювалася заступником голови ЦКНМ з польського населення Я. Саулевичем [292, с. 29–30].

Після адміністративно-територіальної реформи, яка відбулася у 1923 р., с. Старошведському вдалося зберегти статус окружного центру. Шведи разом з німецьким населенням Костирки і Михайлівки та українським селом Куца

Балка утворили Старошведську сільську раду робочих, селянських і червоноармійських депутатів Бериславського району Херсонської округи Одеської губернії. 29 серпня 1924 р. була прийнята постанова РНК УСРР «Про виділення національних районів і рад»[142], яка закріпила мінімум населення для утворення національної сільської ради. Встановлене число дорівнювало 500 особам. На той час у Старошведському проживало 1100 осіб (900 з яких були шведської національності) [116, арк. 43 зв.; 118, арк. 99]. Це означало, що шведи нарешті отримали можливість створити власний національний адміністративний орган.

В історіографії майже закріпилася думка, що шведське населення не було зацікавлене в обіцянках більшовиків стосовно створення національних інститутів управління, які функціонували в Старошведському ще з імперських часів [292, с. 28]. Дійсно, перебуваючи в інонаціональному оточенні і в меншості у відношенні до нього, шведи представляли національні інтереси в місцевих органах управління. Однак посади в цих органах вони ділили з німцями, які, до того ж, намагалися онімечити школу та церкву шведів. Тому відокремлення від німців та утворення окремої національної шведської сільради автоматично позбавило шведів суперників у зайнятті адміністративних посад.

Утворення шведської Старошведської національної сільради у 1926 р. дозволило радянській владі констатувати 100 % охоплення національними сільрадами шведського населення [47, арк. 73; 117, арк. 1, 16; 119, арк. 2 зв., 3; 141, с. 95; 149; 186, с. 2; 266, с. 55]. Тоді ж у контексті землеустрою було прийнято рішення про створення на території Старошведської сільради двох нових населених пунктів, про що йшлося вище. У 1926 р. близько двох сотень шведів заснували с. Ново-Шведське. На той час шведська назва села «Gammalsvenskby» отримала визнання радянської влади і почала використовуватися в діловодстві поряд з українським варіантом. Шведська Поляна була створена у 1928 р. [76, арк. 7; 292, с. 97].

28 лютого 1926 р. відбулися вибори до національної сільради с. Старошведського. На той час число шведів, які мали виборчі права, становило 373 особи із загальної кількості населення 682 особи [70, арк. 11; 78, арк. 15]. У Ново-Шведському право голосу мали 89 мешканців (загальна кількість населення становила 200 осіб) [70, арк. 12]. Причини позбавлення права голосу були закріплені в положенні «Про виборчі права громадян і порядок проведення виборів» (1925 р.) [142]. Частина шведів не отримала виборчих прав оскільки була віднесена до таких категорій: «баришник* наразі» (I кат.), «колишній експлуататор праці» (II кат.), «пастор наразі» (VII кат.) «колишній кістер*» (VIII кат.), XII категорія – «член родини колишнього експлуататора / пастора / кістера / баришника» [64, арк. 69 а, 71]. До цього списку була внесена впливова у с. Старошведському родина Гоас: Християн (колишній вчитель, який відзначився на переговорах з махновцями, на той час був пастором); його дружина Емма (у дівоцтві Скарсдет – колишня місіонерка Шведського Червоного Хреста); їхній син Віктор [69, арк. 16].

У деяких випадках позбавлення прав не було незворотним. Так, Старошведський сільський виборчий комітет поновив у правах Г. Гоаса, К. Гоаса, І. Бускаса та ще 5 осіб як таких, що «не використовували чужу працю»; церковного старосту І. Бускаса та членів приходської ради В. Кнутаса та А. Кнутаса як таких, «для кого дане заняття не було основною професією»; 15 осіб як таких, що «повністю виправили свою поведінку стосовно радянської влади і стали підкорятись її законам» [70, арк. 15]. Повернення виборчих прав можна пояснити тим, що в нечисленному шведському суспільстві, де були поширені родинні зв’язки, селяни намагалися захистити один одного, відстоюючи політичні права та можливість виживання.

Робота сільради с. Старошведського проходила в межах стандартних для тогочасних сільрад чотирьох секцій: адміністративно-фінансової, земельної, культурно-просвітницької та благоустрійно-санітарної [52, арк. 2]. Після

* Баришник – перекупщик.
* Кістер – причетник лютеранської церкви.

виборів 1926 р. головою було обрано А. А. Мальмаса, його заступником та очільником адміністративно-фінансової секції – М. Хр. Кнутаса, керівником благоустрійно-санітарної секції – Хр. А. Германа, головою земельної секції – П. І. Аннаса. А. А. Мальмас очолив культурно-просвітницьку секцію; Г. П. Утас та П. А. Мальмас стали членами сільради; А.С. Мальмас, А. А. Утас, О. Краковський – кандидатами до складу [54, арк. 39; 70, арк. 11, 27, 33]. Від Ново-Шведського до сільради увійшли Хр. Хр. Кнутас та Г. М. Аннас [70, арк. 12]. Порівнюючи склад учасників попередніх радянських інституцій з обраними до сільради, зазначимо, що особовий склад місцевого самоврядування суттєво обновився. Це свідчить про певні успіхи радянізації шведів.

Незважаючи на бажання більшовиків забезпечити біднякам виключне представництво в керівних органах, заможним шведам вдалося не лише увійти до складу сільради, але й очолити її. Так, згідно з карткою обліку особового складу, у Старошведській сільраді на 1926 р. були представлені всі майнові категорії – два заможних члени (голова сільради А. А. Мальмас, голова культсекції учитель П. А. Мальмас), чотири середняки, три бідняки [54, арк. 39; 117, арк. 1]. Причини цього можуть полягати в рівні освіти членів сільради, оскільки від них вимагалося ведення діловодства та спілкування з вищими органами влади.

За звітом голови сільради, всі заяви шведів негайно отримували належну увагу, бюрократичні моменти були відсутні, взаємовідносини сільради з КНС, КВД, кооперaційним і земельним товариствами були доброзичливими, директиви райвиконкому виконувалися негайно [46, арк. 49]. Сільрада йшла назустріч кооперації, на всіх зібраннях вела агітацію щодо залучення нових членів. При наданні пільг керувалася інструкцією центру щодо першочергового забезпечення бідняків [73, арк. 1].

6 липня 1927 р. урядом УСРР було прийнято декрет «Про рівноправність мов і про сприяння розвитку української культури». Його положення зобов’язували державні органи в національних районах користуватися мовою

етнічної групи, яка мешкала на цій території [120, арк. 1; 122, арк. 10–10зв., 11]. Проте на практиці це розпорядження не було втілене, оскільки діловодство велося російською та меншою мірою українською мовами. Це пояснювалося тим, що в Херсонській окружній адміністрації не було спеціаліста зі знанням шведської мови.

Національна сільська рада – інструмент радянізації шведського населення. Показовим для характеристики радянізації шведів є саме діяльність національної сільської ради, поява якої була результатом коренізації. Напевно виокремлення власної виконавчої інституції вплинуло на активність населення. За показниками роботи, діяльність Старошведської сільради за 1926 р. була визнана доброю. Критерієм цього стало скликання сільських нарад не менш ніж 2 рази на місяць та їхнє відвідування членами адміністрації (в середньому були присутні до 10 членів). Так, за період із січня по квітень 1926 р. відбулося 16 засідань секцій та 21 сільський схід [52, арк. 2; 73, арк. 1]. Стосовно цього влучним є зауваження Л. Якубової з приводу участі в засіданнях різних організацій, яку вона назвала невід'ємною частиною повсякденності радянської людини [397, с. 41]. З рядків протоколів засідань сільради можна побачити, як відбувалася радянізація шведської національної сільради. Сільські сходи, де мали бути присутні всі селяни, обов'язково збиралися на честь знаменних дат СРСР. Традиційними для протоколів цих сходів були слова вдячності «товаришу Сталіну», висловлення переконань у світлому майбутньому [28, арк. 6]. Лише відбувшись реверансом у бік радянського уряду, шведи звертались до обговорення питань, які цікавили їх більше (посівна, гибель урожаю, благоустрій села та ін.) [54, арк. 102, 105]. Наприклад, 6 жовтня 1926 р. на урочистому засіданні з нагоди 9-ї річниці жовтневої революції наголошувалося на визначальній ролі керівництва Компартії у відбудові держави, зруйнованої царським урядом. Шведи виражали безстрашність перед ворожими капіталістичними країнами: «Всі капіталістичні держави рахуються з нами (СРСР – Т. К.) як з міцною державою» [54, арк. 98]. Цікаво, що про їхні зв'язки зі Швецією дипломатично замовчувалося. Іншим прикладом

«красномовності» шведів стали загальні збори громадян від 20 липня 1927 р., присвячені обговоренню міжнародного становища СРСР. У протоколі засідання резюмовано: «Ми всі як один готові в будь-який момент виступити для оборони нашої пролетарської держави» [92, арк. 75]. Для проведення систематичної роботи з воєнізації населення шведи проголосили намір вступити до ОСО*. Для втілення задекларованого пропонувалося зібрати добровільні пожертвування та відправити їх до РВК. Щоправда, ідея про збір коштів належала присланому РВК представнику адміністрації товаришу О. Совко. Цілком можливо, що без його «допомоги» шведи б не проявили такої «ініціативи» [92, арк. 76].

Радянізація позначилася на важливому для шведів епізоді їхнього життя, пов'язаному з відліком їхньої історії поза межами батьківщини. Так, 1 травня – день заснування с. Старошведського, який раніше відзначався молитвами у церкві, шведи стали святкувати на урочистих засіданнях, присвячених радянському святу – Дню солідарності трудящих. Протокол одного з таких засідань від 1928 р. містив звернення, які шведи адресували громадянам західних держав («Гарячий привіт в'язням капіталу в усьому світі!»), закликаючи «братів із Заходу до спільної боротьби за загальне роззброєння і утвердження миру» [82, арк. 16].

Однак не всі шведи відвідували загальні зібрання селян. Враження про їхню політичну активність надають протоколи засідань сільської ради, в яких вказувалося точне число присутніх та їхній правовий статус (з правом голосу чи без права голосу). Позбавлені права голосу не відвідували сільські збори навіть як слухачі. Така аполітичність характерна й для тих, хто володів цим правом, адже лише половина населення була присутня на загальних сільських сходах. Аналогічною була ситуація і з явкою на вибори особового складу сільради. Така поведінка дисонує з імперськими часами, коли шведи брали активну участь в адміністративному управлінні селом, змагаючись за політичне домінування в окрузі із сусідами-німцями [292, с. 29–30]. Пояснення полягає в

* ОСО або ОСОВІАХІМ (Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству) – радянська суспільно-політична оборонна організація, яка існувала у 1927–1948 рр.

заходах більшовиків, які позбавили більшість шведів частини земельних володінь та політичних прав, виключивши таким чином їхній інтерес до участі в політичному житті села та держави.

Проте у звітах Старошведської сільради йдеться про зростання відсотка явки електорату. Згідно ним, на 1925 / 1926 рр. явка тих, хто мав виборче право, становила 44,4%, у 1926 / 1927 рр. – 59,6%, у 1928 / 1929 рр. – 68,2% [113, арк. 40 зв.]. Ці цифри мали продемонструвати пробудження політичної свідомості шведів. Насправді таке зростання відбувалося через зменшення числа громадян, які користувалися виборчим правом (див. дод. Е) [70, арк. 11, 12; 78, арк. 15]. За соціальною приналежністю більшість з них була бідняками, а заможні взагалі не були представлені у виборчих списках [70, арк. 1–10; 78, арк. 14; 92, арк. 77].

Шведська молодь також мала обов'язково відвідувати різні збори і проголошувати очікувані від неї резолюції на підтримку радянських гасел [114, арк. 14]. Так, у протоколі загальних зборів молоді Старошведської сільради від 6 вересня 1928 р. з нагоди дня молоді зазначалося, що шведська молодь «обіцяє Радянському уряду в потрібний момент стати на захист Радянської держави зі зброєю» [83, арк. 1].

Проте краще за всі протоколи зібрань про темпи радянізації шведів свідчать песимістичні рядки звіту Херсонського окружного виконкому, адресованого до Бюро національних меншин, де констатується: «Інтересу до соціалістичного будівництва у жителів немає … діти не втягнуті до громадської роботи» [45, арк. 85]. Шведська сільська рада у другій половині 1920-х років залишалася чи не єдиною національною радою, у складі якої були відсутні члени комсомолу і компартійці.

Так само декларативним було втягування жінок до соціалістичного будівництва. У лютому 1925 р. ЦК КП(б)У розіслав партійним організаціям циркуляр «Про посилення роботи серед жінок нацменшостей» [372, с. 73]. На святковому загальному зібранні громадян Старошведського від 8 березня 1925 р. було засвідчено рівноправність жінок та згадувалося про необхідність

їхнього залучення до соціалістичного будівництва: «У дореволюційний час ми дивилися на жінку як на предмет для обслуговування домашнього господарства… Зараз жінка – людина, рівна чоловікові» [52, арк. 33]. До складу сільради на той час увійшло 4 жінки, але їхня діяльність обмежувалася лише їхню присутністю на зборах [52, арк. 33–34].

24 травня 1925 р. у Старошведській сільраді пройшла перша конференція шведських та німецьких жінок, у якій від шведів брали участь Л. Утас, К. Кнутас, Е. Тінас [292, с. 52]. Однак жіночий рух не вийшов за рамки формальних зібрань. На 1927 р. на засіданні сільради черговий раз було постановлено втягнути до соціалістичної роботи жінок [73, арк. 4; 113, акр. 32].

8 березня 1928 р. на пленумі сільради в черговий раз згадувалося про пасивність жінок у радянській роботі. Присутнім жінкам доводили їхню рівність у правах із чоловіками та підкреслювали вигідність їхнього суспільного становища із залежними жінками західних країн. Шведки, у свою чергу, «дали обіцянку» посилити роботу в усіх кампаніях радянської влади і, передусім, у будівництві соціалістичного господарства [82, арк. 13]. Реально це позначилося на формуванні активу жінок – членів КНС. 13 грудня 1928 р. актив поставив на чергу денну питання про проведення практичної роботи: «Жінка не повинна бути простим слухачем на засіданнях сільської ради, куди вона висувається, а має проводити активну роботу» [84, арк. 40]. Задля реалізації наміченого до президії обрали Ю. Кнутас, в санблагоустрійну секцію – Х. Утас, земсекцію – М. Утас [84, арк. 40–41]. Інформація про їхню подальшу роботу в документах відсутня.

Радянські інституції та шведське населення у другій половині 1920-х років. У 1925 р. КНС об’єднував 7 населених пунктів. Центром організації було с. Старошведське, хоча лише 31 швед (із 138 членів) брав участь у діяльності КНС [52, арк. 51; 54, арк. 24]. Ця інституція не відрізнялася активністю, явка на збори була низькою [92, арк. 6–7]. Своє незадовільне відвідування зборів КНС шведи виправдовували зайнятістю на польових роботах [19, арк. 4; 54, арк. 84].

Члени КНС вбачалися радянською владою передовиками у впровадженні інших радянських організацій. Як правило, вони обиралися до складу сільради. Так, один із них (П. І. Кнутас) був головою сільради. Інший – П. А. Мальмас учителював у школі та завідував хатою-читальнею. Також всі члени КНС мали вступити до сільськогосподарського товариства (далі – СТВ), зробивши пайовий внесок. Однак члени СТВ байдуже ставилися до організації та ігнорували сплату членського внеску [19, арк. 4, 16].

Члени комнезаму П. І. Кнутас та П. А. Мальмас вступили до утвореного 12 лютого 1927 р. осередку Червоного Хреста у с. Старошведському [62, арк. 9]. Однак ця організація, як і інші шведські радянські інституції, існувала лише на папері. Її діяльність планувалося оживити за рахунок літератури, надісланої окружним інспектором, але останнього так і не сталося [84, арк. 18]. Аналогічною була ситуація із шведським осередком Осовіахіму. У 1927 р. його діяльність припинилася майже не розпочавшись [84, арк. 25].

Осередок «Друзі Лікнепу», заснований 10 квітня 1927 р., налічував 11 активістів, які також були членами КНС, КВД та сільради. Діяльність інституції обмежилася збором добровільних пожертвувань і продажем значків. Зібрана сума, розмір якої не вказувався в документах, була передана до РВК [62, арк. 30].

Еміграційні настрої, які поширилися у шведському суспільстві з початку 1928 р., обумовили зменшення складу шведського КНС. Розпочався масовий вихід шведів з лав цієї організації, яку за рік покинуло 63 особи [16, арк. 8, 45]. На 1 квітня 1929 р. до складу КНС входило 16 членів, 9 з яких було шведами [17, арк. 7, 10; 64, арк. 41].

Це викликало ланцюгову реакцію у всіх шведських радянських організаціях. Перш за все, перестала виконувати свої функції сільрада: до відома населення не доводилися розпорядження влади, ігнорувалися пропоновані заходи. 25 квітня 1929 р. на загальних зборах населення Старошведської сільради представником окрвиконкому Букаловим була виголошена догана робітникам сільради через недобросовісність їхньої роботи.

Населенню було рекомендовано підкорятися радянським законам і виконувати всі пропоновані урядом заходи [64, арк. 27]. Намагаючись вплинути на діаспору, радянська влада ініціювала перевибори 1929 р. до сільради, які не відбулися через еміграційні настрої селян [64, арк. 20, 24]. Заходи, до яких вдавалася радянська влада з метою завадити виїзду шведів до Швеції, були безуспішними (див. підрозділ 3.4).

Ліквідація неписьменності серед шведського населення. Кампанія ліквідації неписьменності в УСРР була започаткована постановою РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю» від 21 травня 1921 р., що продублювала декрет РНК РСФРР від 26 грудня 1919 р. «Про боротьбу з неграмотністю» [137, с. 50–51]. Метою програми проголошувалася боротьба у першу чергу з політичною неграмотністю. А. Котлярчук, стверджує, що осередок лікнепу в с. Старошведському був відсутній через грамотність населення [292, с. 44]. Однак джерела свідчать про таке. Дійсно, згідно зі звітами шведського сільського ревкому, на 1 листопада 1920 р. освіту не нижче 2 класів мала невелика кількість шведів: Г. П. Утас, Г. С. Гоас, В. І. Мартіс, Л. А. Гінас [10, арк. 65]. Інформація про грамотність шведів міститься і в списках членів КНС. Так, на 25 серпня 1925 р. із 138 членів комнезаму значилося 12 неписьменних. На той час кількість шведів в КНС складала 31 особу (тобто менше 1% неграмотних) [19, арк. 41]. За переписом населення, у 1926 р. у с. Старошведському мешкало 900 осіб шведської національності. 741 осіб з них були грамотними. Шведською та російською мовами у письмовій формі володіли 482 жителів. 10 шведів могли писати та читати німецькою мовою [118, арк. 99; 292, с. 37–38]. Однак на сторінках звітів періодично зазначається необхідність заснування лікнепу [86, арк. 17, 24]. Ймовірно, наявність цієї організації була показовою та обов’язковою для просвітньо-культурної діяльності радянської влади і мала існувати незалежно від рівня грамотності населення. Окружній владі було потрібно звітувати про проведення боротьби із неписьменністю незалежно від того, чи існувала реальна потреба в такій роботі.

1 січня 1925 р. для малограмотних дорослих у с. Старошведському була відкрита вечірня школа. Заняття відвідували 12 учнів (11 шведів та українець) віком від 19 до 21 років. Не зважаючи на те, що місцеві органи влади у примусовому порядку регулювали відвідування занять, явка була низькою [55, арк. 11].

Згідно з розпорядженням окружної влади від 14 грудня 1926 р., вчитель П. А. Мальмас мав займатись організацією осередку лікнепу для дорослого населення. Інші вчителі у школах мали записувати дітей до гуртків «Геть неписьменність» [72, арк. 6]. Незважаючи на накази окружної влади, на початок 1927 р. осередок «Друзі Лікнепу» все ще перебував на стадії організації [46, арк. 52; 73, арк. 2]. Це було пов'язано з тим, що шведи, які в більшості були грамотними, не поспішали записуватися до його лав. У ході обслідування сільради у 1927 р. неграмотних у селі не було виявлено, про що сільрада звітувала окружній владі [16, арк. 8; 62, арк. 30]. Однак осередок «Друзі Лікнепу» все ж був утворений 10 квітня 1927 р. У його складі налічувалося 11 активістів – членів сільради та КНС. Скоріше за все, це були грамотні шведи, які мусили залучатися до всіх заходів радянської влади. Діяльність інституції обмежилася збором добровільних пожертвувань і продажем значків. Зібрані гроші було передано до РВКу [62, арк. 30].

Розвиток шкільної освіти в шведських поселеннях у роки коренізації. Згідно з відомостями інспектури освіти нацменшостей, охоплення трудовими школами дітей шкільного віку на 1923 / 1924 навчальний рік у шведів становило 43%, що поступалося німцям (83%), але випереджало євреїв (36%) та українців (24%) [266, с. 62].

У школі с. Старошведського вчителювали П. А. Мальмас і Г. П. Утас, с. Ново-Шведського – Ю. Бускас, усі вони були позапартійними. Ю. Бускас була випускницею педагогічної школи у м. Херсон, тобто першою шведською вчителькою з радянським дипломом. У П. А. Мальмаса була незакінчена середня загальна освіта, в А. Утаса – нижча [62, арк. 1; 110, арк. 154].

Постанова РНК УСРР № 42 / 242 від 27 липня 1923 р. надала школам, у яких викладання велося рідною мовою, право самостійного вибору другої мови викладання (російської чи української) [292, с. 40]. Шведи обрали російську мову.

Шведська школа та вчителі продовжували утримуватися за рахунок місцевого бюджету [84, арк. 34; 266, с. 63]. Забезпечення школи паливним матеріалом покладалося на шведську громаду [11, арк. 226; 54, арк. 93, 105].

Будівництво приміщень у школі с. Ново-Шведського затягнулося на кілька років, оскільки було покладено на власні сили шведів [52, арк. 4; 54, арк. 46; 73, арк. 21; 83, арк. 39; 92, арк. 12]. У цей час молодь утвореного в межах землеустрою с. Ново-Шведського навчалася у сільській хаті. Кількість учнів становила 30 осіб [52, арк. 113; 54, арк. 46; 92, арк. 12].

В умовах розрухи та соціальних бід шведська національна школа мала відповідні проблеми, що позначилися на якості освіти. По-перше, це була низька явка учнів. На сторінках звітів за 1926–1929 рр. часто йдеться про незадовільну забезпеченість шведської молоді теплим одягом, що впливало на їхнє відвідування школи під час холодів. Навесні та влітку основним конкурентом школи були польові роботи [11, арк. 90, 170, 205; 62, арк. 108; 64, арк. 60; 84, арк. 14].

Старошведська сільська рада постійно організовувала комітети сприяння школам Старошведського та Ново-Шведського, проводила бесіди з батьками учнів та роз’яснювала шкідливість відриву дітей від освітнього процесу [52, арк. 73; 54, арк. 25; 62, арк. 9; 72, арк. 4; 92, арк. 11; 164, р. 10]. Однак ефект від таких заходів був нетривалим [46, арк. 5; 52, арк. 81].

По-друге, проблему становила й нестача навчальних посібників шведською мовою [12, арк. 31; 54, арк. 9]. Це було загальною проблемою для всіх національних шкіл [125, арк. 132; 223, с. 96; 367, с. 231]. Альтернативою друку підручників була їхня закупівля за кордоном на кошти зарубіжних благодійних організацій. Наприклад, деякі книги для учнів старошведи через Хр. Гоаса отримали від асоціації народних вчителів міст Гетеборга та

Стокгольма [412]. Однак підручники не відповідали критеріям радянських шкіл. Оскільки підручник мав бути інструментом у радянізації школи і виховувати дітей відповідно до радянської ідеології, з 1925 р. шведським учителям було заборонено використовувати навчальну літературу, отриману зі Швеції. Причиною цього стали ілюстрації на сторінках книжок, де зображувалися монархи та культові споруди.

У 1926 р. в межах політики коренізації Всеукраїнський центральний виконавчий комітет прийняв постанову про забезпечення усіх національних шкіл безкоштовними підручниками рідною мовою. З цією метою було засновано видавництво «Укрдержнацменвидав», діяльність якого, однак, оминула увагою нечисленну спільноту шведів. Лише відтоді їм був наданий дозвіл на використання наявних книжок, але із замальованими ілюстраціями, які, на думку влади, були антирадянськими [292, с. 48]. Скориставшись дозволом, шведи через Наркомпрос надіслали клопотання до Швеції про отримання книг. 22 грудня 1926 р. була отримана звістка, що навчальні посібники та література безкоштовно зібрані у Швеції і найближчим часом їх планувалося привезти до УСРР [46, арк. 52; 54, арк. 119; 73, арк. 2].

З 26 жовтня 1926 р. Наркомат просвіти УСРР прийняв рішення про обов’язкове вивчення в національних школах поряд з рідною та російською мовами ще й української. Остання обов’язково вводилася у школах національних меншин з третього року навчання [115, арк. 72]. Для шведських дітей це означало можливість оволодіння трьома мовами у межах шкільної освіти [101, арк. 183]. Про реакцію шведів на це нововведення свідчить таке. Кілька разів батьки учнів порушували питання про збільшення кількості годин занять російською мовою за рахунок української. Однак клопотання не було задоволене [73, арк. 4, 19].

На засіданні культкомісії було вирішено порушити клопотання перед райкультвідділом щодо забезпечення шведської школи навчальними посібниками українською мовою [72, арк. 4]. Отримати їх шведам було набагато простіше. У звіті, складеному наприкінці 1926 р., зазначалося, що

українськомовними підручниками шведська школа забезпечена на 80 %. У той час як навчальні посібники рідною мовою лише на 60 % задовольняли потреби у зв'язку з відсутністю друку в держвидавництві [54, арк. 119; 62, арк. 108].

У новоутвореному с. Ново-Шведському хата-читальня була відсутня, преса майже не виписувалася (отримували лише щоденну газету Херсонської округи «Червоний селянин» та всеросійське видання «Селянська газета») [52, арк. 2, 4, 81, 88]. Архівні відомості суперечать висновку А. Котлярчука про отримання шведами 139 екземплярів газет [292, с. 47]. Згідно з доповіддю Кнутаса (завідуючого хатою-читальнею), відсутність літератури рідною мовою та коштів на утримання організації гальмували роботу цього культурного осередку [46, арк. 52; 54, арк. 8, 27, 107; 62, арк. 1; 92, арк. 33, 43].

У другій половині 1927 р. окружною владою було профінансовано ремонт приміщення хати-читальні. Її відкриття приурочили до 10-ї річниці Жовтневої революції. Було проведено кампанію щодо запису членів комнезаму до хати-читальні [15, арк. 5; 73, арк. 20]. Протоколи комісій за 1927–1928 рр., у яких йшлося про заходи щодо отримання літератури шведською мовою, свідчать, що остання так і не надійшла [46, арк. 50].

Список нацменівських трудових шкіл на 1928 / 1929 навчальний рік свідчить про те, що у школі с. Старошведського у 4 групах навчалося 85 учнів. У с. Ново-Шведському у трьох групах навчалося 11 школярів. Оскільки школа у Ново-Шведському так і не була побудована, навчалися в орендованій кімнаті сільради [77, арк. 18; 110, арк. 143]. Проблемним залишалося питання забезпечення школи кваліфікованими кадрами та навчальною літературою шведською мовою [84, арк. 26]. У відповідь на клопотання культкомісії Старошведської сільради Бериславський райвиконком взяв на себе 50 % витрат із забезпечення учителя зарплатою. У повному утриманні було відмовлено через слабкий бюджет РВК. За відомостями А. Котлярчука, від закриття школу врятувало «Національне товариство зі збереження шведської самосвідомості», що діяло в Швеції. За словами історика, воно взяло на себе фінансування школи

і виплачувало заробітну плату вчителям зі згоди керівництва Херсонської округи [292, с. 64].

Окрім звичних причин низького відвідування (польових робіт та зимових холодів), у 1928 р. додалася нова – поширення еміграційних настроїв. У межах антиеміграційної пропаганди шведам було обіцяно нову будівлю для школи. Депутатам сільради було наказано вжити заходів щодо будівництва школи в с. Ново-Шведському, забезпечити хату-читальню літературою, а населення – газетами та журналами шведською мовою. Заявлено про переклад навчальної літератури та ведення місцевого діловодства рідною мовою (див. дод. Є) [64, арк. 22].

Заходи, вжиті владою для ліквідації еміграційних настроїв, не зупинили виїзд шведів з СРСР. Усі досягнення національної політики радянської влади, так широко нею рекламовані, виявилися неробочою моделлю стосовно шведської національної меншини.

Релігійні утиски шведів-лютеран за доби коренізації. З квітня по червень 1923 р. антирелігійна боротьба влади в СРСР набула радикального вираження. У резолюції XII з'їзду РКП (б) «Про постановку антирелігійної агітації та пропаганди» (квітень 1923 р.) владою було роз'яснено методи поглибленої систематичної пропаганди. У циркулярному таємному листі ЦК РКП(б) № 30, надісланому всім губкомам, обкомам, крайовим комітетам, національним ЦК і Бюро ЦК, було викладено положення XII з'їзду. Всім організаціям партії пропонувалося звернути найсерйознішу увагу на низку серйозних порушень, допущених деякими організаціями в царині антирелігійної пропаганди: «Нарочито грубі прийоми часто практикуються в центрі і на місцях, знущання над предметами віри і культу замість серйозного аналізу і пояснення не прискорюють, а ускладнюють звільнення трудящих мас від релігійних забобонів» [163].

3 квітня 1923 р. адміністративний відділ НКВС видав таємний циркуляр, що забороняв практику розірвання договорів з віруючими (без законних на те підстав) та захоплення молитовних будинків. Розривати договори з віруючими

пропонувалося тільки за згодою губвиконкомів та в разі зловживання і розтрати ними отриманого за договором майна. 19 квітня 1923 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про дозвіл справ щодо закриття церков і монастирів і по порушенню договорів з віруючими», що дублював цей циркуляр. 27 квітня 1923 р. у «Вістях ВЦВК» було опубліковано схвалену Антирелігійною комісією інструкцію Нарком'юсту і НКВС РРФСР про порядок реєстрації релігійних громад і видачі дозволів на скликання їхніх з'їздів. Відповідно до неї, губвиконкоми були зобов'язані відновити реєстрацію громад [358].

У травні 1923 р. відбулися збори засновників релігійних громад Херсонського округу. Тоді ж Старошведська церковна рада у особі 20 членів звернулася до Херсонського окружного виконкому з проханням про реєстрацію окремої парафії зі шведською мовою богослужіння. Шведи пояснювали це прохання нерозумінням німецької мови [43, арк. 101]. Це пояснення містить ще одне невисловлене бажання – нарешті відокремитись від німців, які, як вважали шведи, довгий час намагалися онімечити їхнє релігійне життя.

26 травня 1923 р. бажання шведів здійснилося – було зареєстровано окрему шведську євангелічно-лютеранську парафію Св. Іоанна [292, с. 62]. Тоді ж пастор Хр. Гоас уніфікував місцеву обрядову традицію з тогочасним шведським каноном: замість німецького обряду вводилися традиції богослужіння, хрещення, конфірмації, вінчання і захоронення згідно нормам шведського церковного права. Старі богослужебні книги були вилучені з використання. Їх замінили на шведську Біблію і Книгу псалмів.

Факт реєстрації парафії в період розв'язання антирелігійного руху А. Котлярчук розглядає як цілеспрямовану політику ескалації конфлікту між німецькими і шведськими лютеранами, як засіб послаблення позицій лютеранської церкви, яку роздробили між двома приходами [292, с. 61]. Але з рядків звернення німців, які у травні 1923 р. також зібралися з метою реєстрації своєї громади, бачимо, що останні не претендували на включення шведів до своєї парафії та були налаштовані на окремішність: «Інші релігійні громади, що знаходяться у нашому районі, за церковним обрядом не підходять до нашої

церкви» [44, арк. 164]. Тому реєстрацію шведської парафії розглядаємо скоріше як один із наслідків тимчасового послаблення релігійних утисків віруючих.

Проте після реєстрації парафії розпочалися утиски церковнослужителів. Пастору Хр. Гоасу було відмовлено в обійманні посади голови церковної ради. 18 вересня 1923 р. Старошведська сільрада прийняла постанову про виселення родини Хр. Гоаса з церковно-приходського будинку. Ця вимога пояснювалася тим, що у будівлі знаходилося приміщення школи. Однак постанова не набула чинності і була відмінена секретним циркуляром ДПУ від 5 січня 1924 р. через витік інформації до Швеції [292, с. 61–62]. Скоріше за все, Хр. Гоас поскаржився про свою проблему духовним особам до Швеції й справа набула міжнародного розголосу [95, арк. 11].

19 листопада 1924 р. голова ВУЦВК Г. Петровський закликав очільників губвиконкомів та райвиконкомів припинити закриття молитовних будинків і церков без згоди більшості населення національної меншини та розпорядження вищестоячих органів влади: «Небезпека сектантського руху перебільшується. Не враховано, що вони на своїх з'їздах визнали радянську владу як істинно християнську, намагалися включити соціалізм до програми своїх релігійних вірувань» [124, арк. 79, 81]. Ці та інші заходи у галузі національної політики були розроблені утвореною на той час Центральною Комісією зі справ нацменшин. Одним із її перших завдань було виявлення причин масової еміграції менонітів, серед яких, в тому числі, було невдоволення релігійною політикою більшовиків [356, с. 64–66]. Пропонувалося відмовитися від адміністративних заходів боротьби з релігійними упередженнями та з виконанням релігійних обрядів (від заборони проведення весіль, поховань, піснеспівів) [47, арк. 36].

У 1925 р. був утворений «Спілка войовничих безбожників». Тоді ж радянська влада заборонила будь-які релігійні обряди й церковні служби поза церковними стінами без спеціального письмового дозволу місцевої влади в кожному конкретному випадку [387, с. 104]. В межах антирелігійної кампанії почалася боротьба з учителями-священослужителями. У грудні 1925 р. учитель

Хр. Гоас був відсторонений від педагогічної діяльності. Він та його дружина Емма і син Віктор були позбавлені виборчого права, земельної ділянки та продовольчої картки [69, арк. 16; 407, p. 55]. Однак, з іншого боку, про відносну релігійну свободу шведського лютеранського приходу свідчить відкриття молитовного будинку у заснованому у 1926 р. с. Ново-Шведському. Ініціював це відкриття пастор Хр. Гоас. Церковним старостою був назначений Я. Гоас, органістом став Г. Гоас [292, с. 63].

З 1927 р. почався новий етап у ставленні до релігійних громад в СРСР. Постановою ЦК ВКП(б) «Про сектантство» від 7 квітня 1927 р., представники протестантської церкви обвинувачувалися у протиставленні своїх організацій партійним і радянським органам, відволіканні «відсталих верств трудящих від безпосередньої участі в соціалістичному будівництві» [356, с. 57]. У зв'язку з цим, їм заборонили заснування культурних релігійних організацій та обмежили територію діяльності проповідників місцем реєстрації.

У 1927 р. до с. Старошведського приїхали члени ДПУ, які провели допит учителів із приводу релігійної обстановки у селі. За таємне відвідування храму була звільнена вчителька Ю. Бускас, яка визнала цей факт [292, с. 57; 407, p. 56]. Однак за документами вона продовжувала вчителювати.

У зв'язку з посиленням контролю над шкільною освітою, загострилося питання позашкільного релігійного виховання дітей. Головним його аспектом була підготовка вступу дітей до общини шляхом конфірмації. Хоча на 1928 р. шведські учні не навчалися у релігійні свята, школи працювали по неділям для того, щоб не допустити участь дітей у церковній службі. Однак позашкільне релігійне виховання мало місце. Про це свідчить заява кістера П. Аннаса, уповноваженого євангелічною лютеранською общиною с. Старошведського, де він доводив до відома сільради про готовність 12 хлопчиків до обряду конфірмації. Їхня підготовка до цього заходу відбувалася у церковному будинку з 23 жовтня 1928 р.[81, арк. 253].

У 1928–1929 рр. у СРСР був впроваджений курс на суцільну колективізацію, розпочалося розкуркулення селян та руйнація українського

села. У цей період антирелігійна кампанія набрала нових обертів. Радянська влада розглядала закриття церков, переслідування духовенства та вірян як невід'ємну частину побудови соціалізму. У той час органи радянської влади посилили діяльність із нейтралізації впливу «сектантства» на молодь. У травні 1928 р. ідеолог партії М. Бухарін на VIII з'їзді Всесоюзного ленінського комуністичної спілки молоді виступив із доповіддю про суперництво протестантської церкви з комсомолом [356, с. 63].

30 червня 1928 р. вийшла резолюція ЦК КП(б)У «Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду», в якій наголошувалося на посиленні наступу проти релігії [387, с. 106]. Саме в той день старошведи підписали першу заяву на еміграцію до Швеції. Хоча наголос у ній та в послідуючих заявах робився на національній занедбаності, однак, релігійні утиски відіграли важливу роль серед причин еміграції.

У серпні 1929 р., після отримання дозволу на виїзд до Швеції, старошведи вивезли із собою всі богослужебні книги, церковне приладдя та дзвони*. Це свідчить, що радянська влада не змогла викорінити їхню релігійність.

Таким чином, у ході впровадження політики коренізації, шведи отримали власну національну сільську раду, пріоритет у займанні адміністративних посад, право на діловодство рідною мовою. Одночасно спостерігається збільшення кількості шведського населення, позбавленого виборчих прав, що призвело до його політичної пасивності. Радянізація шведської національної сільради була невдалою, оскільки наприкінці 1920-х рр. у ній були відсутні компартійці та члени комсомолу, а робота радянських інституцій (КНС, Осовіахім, «Друзі Лікнепу») та залучення жінок до радянського будівництва велися лише на папері. У національній трудовій школі існували серйозні проблеми із відвідуванням та забезпеченням учнів навчальними підручниками рідною мовою, що позбавляло освіту змісту, проголошеного політикою коренізації. Підручниками шведською мовою старошведів постачав не

* Два дзвони до 1939 р. перебували на фермі у м. Бьорці, а потім їх перенесли до церкви на кладовищі, найменший був переданий до м. Гетеборг Національній асоціації по збереженню шведської ідентичності.

радянський уряд, а благодійні організації метрополії, що демонструвало неспроможність СРСР у виконанні завдань, проголошених коренізацією. Не зважаючи на антирелігійну політику, шведи змогли використати її короткочасні послаблення та отримати окрему шведську лютеранську парафію, а також зберегти релігійний вплив на молодь до своєї еміграції у 1929 р.

3.4. Еміграція шведського населення як неочікуваний для влади результат національної політики

У 1928 р. у СРСР склалася критична продовольча ситуація, яка вкупі з релігійними утисками, згортанням НЕПу та переходом до колективізації сколихнула чергову еміграційну хвилю колишніх німецьких колоністів. Особливістю цієї хвилі стала наявність представників усіх соціальних груп, країною виїзду – Канада або Німеччина [256, с. 445]. У травні 1928 р. на ІІ Всеросійській нараді уповноважених у справах нацменшин обговорювалися причини еміграційного руху. У її ході прийшли до висновків про слабку партійну роботу і внаслідок цього посилення впливу куркульських і антирадянських елементів. Для виправлення ситуації планувалося посилити організаційно-масову роботу шляхом згуртування довкола національних сільрад, застосовуючи диференційований метод із урахуванням побутових особливостей економічного і культурного рівня [256, с. 152].

Еміграційний рух шведів став складовою тогочасних еміграційних процесів. Країною, до якої вони планували виїхати, стала Швеція, або як вони її називали «Мати-Svea». Чому саме ця країна, яка по суті не була батьківщиною для нащадків вихідців із естонського о. Хійума? Ще з імперських часів Швеція «відкрила» для себе «загублене шведське плем'я» (див. підрозділ 2.1). Контакти старошведів з метрополією після встановлення радянської влади перебували під контролем останньої. Поселенці, як і раніше, неодноразово зверталися до Швеції за допомогою у скрутній ситуації. Під час голоду 1921–1923 рр. продовольча допомога Червоного Хреста врятувала їх від масштабних

людських втрат. Шведський архієпископ Н. Сьодерблом сприяв налагодженню релігійного життя у Старошведському, рукопоклавши пастора Хр. Гоаса. Підручники для школи шведською мовою надавали благодійні організації. На благодійні кошти діаспора також утримувала дитячий садок, школу та амбулаторію [92, арк. 48, 73, 77; 292, с. 64].

Еміграційний рух німців, очевидно, сприяв остаточному формуванню бажання старошведів виїхати до «Мати-Svea». За словами учасника тих подій А. Аннаса, у квітні 1928 р. зі шведського посольства у Москві до їхнього селища прибув уповноважений Олсон, який у розмовах з селянами дізнався про їхне прагнення [164, p. 59]. Хоча останній про еміграцію не згадував, а схилявся до надання разової продовольчої допомоги, у цій розмові старошведи почули те, що бажали [292, с. 65].

30 червня 1928 р. на загальних зборах громадян Старошведського, Ново-Шведського та Шведської Поляни заяву на реемігрaцію підписало 490 особи. Це демонструє одностайність рішення діаспори, адже саме така її кількість мала на той час право голосу. Для порушення клопотання перед керівництвом УСРР про переселення до Швеції було обрано уповноважених: І. Бускаса, Г. Гоаса, А. Сигалета [83, арк. 15; 164, p. 60]. У Харків на ім'я заступника Наркома закордонних справ І. Слинька була відправлена петиція з проханням дозволу на еміграцію.

Реакцією на петицію був приїзд членів ДПУ, які провели бесіду зі шведами, переконуючи їх відкликати заяву. Представники ДПУ намагалися виявнити причину еміграції, розпитували селян про їхнє ставлення до податків, дій та законів радянського уряду. Одночасно вони намагалися виявити ініціатора еміграційного руху [164, p. 66].

Ініціаторами еміграції шведи назвали померлих предків, яким було відмовлено у праві на виїзд до батьківщини за часів імперії. Вони виголосили вдячність радянській владі за «звільнення» та надане національним меншинам право на самовизначення [164, p. 67]. Останнє показувало обізнаність діаспори із конституцією та демонструвало її наміри діяти у межах закону. Бесіда все ж

справила враження на деяких шведів. Від еміграції відмовилися брати Утаси та П. І. Кнутас [407, p. 57].

Офіційної відмови шведам не надіслали. Однак 14 серпня 1928 р. на пленумі Старошведської сільради з приводу еміграційного питання член Одеського губернського бюро національних меншин німець-комуніст П. К. Гельбіх вказав на необхідність ліквідації еміграційних настроїв. У ході пленуму вчителі П. Мальмас та Г. П. Утас згадали про чинники виникнення еміграційних настроїв, які полягали у культурній занедбаності: «Ми тут покинуті, ніхто не знає шведської мови, ми не можемо вчити наших дітей ... Ми задоволені радянською владою, але сподіваємося, що нам дозволять виїхати до батьківщини» [82, арк. 20]. А. Утас зазначив актуальність даного питання впродовж останніх 40 років: «Відсутність можливості культурного розвитку через відсутність книг, підручників і навчальних закладів шведською мовою. Недорід грає другорядну роль в еміграції – ми переживали гірші роки. Тільки відсталість, відірваність спонукає нас виїхати до своєї батьківщини, де кожен матиме можливість вчитися і говорити рідною мовою» (див. дод. Ж) [82, арк. 21]. Шведи були налаштовані рішуче. Обіцянки першого секретаря Бериславського райкому Букалова вирішити культурні проблеми (розбудувати школи та забезпечити навчальними посібниками) їх не задовольнили. Було вирішено продовжувати еміграційну роботу [82, арк. 22].

Питання ліквідації еміграційних настроїв шведів набрало розголосу. Керівник справ РНК УСРР Касьян поклав це завдання на Народний комісаріат земельних справ УСРР та Херсонський окружний виконавчий комітет. Заступник голови РНК УСРР Г. Сербиченко у циркулярі до Окрвиконкому наголошував на відсутності дозволу на переселення шведів і пропонував терміново вжити належних заходів щодо ліквідації напруженого стану. Для виходу зі складної ситуації Нарком земельних справ видав розпорядження, яким планувалося поставити господарства шведів в умови, що б відрадили їх від виїзду з СРСР. Передбачалося організувати обслуговування їхніх господарств кредитами та позикою насінням. Перед головою Бериславського

райвиконкому було поставлено завдання вивчити стан шведських поселень, вжити заходів щодо посилення керівництва роботою сільради та збільшити вплив останньої на широкі громадські кола, звернувши увагу на поширення культурно-виховної роботи серед них [48, арк. 60–61, 64].

У ході вирішення еміграційного питання шведські поселення постійно відвідували високопосадовці. Наприклад, на одному із пленумів сільради були присутні заступник НКВС І. Слинько, заступник голови ЦК нацмен при ВУЦВК Я. Саулевич, інструктор окружної адміністративно-територіальної комісії Безбородько. Таке представництво свідчило про увагу, яку уряд приділяв проблемі. Як і раніше, чиновники вважали, що шведи невдоволені розмірами сільськогосподарського податку та діями місцевої влади. Селяни знову-таки заперечували своє невдоволення владою і дякували за отриману свободу та надане усім національним меншинам право на національне самовизначення [82, арк. 25].

Восени 1928 р. шведи відмовилися від позики насінням, яку їм на вигідних умовах надавала окружна влада [84, арк. 26]. У відповідь Президія ВУЦВК постановила: «Не чинити перешкод… забезпечити нерозголошення цієї справи» [49, арк. 24]. Проте впродовж кількох наступних днів Херсонський Окрвиконком відрядив до шведів агітаторів, які провели антиеміграційну роботу та ініціювали загальне зібрання громадян для підготовки до перевиборів сільради. Однак шведи відмовилися проводити зібрання, продовжуючи наполягати на еміграції [49, арк. 25].

З метою заохотити шведів провести посівну Окрвиконком, проголосив про роздачу населенню посівного матеріалу в такому обсязі, який вони бажали. Для обробки землі вони мали організовувати супряги. Влада обіцяла відпускати кредит на фураж, планувала обладнати амбулаторію, організувати дитяче харчування. Частину бідняків було вирішено відрядити на заводи та інші платні роботи, перевести на окружний бюджет хату-читальню [49, арк. 21; 292, с. 70].

На той час Шведський Червоний Хрест надіслав діаспорі 1000 пуд. зерна. Розподіл допомоги шведи мали узгодити з владою. На загальних зборах

сільради представник райвиконкому Матвієнко від імені радянської влади висловився про недопустимість втручання капіталістичних країн у справи СРСР. Під його контролем було вирішено розподілити отриману допомогу, керуючись класовим підходом [16, арк. 51; 48, арк. 62]. Із цією метою населення було поділено на три групи, яким надавали зерно в залежності від їхнього матеріального становища (по 1, 5 пуд., 1 пуд. або 0,5 пуд. пшениці) [82, арк. 30; 84, арк. 36]. Таке втручання влади лише посилило еміграційні настрої.

Непохитна позиція селян стосовно еміграції викликала занепокоєння центральної влади, поставивши її перед необхідністю корекції національної політики стосовно малочисельних національних меншин. Для з'ясування причин, які викликали у шведів бажання залишити СРСР, була сформована комісія. На одному з закритих засідань, присвячених еміграційній проблемі, Я. Саулевич доповідав про наслідки обстеження шведського населення на Херсонщині [123, арк. 116]. Він назвав основою еміграційних настроїв економічні причини: недорід протягом 1924–1928 рр., неврожай 1928 р., а також деградацію бідняцько-середняцьких господарств. Визнавалося, що причиною цього став недалекоглядний підхід до шведів, які за матеріальним положенням належали до середняцького та бідняцького прошарку населення, але помилково були зараховані до куркулів. Головними винуватцями, які «розпалюючи та вміло використовуючи релігійний фанатизм населення, проводили антирадянську роботу під знаком зовнішньої лояльності до радянської влади», були названі пастор Хр. Гоас та «заможні» шведи. Відзначалася дезорганізація серед членів КНС «неприпустиме тяжіння до еміграції куркулів, які чинять на бідняків тиск через пастора на релігійному ґрунті, хочуть заманити їх з собою, щоб за межами СРСР звести з ними рахунки» [16, арк. 52]. Для зменшення цього впливу планувалося провести роботу для підриву авторитету духівництва, встановити контроль над діяльністю голови Старошведської сільради, який обвинувачувався у контактах із заможними шведами: «Часто-густо п'є з куркулями» [48, арк. 62]. Керуючись спостереженнями за активністю шведів у підготовці еміграції, зауважимо їхню

одностайність у цьому рішенні. Безумовний авторитет духовенства не варто повністю заперечувати, але він не був єдиним фактором, що впливав на суспільну думку.

Варто відзначити, що Я. Саулевич визнавав певні недоліки національної політики стосовно шведської нацменшини: незабезпечення навчання рідною мовою, відсутність політпросвітньої роботи, шведської періодичної та неперіодичної літератури, нестачу управлінців, обізнаних зі шведською мовою. При цьому він уникав згадок щодо економічних та релігійних мотивів. Наголошувалося, що шведи не були втягнені до загальної системи радбудівництва: не мали представників у РВК та делегатів на окружних і всеукраїнських з'їздах. Зазначалося, що масова робота проводилася російською мовою. У той же час головною помилкою радянської влади було названо допущення безконтрольної роботи Шведського Червоного Хреста через особу уповноваженого пастора Хр. Гоаса. Конкретно це проявилося у тому, що розподіл матеріальної допомоги відбувся без контролю радянської влади. Це, на думку чиновників, створило у шведів враження, що їхньою долею опікувалася лише громадськість Швеції [357, с. 126–127].

Я. Саулевич запропонував провести низку заходів, які мали ліквідувати еміграційні настрої шведів. На Херсонський ОВК покладалося завдання покращити стан бідняцьких і середняцьких господарств шляхом поширення кредитування, сприяння сільському господарству, піклування про правильний розподіл різних форм допомоги. Перед ОВК постало завдання вжити енергійних заходів з відриву бідноти з-під «куркульсько-клерикального впливу» [357, с. 128]. У рамках вирішення культурних питань Херсонський ОВК мав забезпечити школи необхідним приладдям, підручниками та належним керівництвом, прийняти хату-читальню на власний бюджет, постачати її радянською літературою шведською мовою. Планувалося розгорнути політосвітню роботу в шведських селах, вжити заходів до втягнення шведської молоді до профшкіл та ВУЗів, терміново знайти для керівництва культосвітньою роботою відповідального робітника – шведа. Приділити увагу

передбачалося і максимальному залученню до громадської роботи шведської молоді та жінок. З метою обмеження впливу Шведського Червоного Хреста утримання амбулаторії покладалося на Херсонський ОВК та Український Червоний Хрест [357, с. 128]. Депутатам сільради було наказано вжити заходів щодо будівництва школи у с. Ново-Шведському, забезпечення сельбудинка літературою рідною мовою. Було взято курс на переклад навчальної літератури, ведення місцевого діловодства шведською мовою (див. дод. Є) [64, арк. 22].

Однак всі заходи влади не переконали шведів відмовитися від виїзду з СРСР. 17 жовтня 1928 р. 394 поселенця підписали заяву, яку відправили до м. Харків до Раднаркому України. Автор заяви, на жаль, невідомий. Стиль, у якому складено документ, робить його цікавим прикладом спілкування шведів зі владою та допомагає скласти уявлення про методи, якими вони користувалися для досягнення мети. Заява насичена численними подяками радянській владі. Шведи виказували «почуття глибокої вдячності та відданості», бажали «українській культурі та мові розвитку й процвітання, а уряду України – успіху і сил для підняття культури до належного рівня» [255, с. 136]. Однак відчувається, що патетичний зміст був використаний з метою спонукати уряд прийняти позитивне рішення «в сприятливому сенсі... настав час повернення назад до лона спільної рідної сім'ї» [255, с. 136]. Автори застосували популярний у більшовиків прийом протиставлення радянської влади царській, наголошуючи на перевагах першої: «Революція зняла кайдани з ніг тих, хто бажав йти шляхом братства до свободи, щастя і світла. Наші предки засланням їх у віддалений, дикий, чужий край були прикуті до ганебного стовпа, жалюгідно існуючи, фізично гинучи і морально страждаючи, відрізані як гілка від живого дерева. Звертаємося до вас, борців за свободу. Наші предки – заслані, їх гнали як стадо овець на заклання в жертву за непокору і прояв волі до вільного життя» [255, с. 137].

Шведи продемонстрували своєрідне знання історії: називали себе нащадками Каролінів – тих шведів, які під керівництвом Карла XII зазнали поразки під Полтавою. Проте вони по-своєму трактували ті події, заявивши, що

їхні предки були визволителями, які проливали кров за Україну і надихнули український народ до визвольної боротьби проти Петлюри і Денікіна та до «братнього союзу зі старшою сестрою» [255, с. 138]. Посилання на історію та ведення свого родоводу від Каролінів вже лунало з вуст учителя, а пізніше пастора, Хр. Гоаса під час переговорів із махновцями у 1918 р. Схожий стиль дозволяє нам припускати, що він і був автором листа. Цікаво, що «нащадки Каролінів» у варіанті 1918 р. були союзниками козаків у боротьбі проти царя, а 10 років потому почали «боротися» проти антагоністів більшовиків. Достатньо зухвало виглядають тези, які підвели підсумок під урочистим текстом. Так, уряду України надавалася можливість віддячити шведам «великодушним актом повернення проживаючих на території України одноплемінників до лона загальної рідної сім'ї» [255, с. 136]. Те, що прохачі були налаштовані лише на позитивне вирішення запиту, демонструє остання фраза: «Сподіваємося на відгук Раднаркому, який здобуде цим нашу загальну любов і повагу всього шведського народу, що послужить зміцненням дружніх відносин і змичкою між обома народами» [255, с. 136].

У листопаді 1928 р. Хр. Гоас та І. Бускас були запрошені до Швеції для того, щоб взяти участь у науковому заході та продемонструвати старошведський діалект. Для отримання закордонних паспортів вони поїхали до Москви, а звідти – до Фінляндії. Влада Херсонської округи не перешкоджала їхньому від’їзду, вбачаючи у цьому позбавлення шведів лідерів еміграційних настроїв [292, с. 71]. Від’їзд чоловіків не виправдав сподівань влади. На сторінках звітів відзначалося, що дружина пастора Емма Гоас «уладнувала всі непорозуміння між шведами прийомами релігійного характеру» [49, арк. 21].

У лютому 1929 р. на загальному зібранні трьох селищ шведи відмовилися від посівної та від їдоцької норми землі, виражаючи надію на відшкодування Бериславським райземуправлінням їхніх витрат на озимий посів. Протокол підписали 377 громадян із 492 осіб з правом голосу [64, арк. 32; 87, арк. 1; 92, арк. 101]. У той же день Управління справами РНК УСРР таємним наказом голові Херсонського Окрвиконкому наказало прискорити вирішення питання

щодо дозволу на виїзд, забезпечивши нерозголошення цієї справи. Дозвіл планували надавати поступово, по мірі надходження заяв [49, арк. 22].

Цікаво, що самих шведів не було проінформовано про це рішення влади. Навпаки, представник Окрвиконкому Букалов на зібранні перед шведським населенням проголошував про невизначеність питання еміграції шведам і вимагав від селян підкорятись радянським законам й втілювати в життя всі запропоновані радянською владою заходи [64, арк. 27]. У відповідь шведи виказували сподівання на вирішення «болючого через сто років відчайдушного бажання» і надію на відміну заслання «насадженого нам нелюдським, варварським царським урядом, який переселив нас в дикий чужий край» [92, арк. 100]. Вони вкотре апелювали до декларованого в СРСР права на самовизначення національних меншин: «Спираючись на ту свободу і самовизначення народів, які наш теперішній уряд у своїй нині владі, спрямованій на людяність і на права слабких пригноблених, будує політику за заповітами великого вчителя вождя Леніна» (див. дод. З) [64, арк. 32; 92, арк. 100–101]. Однак серед шведського населення були й такі, хто не поділяв думку більшості. Від підпису протоколу про виїзд із СРСР відмовилися 22 шведи [49, арк. 21].

У Швеції діяльність пастора Гоаса з проведення перемовин стосовно переїзду шведів увінчалася успіхом. Парламент Швеції 8 березня 1929 р. надав офіційну згоду на прийом переселенців. Розпочався новий етап переговорів селян з радянським урядом. Оформлення паспорту коштувало 250 крб [407, p. 57]. Оскільки ця сума була непідйомною для емігрантів, на черговому зібранні виборців шведи обговорювали питання отримання колективного паспорту. Спершу цей запит було відхилено [64, арк. 25]. Але шведи не відступали. Вони звинуватили Окрвиконком у навмисній затримці їхнього від'їзду та пред'являли вимоги безкоштовної видачі паспортів всім без винятку та фінансування їхнього проїзду. Така зухвалість ґрунтувалася на телеграмі, надісланій Раднаркомом, що дозволяла видачу безкоштовних паспортів біднякам [49, арк. 33].

На засіданні Політбюро ЦК ВКП (б) від 6 червня 1929 р. шведам надали дозвіл на виїзд за безкоштовними колективними паспортами [407, p. 57]. Деякі шведи були позбавлені дозволу на виїзд. Це було кілька осіб, які проживали за межами шведських компактних поселень, здебільшого у сусідніх селах, а також військові при виконанні обов'язку. Окремі селяни відмовилися їхати: родини Хр. Утас та І. Кнутаса, сестри Е. Утас та П. Утас, П. Аннас та І. Аннас [407, p. 58]. Також влада заборонила еміграцію родинам із російськими прізвищами: Краковським та Рябовим. Клопотання шведів з приводу отримання дозволу на виїзд «рівноправних членів шведської спільноти» було безрезультатним [64, арк. 65–66]. Шведи, які відмовилися від еміграції, написали заяви на обмін свого будинку із будинками, що залишилися після від'їзду їхніх односельців [65, арк. 433, 436, 437, 439].

Фінансування переселення (оплата віз, транспортування та харчування у дорозі) покладалося на Шведський Червоний Хрест. 22 липня 1929 р. майже всі представники шведської національної меншини у числі 888 осіб виїхали із СРСР.

Отже, еміграційні настрої поширилися серед всієї шведської національної меншини України. Хоча підґрунтям їхнього виникнення представники діаспори називали культурну занедбаність, але насправді причини криються глибше. Шведське населення відчувало нестабільність господарського і політичного стану, протестувало проти недалекоглядної та волюнтаристської політики держави стосовно національних традицій, релігії, приватної власності. Саме ці настрої стимулювали бажання шведів покинути СРСР. Участь Швеції у їхньому житті та допомога, яку вона постійно надавала, відгукуючись на їхні запити, визначили країну, з якою старошведи пов'язували своє майбутнє. Діаспора зуміла використати гасла радянської влади щодо права на національне самовизначення в СРСР та протистояти натиску антиеміграційної пропаганди уряду на свою користь. Виїзд шведів став можливим завдяки сприятливому перебігу подій: 1) вдалій стратегії діаспори, яка примусила радянську владу прийняти позитивне для них рішення; 2) побоюванням уряду стосовно

можливого міжнародного розголосу; 3) активності самої Швеції у переговорах щодо еміграції. Еміграція довела неочікуваний для радянської влади результат впроваджуваної національної політики та переважну безуспішність спроб радянізації шведської національної меншини України.

Висновок до розділу. Отже, у перші роки після встановлення більшовицької влади спостерігається залучення окремих представників діаспори до новостворених органів радянської влади (сільських та волосних революційних комітетів). Але кількість тих, хто сприймав більшовиків позитивно, була незначною. Не виправдав надію влади шведський КНС, у якому вона вбачала опору для впровадження своєї політики. Атеїстична політика більшовиків додала релігійному життю шведів нових проблем, пов'язаних із необхідністю просити у держави дозвіл на користування церквою, побудованою за їхні кошти. Разом з тим була вирішена проблема відсутності власного пастора, яким став односелець, рукопокладений у Швеції.

Пограбування шведських поселень у період Української революції та у подальші роки, більшовицька політика воєнного комунізму, неврожай, спричинений кліматичним фактором, призвели до голоду в 1921–1923 рр. Реальну допомогу у ліквідації його наслідків надав не радянський уряд, а Шведський Червоний Хрест. НЕП створила умови для покращання стану господарства поселень. Більшовицькі перетворення (соціалізація та перерозподіл землі) задовольнили лише безземельних шведів. Вибір ділянкового способу трудового землекористування землею показав, що у шведів, навіть тих, які отримали землю під час ініційованого більшовиками перерозподілу, колективні форми господарювання не знайшли підтримки. Затягування шведами процесів землеустрою, їхня пасивність у розвитку додаткових галузей сільського господарства й кооперації, а також еміграція всієї діаспори у 1929 р. свідчили про певну поразку влади в соціальній радянізації шведської національної меншини.

Впроваджувана у всьому СРСР та УСРР коренізація надала шведам довгоочікувану національну сільську раду, закінчивши їхнє тривале

співіснування із німцями у межах однієї адміністративної одиниці. Завдяки коренізації шведи отримали доступ до адміністративних посад. Поряд із цим спостерігалося обмеження їхніх політичних прав, що знайшло вираження у зменшенні кількості осіб із правом голосу. Це призвело до аполітичності – настрою та поведінки більшої частини шведів, які перестали відвідувати сільські сходи. Діяльність радянських організацій – КНС, СТВ, Червоного Хреста, Осовіахіму та «Друзі Лікнепу» відбувалася, здебільшого, формально. До складу всіх цих осередків входили, переважно, члени сільради, яким потрібно було звітувати про роботу перед окружною владою. Тому задля демонстрації результатів роботи з залучення населення до цих організацій, вони самі вступали до їхніх лав. Так само не вдалося радянізувати та зацікавити соціалістичною роботою шведське жіноче населення і молодь.

Шведська традиційна школа зазнала докорінної трансформації. Її радянізація полягала у встановленні контролю над шкільною та позашкільною освітою, новій ролі вчителя як інструмента виховання «людини нового типу», вилученню релігійної складової з освітнього процесу. Сумнівна лояльність шведських учителів до радянської влади, відсутність партійних кадрів, які володіли шведською мовою і могли контролювати навчальний процес, ускладнили радянізацію шведської освіти. Певну роль у цьому відіграла й проблема відсутності радянських підручників шведською мовою. Шведи продовжували навчатися за дорадянськими книгами, серед яких були й церковні видання. Всупереч насаджуваному атеїзму шведи продовжували виховувати у молодшого покоління релігійність. Зазначимо, що у короткий період послаблення атеїстичної політики шведам дозволили зареєструвати власну лютеранську парафію та відділитись від німецької, що було їхньою багаторічною мрією. Але утиски, спрямовані проти релігійних лідерів, переконали діаспору у непослідовності цієї поступки.

Продовольча допомога, яку надавала метрополія шведській діаспорі України в умовах голоду 1921–1923 рр. та у 1928 р., підтримка освітнього процесу навчальними посібниками шведською мовою, фінансування

будівництва школи в одному із поселень, сприяння релігійному життю діаспори, утримання церкви та церковних приміщень демонстрували старошведам увагу з боку метрополії та підтримували відчуття їхнього зв'язку із «Матір'ю-Svea». Бажання возз'єднатися із колишньої Батьківщиною було спільним для всієї шведської національної меншини. Шведи виявили наполегливість та вигадливість під час переговорів із представниками радянської влади різних рівнів аж до Кремля і, використавши гасла радянського уряду про забезпечення прав національностей на самовизначення, отримали дозвіл на еміграцію.

РОЗДІЛ 4. РЕІНТЕГРАЦІЯ ШВЕДІВ ТА РЕПРЕСІЇ СТОСОВНО ШВЕДСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 1930-х рр.

4.1. Повернення шведів до УСРР і спроби реінтеграції етнічної групи

Невдачі адаптації старошведів у Швеції. 1 серпня 1929 р. старошведи прибули на південь Швеції до м. Трелеборг. Емігрантів зустрічав натовп людей на чолі з принцом Карлом, який вітав їх від імені населення країни та виражав надію на їхнє щасливе життя на рідній землі (див. дод. Б) [164, p. 68, 74; 407, p. 60]. Від імені емігрантів виступив учитель Г. П. Утас, який подякував за допомогу у возз'єднанні з «Матір'ю-Svea» [203].

Урядом Швеції було створено комітет у справах переселенців «Gammalsvenskbykommitten», головою якого призначив себе принц Карл. Його членами були генерал Г. Мальм, голова округи К. Дальберг, командуючий Енестрем та держсекретар Хаммершельд. Завданням комітету був збір коштів на придбання ферм для поселення емігрантів, а також на їхнє навчання місцевому способу ведення господарства [423]. У той час шведів тимчасово розмістили у таборі в м. Йончепінг. Після повернення до рідної «Matip-Svea» переселенці зіткнулися з проблемами акліматизації та адаптації. Північний клімат Скандинавії став для вихідців з Південної України неочікуваним «сюрпризом» [177, p. 6]. Скоріш за все, зимовий одяг, який вони носили в Україні, виявився недостатньо презентативним і теплим для зими у Швеції. Місцеве населення намагалося забезпечити старошведів теплим одягом [203].

Приїзд діаспори набув висвітлення у пресі. У газеті «Helsingborgs Dagblad» було надруковано вірш А. Беренкрейца, де він висловлював сподівання, що «брати та сестри» будуть вірою служити Швеції та шанувати її [202]. Однак не всі представники суспільства радо зустріли емігрантів, у яких вбачали конкурентів у боротьбі за робочі місця. Один із старошведів (А. Аннас) нарікав на дискримінацію, яка існувала у шведському суспільстві стосовно його односельців [164, p. 22]. Уряд фінансував переїзд та облаштування

переселенців, що в умовах економічної кризи у країні викликало невдоволення окремих шведських підданих. Державна служба зайнятості підготувала для старошведів робочі місця.

А. Елгстрьом у статті, яку надрукували в «Almanack för alla» у 1930 р., намагалася змінити думку скептично налаштованої частини шведського суспільства. Авторка торкалася питання трудової конкуренції, наголошуючи на сільськогосподарській спеціалізації емігрантів та наявності вільних робочих місць у цій галузі державного господарства [203]. Лейтмотивом публікацій тогочасної преси, присвяченої емігрантам, став пошук спільних рис зі старошведами. Наприклад, у цьому дусі написано статтю Г. Квіста, надруковану в газеті «Trelleborg» у 1929 р. Автор фокусувався на фізичній спорідненості зі старошведами, ставив у приклад співвітчизникам їхню доброчинність, релігійність та працьовитість [204].

Приїзд старошведів висвітлювався не лише у Швеції. Публіцистика шведських емігрантів у Канаді (газети «Svenska Canada-Tidningen» і «Canada Posten») у 1929 р. присвятила емігрантам низку публікацій, у яких їхнє повернення до Швеції подавалося як реалізація природного бажання возз'єднатися зі своєю нацією. При цьому підкреслювалися взірцеві риси ментальності старошведів – чесність, скромність, релігійність, працьовитість. Канадські шведи захоплювалися тим, чого бракувало їм самим: збереженням старошведами елементів своєї національної ідентичності всупереч «тривалій русифікації, онімеченню та радянізації» [418].

Для успішної господарської адаптації переселенців планувалося розселити на о-ві Готланд та у районі Вастерготланд, що поблизу численних фермерських господарств. За розрахунками влади це мало дозволити перейняти господарський досвід щонайменше за 2 роки [174]. План розселення родин загрожував роз'єднати монолітну до того спільноту. Комітет планував фінансувати купівлю власних господарств тих шведів, які отримають найкращі відгуки від їхніх наставників та доведуть можливість керувати фермою [423]. Комітет попередив, що фінансування буде мати характер держпозики з

процентами. Влада виключала постійну підтримку старошведів, сподіваючись на їхню швидку адаптацію [174].

Невідповідність між очікуваннями і реальністю, нові умови та вимоги (позики та проценти, капіталістична конкуренція), з якими вони зіштовхнулися, породили у старошведів бажання пошуку ще кращої долі, що традиційно пов'язувалося ними з переїздом. У фокусі їхньої уваги з'явилася нова країна потенційної еміграції – Канада. Ще 17 серпня 1929 р. у Швеції стало відомо, що Шведська лютеранська асоціація допомоги в Канаді в особі пастора Вірена запропонувала старошведам профінансувати переселення до Північної Америки. Для цього було зібрано 150 тис. дол. Частина старошведів відгукнулася на запрошення. За свідченнями Е. Гоас, 60 родин планували виїхати до Канади [172].

Проте, як не дивно, інша частина емігрантів побажала повернутися до СРСР. Незважаючи на фінансування переселення до Канади, скоріш за все, частина шведів боялася нових невдалих спроб пошуку благополучного життя. До того ж і на території Швеції відбувалася пропаганда місцевих комуністів. Комуністична партія Швеції створила «Робочий комітет у справах шведського поселення» (Arbetarnas Svenskbykommitté), який діяв на противагу «Gammalsvenskbykommitten» і займався контрпропагандою серед емігрантів [292, с. 81]. Напевно, представникам комітету – В. Нільссону, К. Густафссону, Х. Фрідрекссону та іншим вдалося те, у чому раніше зазнала поразки радянська влада. Користуючись об'єктивними обставинами, вони змогли внести розлад у монолітну до цього групу емігрантів, налаштувати частину незаможних шведів проти пастора Хр. Гоаса. Їх переконали, що пастор влаштував еміграцію з метою примусити бідних старошведів працювати на багатіїв у північній країні. Ймовірно, така пропаганда була успішною через те, що частина шведів була дезорієнтована різницею в економічному устрої СРСР і Швеції, адже в капіталістичній країні кожен відповідав сам за себе. Колишні мешканці СРСР звикли до дій тільки за наказами «згори». Тому ті шведи, які не змогли

протидіяти викликам капіталістичного світу, стали сприятливим матеріалом для агітації Комуністичної партії Швеції щодо повернення назад до УСРР [418].

Від імені прорадянськи налаштованої групи шведів (20 осіб) колишній голова сільради П. Кнутас разом з В. Утасом, І. Утасом, А. Утасом та Е. Кнутасом від 16 листопада 1929 р. надіслали листа до Центральної комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК УСРР. Вони просили дозволу повернутися до СРСР, який тепер називали «радянською батьківщиною». Свій виїзд до Швеції вони вважали необміркованим кроком. Переселенці називали себе «радянськими трудівниками» і висловлювали бажання співпрацювати з комуністичною владою: «Ми нічого не маємо проти колективізації і обіцяємо підтримувати всі заходи радянської влади». Також вони прохали про надання допомоги в поверненні, отриманні своїх старих домівок та їдоцької норми землі [288, с. 131].

Радянська преса називала цей лист «бомбою, що вибухнула», проте друкувала його з певними корективами. Варто зазначити, що редакція не могла визначитись із характеристикою авторів листа. Спочатку в коментарях їх називали заможними середняками та глитаями, а далі по тексту вони поступово ставали жертвами, обдуреними глитайською та попівською агітацією. Наведені пресою уривки з листа – здебільшого творчість редакції, далека від правди: «Після неврожаю радянський уряд зробив усе можливе. Ми дістали хліб і картоплю. Держава організувала їдальні для школярів. Уряд не вимагав відшкодування витрат… У Швеції вже наполягають на відшкодуванні витрат… Гоас одурив нас, щоб обернути на поміщицьких та глитайських невільників… Ми питаємо, хіба це не кріпацтво? Ми ладні повертатися пішки до України». Наприкінці підсумовувалося, що націоналістичний галас про рятування «братів шведів від більшовицького гніту» зазнав повної поразки [182].

В. Утас і П. Кнутас виступили на зборах Компартії Швеції, на яких розповіли про скрутне становище, порівнявши його із їхнім життям в Україні: «Швеція – батьківщина для багатих. У Радянському Союзі трудящим щороку стає жити легше й краще, а в Швеції – гірше й важче. Ми хочемо разом із

радянськими робітниками і селянами будувати краще майбутнє для трудящих всього світу» [197].

Наміри частини шведів повернутися до СРСР довели, що ментальність шведів-переселенців з України зазнала змін. Виявилося, що патерналістська політика держави за часів Російської імперії та безініціативне життя в роки радянської влади (коли шведи розуміли, що від них нічого не залежить) таки зробила частину з них «іншими» людьми. Ця частина, скоріш за все, втратила працьовитість, була готова задовольнятися малим та нездатна ризикувати, не вміла жити в умовах конкурентної економіки та капіталістичного ринку.

Повернення шведів до УСРР. Перемовини з приводу реемігрції велися дипломатичною представницею СРСР О. Коллонтай з головою уряду Швеції К. Екманом та міністром закордонних справ Ф. Рамелем. Справами реемігрції керувало радянське консульство на чолі зі В. Смірновим [292, с. 87]. Хоча СРСР був зацікавлений у поверненні шведів, що мало частково реабілітувати його міжнародне реноме і стати уроком для інших бажаючих залишити країну, радянська сторона поводилася на переговорах стримано, що було продуманим кроком та позбавило СРСР витрат на реемігрцію, яку повністю оплатив уряд Швеції. Обов'язковою умовою для повернення реемігрантів була їхня згода вступити до колгоспу [292, p. 89].

Старошведи поверталися до УСРР кількома хвилями. 25 грудня 1929 р. із Швеції назад до УСРР вирушило 18 реемігрантів. У радянській пресі зазначалося, що вони розчарувалися в «буржуазній батьківщині» і наразі закликають шведських робітників та селян взяти приклад з їхніх товаришів у СРСР, що встановили диктатуру пролетаріату [188]. Канадська преса розцінила повернення старошведів до УСРР як зраду. У газеті «Svenska Canada-Tidningen» цих переселенців називали шпигунами [418].

Цим подіям було надано міжнародного резонансу. Їх трактували як перемогу радянського способу життя над західним буржуазним. Одного з переселенців (В. Утаса) було запрошено на радіоефір до м. Москви для ознайомлення громадськості з життям емігрантів поза межами СРСР.

Виступаючи на всю країну, він висловив своє розчарування ставленням до його односельців у Швеції та розповів про незадовільні умови проживання у капіталістичній країні. Виступ адресувався радянським та закордонним слухачам і вівся російською, шведською та німецькою мовами [407, p. 61; 418]. Ця радіотрансляція стала в пригоді антиеміграційній урядовій пропаганді. Реемігрaція шведів подавалася як повчальний приклад для інших, свідчення того, що в радянській країні були створені найоптимальніші умови проживання [187, с. 5; 292, с. 90]. На той час серед менонітського та німецького населення вирували еміграційні настрої: тисячі селян перебували у Москві, чекаючи дозволу на виїзд [222, с. 153]. Ще 16 вересня 1929 р. ВУЦВК видав постанову про припинення видачі дозволів на виїзд закордон німцям – радянським громадянам [257, с. 452]. У цьому німці Херсонської округи звинувачували шведів-реемігрантів. Так, один із шведів, що залишився у с. Старошведському після виїзду його односельців до Швеції скаржився на дискримінацію з боку німців: «Нас весь час цькують і кажуть, що ви чорти і перешкодили нам виїхати закордон» [91, арк. 25].

З нагоди повернення першої групи шведів було влаштовано святковий вечір у приміщенні колишньої церкви, яку зробили будинком культури. На зібранні публічно засудили пастора Хр. Гоаса, звинувативши в агітаційній діяльності проти СРСР. Перебування у Швеції було порівняно з тягарем ярма експлуатації. СРСР, навпаки, називали «справжньою Батьківщиною націй, які раніше були пригноблені» [200, с. 2]. Від шведів виступив В. Утас, який визнав, що шведи вчинили величезну помилку: «Ми раніше не вірили заходам радвлади, а були цілком під впливом агітації пастора на ґрунті релігійного задурманення». Оратор виголосив «колективне переконання»: «Тільки радянська влада і компартія – наші друзі, які бажають нам кращого життя». У підсумку шведи висловили бажання «стати до трудових лав працівників і боротися з агітацією пасторів» [200, с. 2]. Радянські пропагандисти переконували читачів, що капіталістичний досвід зробив зі шведів «свідомих радянських громадян», які беруть активну участь у будівництві комунізму.

Після того, коли стало відомо про наміри шведів повернутися назад, було прийнято рішення звільнити їхні колишні будинки від мешканців, які заселили вільне житло. Це були ті шведи, які відмовилися від реемігрaції, та 215 родин єврейського населення, які утворили артіль «Вперед до перемоги» [65, арк. 427, 430]. У циркулярі зазначалося: «Повернення шведів треба вітати, щоб вони відчули, що повертаються на батьківщину пролетарів. Потрібно звільнити будинки, поспішити все підготувати» [93, арк. 51]. Для кредитування шведів та євреїв Нарком фінансів запланував 100 тис. крб, з яких 60 тис. передбачалося на відшкодування коштів, витрачених на ремонт квартир і на безповоротну позику для переїзду євреїв. Решта (40 тис. крб) залишалися для шведів: на придбання худоби, транспорту та сільськогосподарського реманенту, ремонту осель та купівлю посівного матеріалу й харчів [93, арк. 50]. На засіданні артілі «Вперед до перемоги», яке відбулося за головування представників Бериславського РВК та Райпарткому Терехова і Панченко, євреї прийняли «добровільне» рішення, яке від них очікували: «Ми вітаємо трудящих шведів, що повертаються на батьківщину соціалізму. Це ще раз свідчить про найвірнішу у світі національну політику компартії та радянської влади. Повернення шведів ще раз доводить, що капіталістичний світ не може служити інтересам трудящих, що лише наша країна, яка будує соціалізм, це єдина батьківщина трудящих усіх національностей. Вітаючи повернення шведів, вважаємо за необхідне зустріти їх як трудящих, своєчасно звільнити їм будинки» [93, арк. 48].

Усі заяви від шведів, які просили дозволу зайняти будинки їхніх родичів та знайомих, що залишилися у Швеції, були задоволені [93, арк. 3, 14–19, 21, 25].

11 вересня 1930 р. повернулася наступна група шведів у кількості 39 осіб, а 17 серпня 1931 р. – остання хвиля (208 осіб). Зауважимо, що це були неповні родини, частина членів яких вирішила залишитись у Швеції. Зі шведами приїхали діячі комуністичної партії Швеції К. Густафсон, Е. Блюм, К. Холмстрьом, Е. Петерсон, К. Андерсон, Х. Лаунстайн, які бажали

залишитися в УСРР та стати новими духовними лідерами [407, p. 65]. Отже, із 888 осіб емігрантів повернулося 265 шведів.

Шведська національна сільська рада у 1930-х рр. Причинами еміграції шведів у 1929 р. радянський уряд вважав наявність у поселеннях значної частини заможних господарств та великий вплив куркулів, слабкість радянського обслуговування і керівництва соціально-політичними процесами, неврахування національних особливостей і потреб шведів [150, с. 102]. Після повернення емігрантів влада мала змогу виправити визначені нею помилки в управлінні. Повернення шведів набуло широкого розголосу і перебувало в полі зору радянської та закордонної громадськості. Національна шведська сільрада була відновлена всупереч тому, що повернення їй адміністративного статусу йшло врозріз із законодавством, яке передбачало мінімальну кількість жителів для створення національної сільради – 500 жителів корінної національності.

16 лютого 1931 р. на пленумі Старошведської сільради було прийнято рішення про перейменування села у Червоно-Шведське [90, арк. 99; 111, арк. 34]. Керівні посади у сільській раді переважно зайняли шведські комуністи, які прибули до села для контролю за повторним поселенням шведів. Секретарем партосередку став Е. Блюм (скандинавський комуніст із Карелії), першим головою колгоспу – реемігрант Ю. Утас, якого змінив П. Кнутас (очолював сільраду до еміграції). Агрономом МТС став шведський комуніст К. Андерсон, завідуючим хатою-читальнею – Х. Лаунштейн. Останній проводив політзаняття, перекладав селянам публікації німецьких комуністичних видань [292, с. 99–100]. У 1930 р. Е. Блюм став головою сільради, а в 1932 р. він змінив Ю. Утаса на посаді голови колгоспу [407, p. 67]. Місцеві шведи фактично були відсторонені від участі в управлінні селом, але не виказували протестів з приводу цього.

Роки коренізації були позаду, але шведська національна меншина перебувала в полі зору світової громадськості, радянський уряд показово турбувався про задоволення її національних потреб. 18 вересня 1931 р. до Червоно-Шведської сільради надійшов наказ від Бериславського районного

виконкому, у якому шведам вказувалося на те, що вони не засвоїли уроки національної політики і здійснюють діловодство російською мовою [93, арк. 93; 128, арк. 22–23]. Усім закладам сільради у подальшому пропонувалося перейти на рідну мову, а на голову сільради покладалася відповідальність за впровадження шведської мови в документообіг. Згідно з розпорядженням Бериславського районного виконавчого комітету від 18 вересня 1931 р., втягувати шведів до «радянської роботи» планувалося шляхом запрошення їх на всі засідання й збори: «Цим викувати більше активу села» [93, арк. 90].

У 1932 р. шведи взяли участь у Першій обласній нараді з роботи національних меншин Одеської області. Вони проголосили про своє включення до соціалістичного змагання [90, арк. 99]. Однак показати всю серйозність намірів шведам не дозволив голод 1932–1933 рр., який відродив еміграційні настрої. В умовах лихоліття шведські комуністи прийняли рішення повернутися до рідної країни. Останнє зробило вакантними адміністративні посади. У 1933 р. артіль ім. Шведкомпартії очолив П. І. Утас, головою сільради став Д. Краковський, секретарем партосередку – М. Шурдук [1, арк. 108].

У 1932 р. серед шведів членів компартії налічувалося 20 чоловік. Це є показовим моментом, адже до їхнього виїзду до Швеції всі вони були безпартійними та пасивними щодо соціалістичного будівництва. У 1933 р. проходила третя генеральна чистка комуністичної партії від «наносних елементів». У той час було виключено з партії кілька осіб шведської національності. Виключених характеризували як таких, що «морально розклалися та своєю непристойною поведінкою принижують гідність партії» [1, арк. 110]. Серед них були П. І. Кнутас (голова артілі ім. Шведкомпартії), В. Утас, А. Утас, І. Бускас та завідуюча молочною фермою Л. С. Утас.

Протокол з інформацією про виключення з партії В. Утаса та І. Бускаса не містить розлогої інформації. П. І. Кнутаса звинувачували у «хворих антипартійних настроях» та антикомуністичних висловлюваннях на кшталт обвинувачень радянської влади в голоді, прогнозах скорого знищення комуністів, розповідях про Францію та пануючу там приватну власність на

землю. Згадувалося також і те, що він підписав колективну заяву на реемігрaцію та підтримує зв'язки з рідними у Швеції [1, арк. 100].

А. А. Утас, згідно з протоколом, був виключений із КП(б)У через пияцтво, потурання ледарям та зрив заходів партії [1, арк. 100]. Провина Л. Утас була більш серйозною. Згадувалися свідки, які вказували на її негідну поведінку (окрім пияцтва, її звинуватили у крадіжці вершків, участі в релігійному весіллі, несумлінному виконанні професійних обов'язків, як на посаді голови молочної ферми, так і в партійній роботі серед жінок, незнанні уставу партії та належності до родини куркуля) [1, арк. 108–110].

У 1939 р. в контексті постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних районів і сільрад УРСР у звичайні райони і сільради» шведська національна сільрада була реорганізована у звичайну сільраду. Це означало позбавлення шведів пріоритету в займанні адміністративних посад, затвердження російської мови документообігу, зміну шведської назви села. Національні інститути шведів були остаточно ліквідовані, посилилися процеси уніфікації національних меншин. Секретарем місцевого партійного осередку став українець М. Шурдук, головою сільської ради – Д. Краковський, секретарем – М. Терещенко [90, арк. 124]. Осередок комсомолу очолив Л. Шевченко [292, с. 117]. Їхні прізвища свідчать про те, що шведи знову були позбавлені права вирішення своєї долі.

Школа у шведському поселенні у 1930-х рр. У 1930-х рр. у с. Червоно-Шведському функціонувала середня семирічна школа. Жоден з учителів, які виїхали у 1929 р., не повернувся до УСРР, і вчителювали шведські комуністи Е. Блюм, К. Густафсон та їхні доньки (С. Блюм та В. Густафсон). Незабаром до них приєдналися випускники Херсонського педагогічного технікуму З. Утас та М. Утас [109, арк. 22, 39].

За постановою Наркомпросу від 26 грудня 1930 р., яка оголосила про повний перехід усіх навчальних закладів нацмен на рідну мову, викладання велося шведською мовою. Навчальними посібниками рідною мовою школа, як і раніше, не була забезпечена. Вчителі використовували дореволюційну

літературу. Так, під час перевірки шкіл Бериславського району було виявлено факт наявності книжок із зображенням коронованих осіб. У бесіді з інспектором шведські учні зазначили, що їм «набридло читати про соцзмагання та політехнізацію школи» [56, арк. 88; 182]. Такий стан справ призвів до визнання роботи школи за 1932 р. незадовільною; було постановлено посилити роботу серед дітей нацменшостей [56, арк. 88].

Радянська школа мала забезпечувати антирелігійне виховання і будувати свою діяльність на засадах активної боротьби з релігією та її впливом на населення [257, с. 216]. Згідно з Уставом радянської «політехнічної» школи від (19 вересня 1933 р.), якому підпорядковувалася шведська школа, вчителі могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності за будь-який релігійний елемент в освітньому процесі.

У 1938 р. активізувався наступ на національну школу. 24 січня 1938 р. секретна постанова Оргбюро ВКП(б) «Про реорганізацію національних шкіл» констатувала, що національні школи завдають величезної шкоди правильному навчанню та вихованню учнів СРСР [256, с. 221]. Згідно з довідкою «Про національні школи», шведську школу, разом з німецькими, польськими, чеськими було визнано найбільш засмітненою ворогами народу, названо осередком для проведення контрреволюційної діяльності та буржуазно-націоналістського антирадянського впливу на дітей. Її стан назвали незадовільним через незабезпеченість літературою, учителями, програмами та необхідною кількістю дітей [292, с. 171]. Тоді ж настав завершальний етап уніфікації школи. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей» поставила крапку в політиці коренізації. Рідну мову, яка була ознакою самобутності шведської школи, скасували.

10 квітня 1938 р. постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» визнала існування національних шкіл недоцільним і шкідливим. Вже 15 червня 1938 р. шведську школу почали

реорганізовувати в радянську школу звичайного типу. Завершення цього процесу очікувалося до 1 вересня 1938 р. [292, с. 172].

Колгосп у с. Червоно-Шведському – єдиний шведський колгосп у світі. Однією з умов повернення емігрантів, яку перед ними поставив уряд СРСР, був вступ до колгоспу. Пишучи листа з проханням дозволити їхнє повернення, шведи називали себе «радянськими трудівниками» і виражали бажання співпрацювати з владою: «Ми нічого не маємо проти колективізації та обіцяємо підтримувати всі заходи радянської влади» [255, с. 131]. Шведський колгосп мав стати першим колгоспом у світі, утвореним шведами. 17 жовтня 1930 р. було утворено артіль ім. Шведкомпартії [91, арк. 63]. Радянська пропаганда наголошувала на унікальності нового шведського господарства та звітувала про 100 % охоплення колективізацією шведської національної меншини [121, арк. 27]. Інформація про те, що ця нечисленна меншина компактно проживала в межах одного села, залишалася поза увагою.

Шведи після повернення отримали їдоцьку норму землі. Мінімальний розмір земельного наділу на одну особу коливався в межах 0,27 дес. [53, арк. 62–63]. Для повторного поселення реемігрантів Раднарком відвів 40 тис. крб: 25 тис. крб для придбання худоби, транспорту та сільськогосподарського інвентарю; 10 тис. крб – для ремонту квартир; 5 тис. – на купівлю посівного матеріалу та продовольства [93, арк. 50]. У листі до родичів до Швеції голова артілі П. І. Кнутас значно перебільшував обсяг допомоги та успішність господарства. Чоловік навів інший розмір кредиту на поселення – 90 тис. крб. Його свідчення відрізняються від офіційних звітів суспільного виробництва й стосовно кількості худоби, яка перебувала у власності новоствореної артілі. Це все, а також згадувана «чудова робота» у проведенні посівної кампанії – засів 500 га озимої пшениці та 62 га жита, скоріш за все, були пропагандою і мали переконати шведів повернутися до УСРР [164, p. 80–81].

Для забезпечення села кваліфікованими кадрами молодь зобов’язали закінчити безкоштовні курси трактористів. Семеро шведів (в тому числі жінки

– М. Утас та Х. Утас, а також К. Нурберг) було зараховано на курси трактористів і полеводів [93, арк. 79]. Лише четверо шведів виявило бажання увійти до КНС, решта його членів були німцями. Один зі шведів (Хр. В. Утас) був обраний до президії КНС [18, арк. 2, 11, 17].

У пам'ятці реемігрантам, яку надав уряд СРСР, влада обіцяла забезпечити шведське населення 20 тракторами і техобслуговуванням [292, с. 83]. Згідно з планом осінньої посівної кампанії, на 1930 р. у с. Старошведському тяглова сила становила 6 тракторів та 93 коня [63, арк. 2]. Достовірнішу інформацію про кількість техніки опосередковано дізнаємося з таємного розпорядження голові колгоспу від 7 квітня 1930 р., у якому йшлося про збір відомостей щодо машин, які потребують капітального ремонту. У документі зазначалося, що більшість техніки була «брухтом». Винуватцями в цьому визнавалися не умови експлуатації, а куркулі, які навмисно шкодили техніку та агітували до цього бідняків [85, арк. 20]. Це не відповідало дійсності, адже на 1930 р. після розкуркулення у Старошведському таких не існувало [68, арк. 2]. Із 32 шведських господарств, наявних на квітень 1931 р., лише 3 господарства були охарактеризовані як «середняцькі», решту визнали незаможними [85, арк. 46].

Про стан механізації артілі ім. Шведкомпартії опосередковано свідчить протокол виключення із КП(б)У бригадира А. А. Утаса. Одне зі звинувачень, яке мало довести, що він не був гідним перебувати у партії, – «не пускав корову на роботу» [1, арк. 101]. Це дозволяє стверджувати, що в «єдиному шведському колгоспі у світі» корів продовжували використовувати як тяглову силу. Підтверджує останнє також інтерв'ю К. Андерсона, у якому той згадував про один трактор у селі, який постійно ламався за умов відсутності запчастин та пального. Механізована тяглова сила, за словами колишнього комуніста, була відсутня і замість неї використовували знесилених корів [201].

У 1932 р. шведи від імені артілі ім. Шведкомпартії (у числі 165 національних сільрад із 6 національних районів) взяли участь у Першій обласній нараді з роботи з національними меншинами Одеської області.

Делегати проголосили про участь у соціалістичних змаганнях. Селяни завірили присутніх, що вони ведуть боротьбу за виконання наказів «тов. Сталіна» у справі організації та укріплення колгоспів, виконання плану хлібоздачі, яка «має стати дійсним потужним способом подальшого перевиховання колгоспних мас, подоланням дрібно-буржуазних настроїв, які штовхають відсталу частину колгоспників до протиставлення своїх особистих інтересів інтересам робітничо-селянської держави» [90, арк. 99]. Кращим шляхом для сприяння виконанню хлібо-, м'ясо-, молокоздачі була названа агітація. Делегати від шведів закликали всі національні колгоспи та сільради брати з них приклад і розпочати соціалістичні змагання [90, арк. 100].

Про те, що не все було гарно, свідчать події Голодомору 1932–1933 рр. Згідно зі звітами, норма хлібоздачі для артілі ім. Шведкомпартії на 1932 р. становила 2700 пуд. хліба [109, арк. 51]. На 1933 р. був встановлений більший обсяг – 3046 пуд. [90, арк. 96]. Для забезпечення дострокового виконання липневого плану хлібоздачі 25 червня 1933 р. оргвідділ Бериславського облвиконкому пропонував такі заходи: популяризувати план, створити умови соцзмагання, залучити до конкурсу жінок, пожвавити роботу секцій депутатських груп [90, арк. 102, 104]. Обмолот відбувався під контролем секції партосередку, який вів точний облік урожаю. З метою зменшення втрат до збору врожаю залучали й школярів, які збирали колоски. Поля охоронялися відрядженими з центру округи службовцями [90, арк. 123].

Незважаючи на ці заходи, шведський колгосп не виконав плану хлібозаготівель і був занесений на чорну дошку. У жителів села вилучили запаси хліба, вивезли зерно посівного фонду. Було припинене завезення товарів до магазину. Колгоспники не отримували продукти на трудодні, а спеціаліст МТС – заробітну плату. Село опинилося на межі виживання. Шведські комуністи, які супроводжували старошведів під час повернення до УСРР, відправили листа районному комітету партії та Одеському обкому партії з проханням про допомогу, який залишився без відповіді [109, арк. 16; 292, с. 107].

Голод відродив еміграційні настрої шведів. У листопаді 1932 р. жінки (Хр. Сигалет, М. Нурберг та М. Герман) відправили листа до Соціального управління Швеції з проханням до уряду фінансувати повторну еміграцію діаспори. Відповідь була отримана лише у березні 1933 р. від пастора Хр. Гоаса. Останній надіслав листа, де містився іменний перелік для підписів осіб, які бажали повторно виїхати до малої батьківщини. Шведи проявили ініціативу та за допомогою К. Андерсона склали копію списку. За результатами збору підписів 68 господарів разом з родинами (усе шведське населення) прагнули покинути УСРР [109, арк. 10, 16, 142]. Отже, бажання повторного виїзду охопило майже все шведське населення.

5 березня 1933 р. С. С. Сигалет та М. М. Нурберг вирушили до поштового відділення м. Каховки з метою відправки Хр. Гоасу листа зі списками кандидатів на повторну еміграцію. Відзначимо оперативність реагування радянських органів ДПУ, які у той же день заарештували чоловіків, а за три доби розпочали судовий процес над активістами збору підписів.

Таким чином, у 1930–1931 рр. до УСРР повернулася лише частина бідняцького шведського населення, яка не змогла адаптуватися до кліматичних умов й економічного устрою Швеції та стала сприятливим ґрунтом для комуністичної агітації. Реінтеграція емігрантів відбувалася у кількох напрямах: політичному (вступ до комуністичної партії України), господарському (вступ до колгоспу), культурному (відсутність релігійного життя та радянське виховання у школі). Зміна внутрішньополітичної ситуації в СРСР привела до суттєвого коригування реінтеграції шведів. Голод 1931–1933 рр. відродив їхні еміграційні настрої, які радянський уряд розцінив як зраду (див. підрозділ 4.2). Шведське населення відчуло на собі вплив загальнодержавних подій: частина шведських комуністів зазнала партійних чисток і виключень з лав КП(б)У, національна шведська сільська рада та школа, як і всі інституції національних меншин, були позбавлені національних ознак та уніфіковані в межах радянської системи.

4.2. Політичні репресії стосовно шведського населення

Період 1933–1938 рр. Т. Мартін охарактеризував як час «великого відступу», коли був відкинутий П'ємонтський принцип національної політики, а національні меншини, які мали своїм прикладом показувати метрополіям переваги життя в СРСР, покращуючи його міжнародний імідж, перетворилися на потенціальних ворогів та шпигунів на користь капіталістичних країни [327, с. 45, 590].

Виступаючи на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у січні 1933 р. із підбиттям підсумків першої п'ятирічки, Й. Сталін оголосив про боротьбу із «залишками ворожих класів», що давало необмежений простір для репресій проти всіх неугодних більшовицькій владі та її лідеру.

Кримінальне провадження щодо обвинувачення М. М. Нурберга, С. С. Сигалета, О. Хр. Кнутаса, К. Андерсона та П. Ед. Утаса в антирадянській пропаганді та агітації (після спроби відправки листа до Швеції) згідно зі ст. 54-10 Кримінального Кодексу УСРР було відкрито 8 березня 1933 р. [146, с. 19]. У той же день усі обвинувачені, окрім К. Андерсона, були арештовані та опинилися у в'язниці м. Берислава. 10 березня П. Утаса відпустили додому. Можливо, це сталося із міркувань уникнути міжнародного розголосу (його дядько працював у поліції Швеції). Однак 13 березня 1933 р. Політбюро КП(б)У наказало Одеському комітету партії вжити заходів для повної ліквідації випадків голоду в с. Старошведському (як бачимо, влада продовжувала вживати старий варіант назви села). Голові ДПУ УСРР В. Балицькому було доручено звернути увагу на обмеження розголосу стосовно випадків голоду в Старошведському. У зв'язку з цим 18 березня П. Утас та К. Андерсон були заарештовані повторно [200].

За протоколами допитів, найважливішою підставою для звинувачення було компрометуюче минуле ув'язнених: еміграція до Швеції у 1929 р. Окрім того, всі вони листувалися з рідними, які залишилися в метрополії [109, арк. 11, 19].

Опинившись на лаві підсудних, шведи намагалися виправдатися. На допитах кожен наголошував на особистому небажанні повторного виїзду з СРСР та наводив обставини, які змусили його прийняти це рішення. М. Нурберг пояснював, що став одним із підписантів списку «з метою поліпшення свого становища» [109, арк. 14]. За словами колишньої кандидатки ВКП(б), завідуючої молочної ферми Л. Утас, вона не мала бажання повертатися до Швеції, а свій підпис вона поставила на велике прохання подруги М. Нурберг [109, арк. 42]. П. Герман, на ім'я якого надійшов лист від Хр. Гоаса зі списком, зазначав: «Особисто я не хочу емігрувати до Швеції та через це сварюся з дружиною» [109, арк. 18]. О. Кнутас апелював до тяжкої хвороби та бажання возз'єднатися із дружиною, яка залишилася в Швеції [109, арк. 7]. А. Гінас виправдовувала свій вчинок турботою про дітей, яким не вистачало продуктів харчування: «Діти плачуть, просять їсти» [109, арк. 37].

Активність у зборі підписів еміграційного списку проявили жінки. К. Андерсон згадував про незнайомих йому жительок с. Червоно-Шведського, які прохали його допомоги в еміграції до Швеції [109, арк. 16]. Малоймовірно, що вони були незнайомі, адже представників цієї етнічної групи було не так багато і, скоріш за все, шведський комуніст всіх їх знав. С. Сигалет, хоч і зазначив, що еміграційні настрої виникли через великий план хлібоздачі, однак, підкреслив, що агітацію за повторний виїзд першими розпочали жінки. Серед них він назвав А. Гінас, яка, за його словами, агітувала: «Тут життя не буде, ми залишимося без хліба» [109, арк. 30]. Серед активісток С. Сигалет назвав ім'я своєї дружини Христини, а також вказав на Матильду Нурберг і Марію Герман [109, арк. 10, 31]. Намагаючись захистити чоловіка А. Портьє, навпаки, зізналася, що підписала список від його імені: «На відміну від мене, чоловік не брав участі» [109, арк. 28].

Одностайності у визначенні активістів серед обвинувачених не було. Найдіяльнішим, за словами більшості опитаних, був названий О. Кнутас. Ф. Портьє розповів про постійні скарги О. Кнутаса на погані умови життя в УСРР та його підбурювання жінок до еміграції [109, арк. 19–20]. М. Шурдук

зазначив, що О. Кнутас постійно говорив про неминучість смерті шведів від голоду в УСРР, розпродав своє майно, чим подав приклад іншим шведам [109, арк. 38]. Д. Краковський уточнював, що О. Кнутас публічно зачитував листи від дружини, де йшлося про переваги проживання у Швеції [109, арк. 41]. Сам же О. Кнутас серед активістів еміграційного руху назвав М. Нурберга, С. Сигалета, Г. Альберса, А. Гінас [109, арк. 8]. Отже, раніше згуртована шведська діаспора в умовах політичного тиску та страху за подальше життя втратила єдність. Завдання виживання стало головним та зруйнувало вікову традицію їхньої групової етнічної самоідентифікації.

Допити проводилися з тортурами. К. Андерсон згадував про психологічний тиск з боку слідчих і про те, що останні не дозволяли арештованим спати [200]. Через це з кожним наступним допитом звинувачувані додавали все більше подробиць. Напевно, не без підказок представників ДПУ вони називали нові імена натхненників еміграційних настроїв. Так, О. Кнутас свідчив про визначну роль у виникненні еміграційних настроїв журналістки Альми Братен*, яка відвідала село в серпні 1932 р. Чоловік зазначав, що вона вмовляла його повернутися до Швеції [109, арк. 8]. С. Сигалет засвідчив, що після візиту журналістки в селі поширилися чутки про шпіонаж: «Братен дала завдання Нурбергу писати їй листи з інформацією про життя селян» [109, арк. 34]. У появі нового фігуранта, якого вирішили зробити рушієм еміграційного руху, вбачається бажання ДПУ приписати шведському населенню змовницькі зв'язки із закордоном. Це підтверджується подальшими протоколами допитів. Так, О. Кнутас визнав себе винним у замовчуванні інформації та розповів нові подробиці: описав розмову із А. Братен про соціалізм, релігійне та національне питання в СРСР. За словами шведа, журналістка намагалася налаштувати його націоналістично, доводила необхідність віри в Бога. О. Кнутас наголошував слідчим на своїй непохитності

* Альма Братен – шведська журналістка, делегована Шведською комуністичною партією до с. Червоно-Шведського для написання статті про життя шведів після їх повернення до УСРР та про діяльність шведського колгоспу. Хоча радянська влада і дозволила її приїзд та перебування в селі, мешканці якого вже голодували, пізніше слідчі НКВС приписували їй звинувачення у шпіонажі та роздмухуванні еміграційних настроїв.

вмовлянням журналістки, називав себе атеїстом, який не зважає на національне питання і позитивно ставиться до соціалізму попри всі труднощі політичного моменту. Відводячи від себе підозри у зраді, він наполягав, що жінка намагалася його завербувати, але зазнала поразки [109, арк. 47–50]. Під час наступного допиту швед уже каявся у написанні листів до А. Братен, визнаючи свою провину в проведенні активної агітації [109, арк. 126–127].

М. Нурберг та С. Сигалет також визнали свою провину перед радянською владою, яка полягала у проведенні активної агітації до еміграції. П. Утас підтвердив власну «велику помилку» – участь в організації еміграції, однак заперечив свою організаторську роль, засвідчивши лише свій підпис під загальним списком емігрантів [109, арк. 126, 129]. Лише К. Андерсон проявив стійкість, дотримувався початкових свідчень, заперечуючи свою провину. Як комуніст він активно цитував В. Леніна про свободу пересування країною та наголошував, що створив списки за проханням односельців та не вважав це злочином [109, арк. 86, 128]. 7 червня 1933 р. він як іноземець був звільнений з-під арешту за відсутності доказів. За кілька тижнів він як особа, яка мала шведське підданство, виїхав до батьківщини. Після повернення К. Андерсон дав інтерв'ю місцевій газеті, у якому розповів про досвід перебування в СРСР, надавши подробиці про голод та арешти шведів [200]. Ці дії, які у невигідному світлі «прославляли» СРСР, зробили К. Андерсона, як і Х. Гоаса, «ворогом радянської держави».

Заключна постанова суду містила чимало протиріч. Причиною виникнення еміграційних настроїв було названо антирадянську діяльність М. Нурберга, С. Сигалета та О. Кнутаса, які для організації еміграції використали недоліки в роботі артілі. Каталізатором еміграційних настроїв ДПУ визначило закордонну журналістку з капіталістичної країни А. Братен. Кінцем судового процесу, який тривав з 8 березня по 17 травня 1933 р., став вирок до трирічного заслання усіх підозрюваних [109, арк. 141–142, 146]. Вирок для видимості законності був підкріплений медичними довідками про

можливість засуджених проживати у всіх районах СРСР, у тому числі і з найсуворішим кліматом [109, арк. 139, 147].

З 1934 р. суспільно-політична ситуація в СРСР загострилася. Стурбованість радянського керівництва приходом до влади в Німеччині Націонал-соціалістичної робітничої партії та її політикою, яка, в тому числі, мала антикомуністичне спрямування, переросла у звинувачення етнічних німців у диверсійній, розвідувальній та повстанській діяльності на користь Німеччини. Продовольча допомога, яку отримувало німецьке населення у роки голоду (1932–1933), була названа «гітлерівською»; організаторів допомоги (священнослужителів та представників інтелігенції) репресували [213, с. 141–146]. 5 листопада 1934 р. Політбюро ЦК ВКП(б) директивою «Про боротьбу з контрреволюційними фашистськими елементами у німецьких колоніях» поширило репресії на всю територію СРСР та на шведське населення УСРР [213, с. 147]. Шпигуноманія та посилення репресій проти будь-яких антирадянських впливів набули поширення після пленуму ВКП(б) від 23 лютого – 5 березня 1937 р., де з доповідями виступили генеральний секретар СРСР Й. Сталін («Недоліки партійної роботи і заходи ліквідації троцькістських та інших дворушників») та нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов («Уроки шкідництва, диверсій і шпигунства японо-німецько-троцькістських агентів») [158, с. 151–173; 213, с. 153]. Доповіді дали законний привід до усунення та знищення будь-яких підозрілих осіб. 2 липня 1937 р. вийшла постанова Політбюро «Про антирадянські елементи», в якій колишні політв'язні, що повернулися із заслання, обвинувачувалися в антирадянських та диверсійних злочинах на рівні колгоспів і радгоспів [151]. На основі цих постанов 31 липня 1937 р. вийшов наказ НКВС СРСР № 00447, який передбачав у чотиримісячний термін піддати репресіям усіх, хто так чи інакше боровся з радянською владою та мав судимість [148; 213, с. 175; 295]. Підставами для звинувачення були участь у громадянській війні на боці ворога, судимість, підозріла національність.

Наявність родинних зв'язків та контактів з підданими інших держав, а також еміграційна діяльність у 1933 р. стали підставами для початку репресій за національною ознакою, які зачепили й шведів УРСР. Серед них опинилися М. М. Нурберг, С. С. Сигалет, П. Е. Утас, які вже були на лаві підсудних у 1933 р. Окрім них, фігурували П. І. Кнутас, І. П. Нурберг, Хр. А. Герман, С. Г. Нурберг та А. Гінас. 14 жовтня 1937 р. було розпочато кримінальну справу за обвинуваченням цих шведів у шпіонажі, антирадянській пропаганді й агітації та участі в контрреволюційній організації за статтями 54-6, 54-10, 54-11 Кримінального Кодексу УРСР відповідно [146, с. 17–18, 19]. Отже, еміграційні настрої, за які дехто зі шведів уже раніше притягувався до кримінальної відповідальності, стали приводом для нових обвинувачень.

Під час допитів слідчі ДПУ застосовували тортури. За згадками Г. Портьє (дочки М. Нурберга), під час зустрічі батько розповів, що його били й змушували зізнатися в дезертирстві та опозиції до радянської влади. Це дозволяє нам припустити, що такий підхід у допитах застосовувався до всіх арештованих [213, с. 124, 183].

Протоколи допитів свідків, з яких можна дізнатися про хід судового процесу, є хоча й невеликими за обсягом, але інформативними. Показання – шаблонні. Хоча вони й наведені вільним текстом, однак збігаються у формулюванні обвинувачення: підривна та шпигунська діяльність підозрюваного. Ця шаблонність притаманна не лише проколам допитів шведів. Така ж ситуація з проколами допитів німців, масові арешти яких на той час також проходили по всій країні [365, с. 180]. Тому сумніву у їхній фабрикації органами ДПУ немає.

В історіографії має місце слушна думка про соціальний відбір обвинувачених у роки репресій: домінування колгоспників у процесах 1933 р. та сфокусованість ДПУ на еліті села у 1937–1938 рр. [226, с. 107]. У нашому випадку соціальна база еліти шведської національної меншини була звужена, оскільки внаслідок еміграції заможні шведи, педагоги старої школи, представники духовенства виїхали. Тому увага слідчих ДПУ була спрямована в

першу чергу на тих шведів, які займали керівні посади. Також враховувалися й родинні зв'язки. Так, слідчі встановили, що син І. П. Нурберга проживав у Швеції і був власником земельного наділу [103, арк. 150]. С. Сигалет визнав себе сином куркуля, який раніше володів 40 дес. землі, мав найманих робітників і в 1918 р. брав участь у розгромі волревкому у с. Старошведському [103, арк. 151].

Показання стосовно діяльності голови сільської ради П. І. Кнутаса давало п’ять із шести залучених свідків: його звинувачували в організації еміграції у 1929 р., листуванні з пастором Хр. Гоасом, публічних виступах проти радянської влади та колективізації. Так, І. П. Кнутас свідчив, як колишній голова сільради звинувачував радянську владу у жорстокому поводженні з людьми, про що він розповідав перед народом Швеції [103, арк. 26]. Його племінник І. І. Утас звинуватив дядька у хабарництві, опорі колективізації. Він зазначив, що його родич не пройшов партійної чистки, оскільки не мав документів, що підтверджували його належність до партії [103, арк. 34–35]. І. І. Утас цитував висловлювання П. І. Кнутаса стосовно судового процесу над Тухачевським: «Вбивають найрозумніших людей: Зінов’єва, Каменєва, П’ятакова. Усе це робить Сталін і все Політбюро» [104, арк. 36]. За словами М. Шурдука, П. І. Кнутас категорично не сприймав колгоспи, промовляючи: «До колгоспу не вступлю – з нього нічого не отримаю і залишуся без штанів» [104, арк. 47]. Усі свідки констатували переконаність, що П. І. Кнутас повернувся зі Швеції з єдиною метою – «проводити шпигунську роботу» [104, арк. 26, 34, 56, 58].

Як раніше зазначалося, організатор отримання шведами продовольчої допомоги у 1920-х рр. та провідник еміграції у 1929 р. – пастор Хр. Гоас не повернувся до УСРР. Слідчі ДПУ «повісили» на нього тавро «ворога народу та радянської влади». Знайомство з пастором (а знайомі з ним були всі представники діаспори) у подальшому стало приводом до обвинувачень тих шведів, які повернулися до УСРР та проходили через політичні процеси. За словами свідків, П. І. Кнутас, отримував від пастора «грошову та матеріальну

допомогу за поширення провокаційних чуток, антирадянську агітацію та шпигунську діяльність» [103, арк. 27, 35, 58, 62]. Звинувачення не були підтверджені прикладами стосовно розміру грошової допомоги чи цитатами з листів. Наприклад, М. Шурдук визнавав, що йому нічого не відомо про зміст листів, бо він їх не бачив і не читав, до того ж не володіє шведською мовою [103, арк. 47].

Менш розлогими є показання свідків проти П. Утаса. Допитані згадували його арешт органами ДПУ та заслання у 1933 р. за розпалювання еміграційних настроїв [103, арк. 28, 41]. Також чоловік обвинувачувався у листуванні з «ворогами народу» – Хр. Гоасом, колишнім агрономом К. Андерсоном та механіком і ковалем Х. Лаунштайном.

Судові справи над шведами в 1937–1938 рр. відрізняє від справи 1933 р. те, що в них доводилася не індивідуальна, а групова провина – участь у шпигунській контрреволюційній організації, якій слідчі ДПУ заднім числом приписали поширення еміграційних настроїв серед шведів у 1933 р. Така тенденція спостерігалася й стосовно представників німецької національної меншини, яких обвинувачували у створенні неіснуючих контрреволюційних організацій [213, с. 183, 186]. З огляду на протоколи допитів, від обвинувачуваних вимагали зізнань у членстві в контрреволюційній організації, передаванні інформації шпигунського характеру іншим «ворогам народу». Саме такі питання повторюються на кожній сторінці допиту. Беручи до уваги тиск на допитах, тортури, які застосовували до ув'язнених, стає зрозумілим звідки взялися їхні наступні, багато в чому далекі від правди, свідчення. Так, П. І. Кнутас назвав себе «провокатором, агентом шведської контррозвідки» і зізнався у членстві в контрреволюційній організації, яка нібито існувала в м. Бериславі у 1926–1929 рр., а також в авторстві звітів, які надсилав кожні 10 днів пастору Хр. Гоасу до Швеції. Чоловік зізнався, що в листах він, нібито для дискредитації радянської влади, надавав інформацію про недостачі у сільському господарстві, становище шведів та німців у СРСР, невдоволення селян і колгоспників. Він зазначив, що після повернення С. Сигалета,

М. Нурберга та П. Утаса із заслання, об'єднався з ними для ведення антирадянської роботи під керівництвом пастора Гоаса. Ця робота була спрямована на руйнацію колгоспу та зрив впроваджуваних радянським урядом кампаній [103, арк. 113, 115, 117]. С. С. Сигалет назвав метою діяльності організації «збір відомостей шпигунського характеру про невдоволення селян і робітників, невиконання робочих планів, звіти Гоасу, агітацію до нової еміграції» [103, арк. 152]. Серед конкретних дій своєї «шкідницької діяльності» С. Сигалет назвав «недбале ставлення до тільної корови, що призвело до втрати нею теляти» [103, арк. 155]. Серед своїх «антирадянських дій» М. Нурберг згадав належність до контрреволюційної групи та негативне ставлення до хлібних закупівель, тоді як решту «не зміг пригадати» [103, арк. 162]. Схоже на те, що швед навіть під тиском не спромігся вигадати чогось більш компрометуючого. А. Гінас підтвердила своє публічне зачитування листів від Хр. Гоаса, чим вона підсилювала «погані настрої серед колгоспників» [103, арк. 19, 178]. Оскільки жінка на той час виконувала функції духовного проповідника, у протоколі її допиту йдеться про інформування шведської спільноти щодо антирелігійної політики в СРСР. І. П. Нурберг (заступник голови правління, завгосп артілі) також визнав свою антирадянську діяльність, яка полягала в «систематичних звітах Гоасу про становище шведів у СРСР, стан економіки їхнього колгоспу» [103, арк. 142]. Х. Герман взяв на себе провину за розповсюдження чуток про розпочату Німеччиною та Австрією війну проти СРСР і неминучий програш Країни Рад [103, арк. 174]. П. Утас також визнав своє членство у контрреволюційній організації. Але в його показаннях згадувалося про іншу організацію, яку утворили К. Андерсон і Х. Лаунштейн у 1933 р. у Швеції [103, арк. 123]. Це внесло деяку хаотичність у свідчення. Ситуація з наявністю двох організацій так і не була прояснена.

Розбіжності в показаннях обвинувачуваних спостерігаються у визначенні кількості зібрань цієї міфічної організації. Так, П. І. Кнутас свідчив про 30–35 засідань, С. Сигалет згадував 20–25 зустрічей. Не змогли підозрювані

навести всі прізвища учасників організації, обмежившись іменами затриманих, хоча П. І. Кнутас нараховував 20 членів групи [103, арк. 114, 152].

Суму винагороди, яку нібито пастор Хр. Гоас надав за шпигунську інформацію, вказали лише А. Гінас (20 крон, 4 фунти стерлінгів, 4 долари) та І. Нурберг (35 крон) [103, арк. 142, 179]. Скоріше за все, ці гроші надіслали їм родичі зі Швеції як допомогу під час голоду, що, зрозуміло, не було платою за інформацію. Вирок суду був закономірним для часів Великого терору. 27 листопада 1937 р. вісім шведів були позбавлені життя, а їхні близькі отримали тавро родичів ворогів народу [103, арк. 203].

У другій половині 1937–1938 рр. репресії набирали обертів, судовим засіданням уже не намагалися надати вигляд законності. 4 листопада 1937 р. нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов видав наказ про «форсування» національних операцій [213, с. 188]. Допити були коротшими, кількість свідків зменшилася або вони взагалі були відсутні. Декілька інших судових справ над шведами це підтверджують. Після знищення лідерів, активної верхівки шведської діаспори, взялися за простих селян. 14 листопада 1937 р. у зв’язках із контрреволюційним закордоном, листуванні з пастором Гоасом та отриманні посилок з-за кордону в нагороду за шкідницьку діяльність було звинувачено чергову групу шведів: комірника П. С. Мальмаса, працівника пошти В. В. Утаса (який був виключений з Компартії у 1933 р.) та П. Г. Кнутаса. Три свідки – П. Хр. Утас, Фр. Ковальський та Р. Краковський охарактеризували обвинувачених як колишніх куркулів та учасників еміграційного руху 1929 р. Мальмас був названий активним ворогом політкампаній, який вкупі з В. Утасом «заплутував трудодні» [104, арк. 9, 10]. П. Г. Кнутас, за словами свідків, агітував проти державної позики і підривав цю кампанію: «Радянська влада спекулює нашими грошима… ці папірці нічого не варті» [104, арк. 14]. Усі три свідки розповіли про листування звинувачених із родичами у Швеції та з пастором Гоасом, який нібито сплачував гроші за надану інформацію [104, арк. 9, 15, 19]. Ніяких конкретних прикладів чи цитат листів не було наведено. Слухання справи тривало лише 5 діб. Обвинувачених допитали один раз, тому

їхні показання зафіксовані дуже стисло. Усі визнали свій зв'язок із пастором Гоасом, отримання від нього матеріальної допомоги за передавання інформації про голод та невдоволення селян колгоспним рухом. Суму отриманої допомоги обвинувачені не навели. Тема еміграції також фігурувала. В. В. Утас звинуватив П. Г. Кнутаса у втягуванні його до еміграційної діяльності та заперечував свою активну участь в організації виїзду до Швеції [104, арк. 44]. У справі відсутній вирок. Замість цього – короткі відомості про розстріл обвинувачених 20 січня 1938 р.

12 лютого 1938 р. на підставі статті 54-1 КК УРСР за контрреволюційну діяльність проти заходів партії та уряду, листування з Гоасом та організацію повторної еміграції був арештований Г. Хр. Кнутас [106, арк. 1; 146, с. 16]. В обвинуваченні також згадувалася його участь у розгромі волревкому в 1918 р., служба в Білій армії, невдала еміграція 1929 р. до Швеції [105, арк. 7–8]. Свідок М. Шурдук навів прізвища адресатів листів Г. Кнутаса (Хр. Гоас, К. Андерсон, Х. Лаунштайн) та вказав про отримання Г. Хр. Кнутасом грошової винагороди від Гоаса в обмін на передавання інформації. Розмір грошової винагороди він не навів [106, арк. 16]. Інший свідок Ю. Ганзас указав на симпатії Г. Кнутаса до Л. Троцького, які той, нібито, виказував [106, арк. 18]. Слідство затягнулося у часі. Очевидно, обвинуваченого довго не могли примусити визнати провину. Аж за п'ять місяців, а саме 5 серпня 1938 р., він визнав лише своє листування з Гоасом, заперечуючи свою антирадянську агітацію, участь у розгромі волревкому та отримання завдань від пастора. Всупереч цьому у вироці було зазначено, що Г. Кнутас повністю визнав себе винним [106, арк. 26]. Винесення та виконання вироку теж затягнулося у часі. 1 грудня 1938 р. чоловік був розстріляний [106, арк. 30].

5 вересня 1938 р. на підставі ст. 54-10 та 54-11 КК УРСР до відповідальності за антирадянську пропаганду й агітацію та участь у контрреволюційній організації було притягнуто інших мешканців с. Червоно-Шведського: А. П. Аннаса, І. І. Утаса, М. А. Нурберга, А. П. Сигалета, І. П. Кнутаса, Г. Ед. Утаса, І. Хр. Гінаса, Я. А. Германа [146, с. 19].

Цю справу відрізняє відсутність показань свідків, що доводить відпрацьований алгоритм репресій. Допити обвинувачуваних проходили по одному разу і відбувалися у формі питання-відповідь. І. П. Кнутас та І. І. Утас (колишні свідки у слуханні справи від 31 серпня 1937 р.) опинилися вже на лаві підсудних. Соціальне походження тих, хто фігурував у справі, визначалося як «куркуль» або «родич куркуля». Деякі з них (Г. Ед. Утас, І. П. Кнутас та М. А. Нурберг) були родичами репресованих у 1937 р. (брат П. Е. Утаса, син П. І. Кнутаса, чоловік М. М. Нурберг відповідно).

У показаннях А. П. Аннаса з'явилася нова складова – міфічна група «Шведська контрреволюційна національна повстанська організація», завданням якої була «підготовка населення до збройного повстання проти радянської влади на випадок війни, проведення контрреволюційної агітації, організація еміграції» [105, арк. 66]. Назву цієї організації також згадали його «спільники» І. І. Утас, Г. Ед. Утас, І. Хр. Гінас, Я. А. Герман [105, арк. 71, 85, 92]. Під тиском слідчих вони мусили визнати, що організація готувала нову хвилю еміграції у 1933 р., а в 1937 р. намагалася підняти повстання проти радянської влади та мала допомогти іноземним інтервентам [105, арк. 76, 96]. Чоловіки зізналися у листуванні з Хр. Гоасом, у якому за компенсацію (5–10 доларів) поширювали неправдиві чутки про життя радянських селян, недоцільність колгоспів, зводили наклепи на радянську владу [106, арк. 67, 68, 71, 86, 87, 92].

Висновок справи врахував обвинувачення всіх попередніх кримінальних справ над представниками шведської національної меншини. Йшлося про те, що у 1929 р. пастор Хр. Гоас створив контрреволюційну шведську націоналістичну організацію, яку очолили П. І. Кнутас, Т. А. Аннас, П. Ед. Утас. У 1930–1931 рр. група мала працювати з метою організації другої хвилі еміграції. Вирок (розстріл із конфіскацією майна А. П. Аннаса, І. І, Утаса, Г. Ед. Утаса, І. Хр. Гінаса, Я. А. Германа) був виконаний 15 жовтня 1938 р. Доля М. А. Нурберг, А. П. Сигалета, І. П. Кнутаса у протоколах не визначена [105, арк. 138–142].

Отже, політичні репресії 1933–1938 рр., спричинені зміною внутрішньополітичної обстановки у державі, зачепили й шведське населення УСРР / УРСР. Приводом до початку репресій стали еміграційні настрої шведів, що відродилися за років голоду 1931–1933 рр., та їхні зв'язки з родичами, які залишилися у Швеції. Представники діаспори потрапили під дві хвилі репресій у 1933 р. та 1937–1938 рр. Під час першої хвилі п'ятеро шведів було звинувачено в антирадянській пропаганді та агітації, до якої органи НКВС прирівняли їхнє бажання повернутися до метрополії. Активістів покарали трирічним засланням. Протягом 1937–1938 рр. два десятки шведів (три – повторно) було звинувачено в антирадянській пропаганді, еміграції, шпіонажі та участі в контрреволюційній національній повстанській організації й засуджено до вищої міри покарання. Керівниками контрреволюційної діяльності шведів було визнано їхніх лідерів, які мешкали на території метрополії (Х. Гоаса, К. Андерсона, Х. Лаунштейна).

Висновок до розділу. Повернення назад до УСРР частини шведів (265 осіб), які за соціальним складом належали до бідняцького населення, свідчить про успішну комуністичну агітацію та певні соціальні й світоглядні зміни, які відбулися у свідомості представників діаспори. Відбувся розрив родин, частина яких вирішила залишитись у метрополії. Це свідчить про ідеологічні розбіжності у середовищі переселенців. Шведи із «заможним» минулим, учителі та пастор Хр. Гоас або залишилися у Швеції, або виїхали до Канади. Повернулася саме та частина емігрантів, яка була згодна жити за радянськими законами. Це свідчило про певні успіхи соціалістичної роботи, а також про невміння цих шведів жити в умовах капіталістичної системи, брати на себе відповідальність та проявляти ініціативу.

Реінтеграція шведів після повернення до УСРР відбувалася у кількох напрямах: політичному (вступ до Комуністичної партії України, відновлення шведської національної сільради), господарському (вступ до колгоспу), культурному (відсутність релігійного життя, радянське виховання у школі). Сегментація діаспори полегшила виконання цих завдань для влади, адже ті, хто

був спрямований на протести, залишилися за межами країни. За найкращим для влади сценарієм вона могла проголосити перевагу свого устрою, оприлюднивши факт повернення шведського населення та замовчуючи те, що частина шведів залишилася у капіталістичній країні. Незважаючи на нечисленність шведів, була відновлена національна шведська сільська рада зі шведською мовою адміністрації. Однак шведи були відсторонені від керівних посад. Хоча й пригнічені тим що сталося, вони не мали претензій. Посади зайняли шведські комуністи, які супроводжували старошведів до УСРР та мали брати участь у їхній реінтеграції. Шведи поверталися за умови вступу до колгоспів, що створило прецедент існування єдиної шведської артілі у світі.

У шведській школі викладання велося шведською мовою, проте радянськими навчальними посібниками рідною мовою учні, як і в минулі часи, не були забезпечені. Тому в навчальному процесі використовувалися старі дорадянські посібники, які були неприйнятними для радянської ідеології. У подальшому це стало приводом до реорганізації школи.

Після 1930 р. тоталітаризм скоригував реінтеграційні процеси переселенців. Шведському колгоспу не вдалося виконати надмірні норми хлібоздачі, тому шведське село потрапило на чорну дошку. Голод відродив еміграційні настрої шведів, що стало приводом до початку репресій проти шведського населення. Під час першої хвилі у 1933 р. п’ятеро шведів було звинувачено в антирадянській пропаганді й агітації та засуджено до трирічного заслання. У тому ж році частина шведів у ході партійних чисток була виключена з лав КПУ. Під час Великого терору 20 шведів було звинувачено в антирадянській пропаганді, агітації та шпіонажі на користь пастора Хр. Гоаса та в участі в національній повстанській організації, яку начебто фінансував закордонний центр. Налагоджена машина репресій виключила будь-яку можливість довести абсурдність звинувачень. Усі кримінальні справи мали одне закінчення – вирок до виконання вищої міри покарання. У 1938–1939 рр. шведські національні інститути (сільрада та школа) були перетворені на сільраду та школу радянського типу. Репресії завадили шведам стати частиною

«радянського народу» в тому варіанті, який спочатку планувався більшовицькою пропагандою. Представники компактної шведської національної меншини, які всі знали один одного, втратили близько 8 % населення. Тому шведи, як ніхто інший, розуміли масштаб втрат, безпідставність та несправедливість обвинувачень. Але, так само як і мільйони родин репресованих, шведи не мали інформації про подальшу долю засуджених членів своїх родин і з цими настроями вони зустріли Другу світову війну.

РОЗДІЛ 5. ШВЕДИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ КОЛАБОРАЦІЇ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

5.1. Шведські поселення в умовах окупації України та вимушена еміграція (1941–1945 рр.)

Внаслідок окупації німецькою армією 23 серпня 1941 р. с. Червоно-Шведське опинилося в межах території Рейхскомісаріат Україна (генерал-бецирк «Миколаїв») [263, с. 334]. Як і в 1918 р., німецька окупаційна адміністрація не відрізняла шведів від етнічних німців. Було відновлено дореволюційну назву села – Альтшведендорф. Як і в роки Гетьманату, у шведів не було вибору, окрім співпраці з окупантами. Зазначимо, що настрої шведського населення були більше антирадянськими, аніж пронімецькими. Прихід німецької армії сприймався ними, як і етнічними німцями, позитивно через надію на звільнення від влади більшовиків. Позитивні сподівання стосовно політики окупаційної адміністрації випливали з обмеження особистих прав за радянських часів (право на віросповідання, на приватну власність, мову і культуру). Очікувалося, що нова адміністрація відновить роботу церкви, до школи повернуть рідну мову викладання, а колгоспи розпустять і роздадуть майно колишнім власникам [234, с. 60]. Те, що ці надії були марними, невдовзі стало очевидним. В ідеології Рейху не було місця релігійності. Німецька адміністрація знайшла колгоспи зручною формою для вилучення продовольства з населення. У межах «Нового аграрного порядку» колективні форми господарства були названі суспільними об’єднаннями та передані під керівництво спеціалістів, що прибули з Рейху. Етнічних німців німецька адміністрація вважала нездатними або ідеологічно ненадійними для роботи на керівних посадах [207, с. 365; 234, с. 68]. Хоча у с. Альтшведендорфі після окупації старостою був обраний Хр. Утас, за деякий час його було замінено

німцем Ф. Вітманом [108, арк. 14]. Так само німець замінив шведа на посаді голови колгоспу [406, p. 244].

Етнічних німців, як і все населення України, розглядали як людські трудові ресурси, необхідні для впровадження окупаційної політики [210, с. 365; 276, с. 137]. З метою їхнього виявлення на території Рейхскомісаріату Україна було сформовано зондеркоманду, якою керував німець доктор К. Штумп. У серпні 1942 р. нею було підраховано, що на той час в Альтшведендорфі проживало 490 німців та 68 українців [234, с. 118, 244, 361–362]. Згадка про шведську національну меншину була відсутня в переліку, хоча графа «інші», якою можна було позначити шведів була наявна. За матеріалами К. Штумпа, мовою домашнього вжитку, окрім німецької, опитані назвали шведську [234, с. 110]. Отже, шведи знову сприймалися владою як німці.

23 листопада 1942 р. у Міністерстві внутрішніх справ Німеччини було вирішено надати німецьке громадянство особам, які пройшли реєстрацію та були внесені до реєстру «Етнічні німці України». В останньому виокремлювалося 4 категорії, що визначали ступінь збереження етнічних рис у німецького населення [210, с. 366]. Після реєстрації, яка велася через апарати цивільного управління гебітскомісарів, фольксдойче отримували посвідчення. Однак вони не були рівними у правах із «рейхсдойче». Циркуляр імперського міністерства окупованих східних територій від 1 грудня 1942 р. уточнив правовий статус німецьких підданих і фольксдойче. Останні вважалися особами німецької національності без громадянства Рейху. Головною метою реєстрації етнічних німців було визначення їхньої придатності для реалізації плану «Ост» у контексті «германізації» завойованих територій [210, с. 367; 212, с. 125].

На підставі чого шведи були зараховані до фольксдойче? Шведський історик професор Д. Гаунт вважає, що шведів зарахували до ІІІ категорії, яка визначалася Вермахтом як придатна до онімечення та подальшого громадянства Рейху з 10-річним випробувальним терміном [210, с. 368; 406, p. 243–244].

Реєстрацію етнічних німців та видачу їм посвідчення фольксдойче на території Рейхскомісаріату Україна проводила зондеркоманда СС «Р» [212, с. 112]. Відомості фільтраційних справ дають можливість відтворити картину внесення шведів до реєстру фольксдойче. За цими матеріалами, реєстрація відбувалася в кілька етапів. У школі, розташованій у с. Альтшведендорф, німецькі емісари проводили опитування про національність і володіння мовами. Виявлення фольксдойче відбувалося також і вдома. За словами Т. Аннаса, вчителька-німкеня, яка прийшла до них додому, внесла до журналу реєстрації всіх членів родини [100, арк. 162]. Е. Гула-Нурберг розповіла про те, що реєстрація відбувалася на зборах у сільській управі, де жандарми фіксували прізвища шведів в окремому журналі [107, арк. 21].

За директивою Рейхскомісаріату Україна, фольксдойче мали отримати посвідчення під час урочистих зборів, які відбувалися за участі представників нацистської партії та місцевої окупаційної адміністрації [277, с. 21]. Місцем видачі посвідчень були сільські клуби німецьких поселень Михайлівки і Зміївки, куди шведам було наказано з'явитися [100, арк. 199, 259; 102, арк. 91, 92, 94; 107, арк. 8]. За свідченнями репатріантів, присутність усієї родини була необов'язковою, їх отримував голова родини [99, арк. 181]. Посвідчення були індивідуальними та містили відомості про особу: прізвище, ім’я, по-батькові, рік народження та національність [100, арк. 100; 108, арк. 9].

Стосовно інших груп населення окупаційна політика мала репресивний характер. Дослідники А. Айсфельд і В. Мартиненко зазначають, що групи СС та поліція, які виявляли комуністів та інших, причетних до репресій проти німецького населення, проводили показові суди і виголошували смертну кару [212, с. 109]. У с. Альтшведендорф було повішено комуністів та свідків на судових процесах над шведами – Д. Краковського, В. Утаса та Ю. Аннаса [106, арк. 42; 108, арк. 15].

Шведи, як і інші фольксдойче, були звільнені від податків на прибуток та на продаж продуктів домашнього вжитку, захищені від насильства і мародерства [210, с. 365; 277, с. 19]. На них поширилося розпорядження

Рейхскомісаріату Україна від 22 вересня 1942 р. про надання продуктами харчування допомоги тим німцям, які проживали в містах і в сільській місцевості та не могли себе забезпечити. У с. Альтшведендорфі діяв магазин, де шведи отримали одноразовий харчовий пайок, який складався з цукру, 1,5 л горілки-зубрівки, макаронів і мила [98, арк. 200; 100, арк. 100, 162, 259, 261; 107, арк. 11–13; 108, арк. 10]. Шведське населення мало право купувати продукти в спеціальних магазинах за нижчими цінами [107, арк. 12– 13]. Отже, колаборація шведів з окупантами була здебільшого побутовою [383, с. 32].

Е. Гула-Нурберг коротко описала ставлення окупаційної влади до шведів: «Німці вважали нас своїми людьми» [107, арк. 8]. Родина В. Нурберг, окрім продовольства і речей, стала власником будинку та корови, конфіскованих у родини Д. Краковського (повішеного німецькою адміністрацією) [107, арк. 12]. Е. Буйненко-Нурберг також підтвердила гарне ставлення до шведів з боку окупантів, які в той час «сильно ганяли» українців [107, арк. 32]. Цей вислів є певним словесним кодом ставлення шведів до українців, які сприймалися як агенти більшовицької влади. Дослідники М. Коваль та П. Медведок вважають вищезгадані розподіли свідомим кроком фашистської влади для протиставлення фольксдойче місцевому населенню, через що в середовищі останнього виникло й зростало озлоблення до сусідів [277, с. 18, 23]. Також між шведами були розподілені речі, конфісковані у знищених євреїв. Їх привіз до села староста сільської управи Вітман і розподілив за жеребкуванням. Чоловік М. Аннас отримав піджак, а мати – сукню. Учням школи також роздали одяг. Сестрі М. Аннас дістався вовняний плащ [99, арк. 181; 100, арк. 100]. З огляду на те, що шведи на допитах просто констатували цю інформацію, не додаючи слів для свого виправдання з приводу використання речей знищених нацистами євреїв, індиферентно ставилися до акцій стосовно євреїв, вважаємо, що для них на першому плані було виживання їх самих, що цілком зрозуміло для воєнного часу.

Для захисту від місцевих жителів, які вважали фольксдойче зрадниками і союзниками окупантів, а також для створення допоміжних сил проти партизан,

рейхскомісар Е. Кох від 5 серпня 1942 р. розпорядився сформувати загони самозахисту фольксдойче [207, с. 339; 277, с. 23]. Такий загін діяв і в с. Альтшведендорф. Він складався із 45 чоловіків, які були озброєні маузерами, але одягнені у повсякденне вбрання через брак форми і пов'язок зі свастикою [407, p. 247]. Кілька шведів – І. П. Кнутас, Е. Сигалет (син репресованого у 1937 р. С. Сигалета) служили в німецькій поліції [97, арк. 26; 101, арк. 226].

У с. Альтшведендорф діяла школа для фольксдойче, де навчалося 72 учні. З 1941 р. учителювали 2 німці, які викладали німецькою мовою, що звело нанівець надії шведів на повернення рідної мови викладання [234, с. 403]. Для молоді організовувалися спортивні табори, які мали готувати хлопчиків для служби у Вермахті, де керували та викладали фронтові офіцери [316]. У Альтшведендорфі діяли організації Гітлерюгенду та Спілка німецьких дівчат. Літній табір Гітлерюгенду розташовувався по сусідству з с. Альтшведендорфом. У 1943 р. селом пройшов парад представників вищеназваних організацій [292, с. 186]. У березні того ж року до лікарні с. Альтшведендорфу, де розташовувалися поранені німецькі солдати, завітало місцеве населення з подарунками за «визволення села від радянської влади». Серед відвідувачів були й місцеві шведи [406, p. 246]. Це показує, що частина шведів, яка найбільше постраждала від радянського тоталітарного режиму, була вдячною німецькій окупаційній владі за звільнення від більшовиків. Однак невиправдані сподівання стосовно розпуску колгоспів, повернення шведської мови викладання у школі, поставили більшу частину шведського населення у режим пасивного очікування наступних дій від німецької адміністрації. Разом з тим виникав страх перед можливою розправою з боку радянської влади, загроза якої наближалася по мірі військових успіхів Червоної армії.

25 жовтня 1943 р. відступаюча німецька армія евакуювала фольксдойче до Польщі та Німеччини [406, p. 248]. Хоча особливого вибору у шведів не було, однак пам'ять про етнічні та класові чистки примушувала відступати їх із німецькою армією. За словами О. Краковського, свідчення якого були залучені для доведення вини шведів під час фільтрації 1946–1947 рр., «німці надали

населенню підводи для виїзду». В. Нурберг відзначала, що їхню родину, яка складалася з 11 осіб, забезпечили однією підводою [107, арк. 10]. Решта шведів під час фільтрації менш докладно згадували про цю подію, підкреслюючи лише факт їхньої насильницької евакуації з СРСР. Напевно, цим фактом вони хотіли виправдатися і показати себе постраждалими, якими вони й були. Дослідник А. Айсфельд влучно вказав їхній статус – «привілейовані жертви» [210, с. 369].

Деякі родини шведів усе ж не бажали залишати батьківщину. Г. Портьє розповідала, що їхню родину силоміць вигнали з дому, дозволивши взяти лише дві корови, бричку та телицю, які пізніше відібрали. Охорона підвод від партизанів здійснювалася загонами самооборони [205, с. 30]. Таким чином, евакуація відтермінувала розправу над шведами-фольксдойче з боку радянських органів НКВС.

За межами СРСР шведи були розселені по містах і селищах Польщі, Німеччини, Австрії. Місцем тимчасового проживання репатріанти вказували міста: Штайнбах, Штутгарт, Нінбург, Айслейбен (Німеччина); Кротошин, Вартегау (Польща); Лінц (Австрія) [100, арк. 118, 161, 246; 102, арк. 90]. Родини, які були спочатку евакуйовані до Польщі, в 1944 р., з наближенням лінії фронту, були вивезені до Німеччини, де їх також кілька разів переміщували з місця на місце.

Незважаючи на поразки Вермахту і труднощі Рейху, шведи були забезпечені предметами першої необхідності. Наприклад, Т. Аннас відзначав, що його родина щомісяця отримувала продукти за картками [100, арк. 162]. Окрім цього, їм були видані кухонний посуд, одяг і взуття [100, арк. 199]. За словами Е. Бускас, жіноча частина її родини, окрім щомісячної зарплати по 20 марок, отримала сукні, бавовняно-паперові панчохи, туфлі на дерев'яному ходу. Свояк став власником сорочки та черевиків [99, арк. 181].

На новому місці проживання шведи працювали на фермерів, отримуючи зарплату, деякі були чорноробочими на залізничному вокзалі [100, арк. 99]. Чоловіки, придатні до служби, були призвані до німецької армії. Один з них – Е. Сигалет, закінчив курси водіїв, після чого був мобілізований до 503-го

артилерійського полку СС у званні рядового. В анкеті репатріанта значилося, що в лютому – березні 1945 р. він брав участь у військових діях проти армії США на території Бельгії та проти радянських військ на території Угорщини. Родина А. Портьє працювала в концтаборах «Ерфуд» та «Офенбург» (воєнна округа Штутгарта), де вони обслуговували обладнання. Сама А. Портьє працювала домогосподаркою в родині німецького лікаря [98, арк. 56].

Таким чином, після німецької окупації України шведське населення опинилося у кращих умовах порівняно із сусіднім українським та єврейським населенням. Німецька окупаційна адміністрація вважала шведів етнічними німцями, зарахувала їх до категорії фольксдойче, поширила на них низку пільг та визначила коло їхніх обов'язків. Всупереч сподіванням шведів, колгоспи не були розпущені, оскільки німецьке керівництво було зацікавлене у вилученні продовольства з населення. Шведи не мали свободи вибору і були вимушені підкорятися всім наказам адміністрації, у тому числі й наказу евакуації на захід під час відступу німецької армії.

5.2. Репресії шведів-фольксдойче після репатріації до УРСР

Радянська армія повернулася до с. Червоно-Шведського 11 березня 1944 р. Після відновлення радянської влади органи НКВС розпочали виявлення осіб, що співпрацювали з окупантами [245, с. 166–167]. Німецький варіант назви с. Старошведського – Альтшведендорф скасували, село перейменували на Вербівку [99, арк. 184]. Першими були покарані фольксдойче, які залишилися на території УРСР. Їх обвинувачували в отриманні посвідчення про приналежність до групи етнічних німців. Правовою основою репресивних дій стали такі документи: Інструкція начальнику управління військ НКВС з охорони тилу фронту Червоної армії від 29 квітня 1942 р.; директива НКВС СРСР № 215 / 51 та доповнення до неї, де йшлося про арешт та заслання до віддалених місць СРСР за перехід на бік ворога, за спробу зради батьківщини та зрадницькі наміри, за добровільний відхід із окупаційними військами при

звільненні захопленої окупантами території [212, с. 131–132]. 7 січня 1944 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія віддав наказ про організацію на базі Чорногорської колонії НКВС у Красноярському краї спеціального табору для фольксдойче зі всієї УРСР. У Новосибірській області з цією метою відкрили Сузунський табір. Термін заслання фольксдойче становив 5 років [210, с. 365; 274, с. 135–136].

Як свідчать фільтраційні справи, у більшості випадків звинувачення в колабораціонізмі були безпідставними. Дослідники фільтраційних процесів над етнічними німцями зазначають штучний характер звинувачень [245, с. 168]. Радянська влада не робила виключень для шведського населення.

Шведи, які не були вивезені до Німеччини чи Польщі, були вимушені відповідати за всіх своїх співвітчизників. 21 квітня 1945 р. Бериславський районний відділ НКВС відкрив судову справу за звинуваченням Марії Федорівни Утас згідно зі статтею 54-1«а» КК УРСР [146, с. 16]. Ця стаття визначала покарання за зраду та дії, які завдали шкоди військовій потужності країни: шпіонаж, видача державної чи військової таємниці, перехід на бік ворога. Судова справа є показником ставлення радянської влади до шведів-фольксдойче. Вони всі, незалежно від віку, статі та особистої історії, вважалися зрадниками та колабораціоністами.

М. Утас обвинувачувалася в тому, що за часів німецької окупації стала на шлях зради батьківщини, подала клопотання до німецького окупаційного командування з приводу зміни радянського громадянства і зарахування до групи фольксдойче, користувалася привілеями та отримувала продовольчий пайок. З лютого 1943 р. вона, за запрошенням представника німецької адміністрації Р. Файмана, працювала в лікарні с. Альтшведендорф медсестрою. Жінка свідчила, що отримала посвідчення фольксдойче через чоловіка [108, арк. 9]. Виявлені під час обшуку 4127 крб «переконали» представників НКВС у тому, що вона отримувала платню за зраду [108, арк. 1, 4]. Чоловіком М. Утас був Хр. Утас – староста с. Альтшведендорф за часів окупації. За колабораціонізм його засудили до 20 років заслання. Син М. Утас від першого

шлюбу (Н. А. Мунтян) підозрювався у добровільному переході на бік німецької армії [108, арк. 39]

Функціонери провели три допити М. Утас, на яких було поставлено всього п’ять питань: про місце проживання, спосіб працевлаштування, процедуру отримання паспорта фольксдойче, службу сина в німецьких військах та визнання власної провини за статтею 54-1«а». У ході допитів доведено, що син М. Утас став перебіжчиком з радянської армії до Вермахту [108, арк. 16]. М. Утас визнала себе «повністю винною в тому, що перебувала в групі фольксдойче» [108, арк. 11]. Це ніяк не співвідноситься з формулюванням статті 54-1«а» (шпіонаж та завдання шкоди потужності країни).

Під час розслідування як свідків було залучено українців, бо всі шведи були скомпрометовані статусом фольксдойче. Судячи з їхніх показань, українське населення було вороже налаштоване до своїх сусідів-фольксдойче через протекціоністську політику окупаційної армії до останніх. Так, К. Педан розповіла, що Хр. Утас (староста) отримував пайок, відбирав речі у євреїв і розподіляв їх серед фольксдойче. Сина М. Утас вона звинуватила у службі в німецькій армії перекладачем [108, арк. 14]. К. Педан розповіла про арешт М. Утас німцями та її звільнення після з’ясування ними місця служби сина. Нова посада сина, за словами свідка, «створила авторитет М. Утас, її влаштували до лікарні». Жінка процитувала висловлювання обвинуваченої, яке нібито чула особисто: «Російські війська повернуться до України тоді, коли на долоні виросте волосся». На завершення К. Педан додала, що М. Утас за період окупації розкрадала майно радянської лікарні та привласнювала медикаменти [108, арк. 15]. Останнє звинувачення було безглуздим, адже всі медзаклади утримувалися окупаційною армією і крадіжка в них була небезпечною для життя. Показання Д. Очковського менш розлогі. Чоловік лаконічно засвідчив те, що родина Утас мала статус фольксдойче [108, арк. 17].

На очній ставці К. Педан доповнила попередні показання. За її словами, М. Утас лікувала німців та фольксдойче награбованими медикаментами (незрозуміло в кого – Т. К.). Ними ж вона здійснювала оплату найманим

робітникам за допомогу, продавала їх на ринку в Каховці. За її свідченнями, обвинувачувана обмінювала крадені речі у циган на пшеницю та худобу [108, арк. 19]. Незрозуміло, про яких циган йшлося, адже роми переслідувалися нацистами та були фізично знищені гітлерівцями зі встановленням окупаційного режиму. М. Утас намагалася пояснити, що використовувала медикаменти для допомоги односельцям, а не для власної користі. Також вона розповіла, що переховувала єврейську дівчинку Марію Нухімзан, батьків якої розстріляли [108, арк. 20]. Очевидно, це мало виправдати її та засвідчити відсутність її колаборації з німецькою адміністрацією.

Винесений вирок був аналогічним для всіх фольксдойче. На підставі повного визнання вини М. Утас від 1 червня 1945 р. вона засуджувалася до 5 років заслання до Сузунського району Новосибірської області (переважно туди висилали непрацездатних) і конфіскації всього майна [108, арк. 30; 212, с. 136; 235, с. 389]. Клопотання матері М. Утас – А. Драган щодо дострокового звільнення дочки, яка, за її словами, всупереч волі була зарахована до групи фольксдойче чоловіком, було відхилене [108, арк. 39].

Вирішеною наперед була й доля шведів-репатріантів. 18 серпня 1944 р. було прийнято постанову Державного комітету оборони СРСР «Про організацію прийому радянських громадян, які були насильно вивезені німцями та з різних причин опинилися за прикордонною лінією між СРСР і Польщею й зараз повертаються на батьківщину» [274, с. 135]. 31 серпня 1944 р. РНК УРСР прийняла постанову про утворення органами НКВС перевірочно-фільтраційних пунктів у Львівській, Дрогобицькій та Волинській прикордонних областях. Уздовж кордону СРСР діяло 15 фільтраційно-перевірочних таборів НКВС та 35 збірно-пересилочних пунктів Наркомату оборони [210, с. 370–371; 211, с. 99].

18 лютого 1945 р. у м. Ялта домовленостями між США, Великобританією та СРСР було закріплено примусовий характер репатріації. 31 липня 1945 р. представники радянських окупаційних військ у Німеччині домовилися про репатріацію радянських громадян із західних окупаційних зон після

переговорів з уповноваженими американських та британських військ у м. Потсдамі [211, с. 105; 341, с. 232].

22 травня 1945 р. при НКВС було утворено відділ «Ф», який відповідав за фільтрацію репатрійованих осіб [211, с. 101]. Шведи, як і інші репатріанти, пройшли фільтрацію і були примусово відправлені до СРСР. Згідно з матеріалами фільтраційних справ, більшість шведів проходила фільтрацію в квітні, частина – у липні–вересні 1945 р. в таборах Німеччини (Айслейбен, Нордхаузен, Халлі та ін.) [100, арк. 99]. У середньому цей процес займав кілька тижнів [99, арк. 180]. За даними А. Котлярчука, лише 60 осіб шведів, які опинилися на території Німеччини, зайнятій союзними військами, змогли уникнути фільтрації і виїхати до Швеції [292, с. 192].

Частина шведів намагалася ухилитися від репатріації. Безпрецедентною була історія Оскара Утаса, який завдав працівникам фільтраційних пунктів чимало клопоту. Він робив усе можливе, щоб уникнути репатріації. За його словами, О. Утас ухилявся від повернення в СРСР, знаючи про те, що життя в зруйнованій країні після війни буде складним [98, арк. 221, 223]. Його як остарбайтера вивезли до м. Кенігсберга у 1942 р. Після оголошення про примусову фільтрацію він утік з м. Кенігсберга, де працював при військовій частині в їдальні з 16 квітня 1945 р. (часу звільнення міста від нацистів Червоною армією). Після цього утікач в м. Цайц, видаючи себе за німця Г. Брюйєра і влаштувався на фабрику перекладачем. У той час він мешкав з німцями в таборі військовополонених. 11 листопада 1946 р. чоловік виїхав до м. Берліна, де його затримала комендатура і відрядила його як радянського громадянина до табору з метою для відправки до СРСР. Спочатку швед зумів ухилитися і від цього. Він не з'явився до пункту призначення. У лютому 1947 р. його було затримано в м. Лейпцигу і відправлено (як німця, оскільки на допиті він назвав себе німцем) до табору німецьких військовополонених до м. Цайца. Проте протягом певного часу О. Утас зумів затриматися в м. Лейпцигу, видаючи себе за поляка. За спекуляцію був посаджений до в'язниці, де його наздогнало радянське НКВС і направило до табору радянських громадян в м.

Дебельн. Після цього О. Утаса конвоювали до спецробочого батальйону на схід СРСР [98, арк. 222–223].

Основну масу репатріантів-фольксдойче використовували на роботах на сході СРСР з метою відновлення зруйнованої промисловості, щоб «спокутувати провину перед рідною країною». Вони зазнали подвійної депортації: спершу на захід до Європи, а потім на схід СРСР [208, с. 702]. Деякі шведи-фольксдойче після фільтрації у червні–серпні 1945 р. потрапили до м. Ковель на будівництво залізниці, інших етапували до Комі АРСР до сел. Жешарт [100, арк. 161]. За постановою РНК СРСР від 8 січня 1945 р. «Про правовий стан спецпереселенців», репатріанти мали однакові права з іншими спецпоселенцями [152]. За свідченнями А. Портьє, шведи мусили тяжко працювати на лісозаготівлях у суворих кліматичних умовах [177, p. 5]. Оскільки серед них в основному були жінки та діти (чоловіків, яких Вермахт залучив на службу, було засуджено до ув'язнення та відправлено до таборів Воркути й Уралу), більшість з них не змогла акліматизуватися й померла [292, с. 188, 195].

Проте першим шведам, які пройшли фільтрацію ще у березні – на початку квітня 1945 р., пощастило повернутися додому [99, арк. 180, 196; 100, арк. 99, 275]. У березні 1945 р., після визволення Польщі радянською армією, до с. Вербівки були відправлені В. Нурберг з дочками Д. Нурберг, Є. Буйненко-Нурберг, К. Гула-Нурберг та невісткою А. Нурберг. Вже на місці їх наздогнала друга хвиля фільтрації [368, с. 53]. 26 вересня 1945 р. проти шведок було відкрито кримінальну справу, у якій жінки обвинувачувалися у сприянні фашистському режиму, перебуванні в групі фольксдойче, знаходженні під особливим покровительством німецької окупаційної влади та тісними зв'язками з останньою [107, арк. 1]. Шведкам інкримінувалося скоєння злочину, передбаченого ст. 54-1«а» КК УРСР, але формулювання обвинувачення відрізнялося від пунктів, прописаних у статті: «За особистими клопотаннями зараховані до фольксдойче, користувалися всіма привілеями, встановленими для осіб цієї категорії» [107, арк. 92; 146, с. 16]. У ході розслідувань залучалися

свідки – шведи та українці. Перші надали інформацію стосовно періоду життя шведів-фольксдойче поза СРСР. Потрібно зазначити, що більшість із них обмежилася лише переказом фактів, утримавшись від оцінок. Свідчення українців є більш розлогими, забарвленими власними судженнями та переконаністю у вині шведів. Упередженість можна пояснити як особистими рахунками, хоча свідки заперечували наявність таких, так і напругою військового часу та ненавистю до всього, що було пов'язано з окупантами. Не пом’якшив свідчення той факт, що після евакуації майно шведів залишилося сусідам [274, с. 133]. Наприклад, О. Казенко, розповідаючи про злочинну діяльність В. Нурберг, згадувала, що після прийняття родини останньої до фольксдойче їй подарували портрет Гітлера [107, арк. 11]. О. Краковський намагався довести провину В. Нурберг тим, що їй дали корову та забезпечували її родину продуктами за низькими цінами. Дружина повішеного німцями Д. Краковського також свідчила про зраду В. Нурберг, якій німці віддали їхній будинок. Е. Педан звинувачувала колишнього старосту Хр.Утаса у відчуженні особистих речей у євреїв та розподілі їх серед шведів [107, арк. 35, 38]. Реалії воєнного часу, коли виживання стояло на першому місці, не враховувалися ані свідками, ані слідчими. Вирок для родини Нурберг був таким: «За зрадницьку поведінку під час перебування на окупованій території». Родину вислали до Сузунського табору на 5 років [107, арк. 95].

11 жовтня 1945 р. було прийнято Директиву НКВС СРСР № 181 «Про взяття на облік та оперативно-чекістське обслуговування репатрійованих радянських громадян німецької національності». З того часу всі репатріанти, які повернулися до колишніх місць проживання, перебували під наглядом органів НКВС нарівні з іншими спецпереселенцями. Їх поставили на облік у спецкомендатурах НКВС [140, арк. 40–40 зв.]. З 1946 р. розпочалася реєстрація репатріантів у спеціальних відділах УМВС за «забарвленням фольксдойче», яка викликала другу хвилю фільтрації [99, арк. 200].

У березні 1946 р. шведа Е. Утаса, після взяття на облік, відправили на відновлення промисловості Сходу без зазначення терміну повернення. Це

відбулося всупереч визнанню, що Е. Утас не служив в армії супротивника та активно не виступав проти радянської влади [98, арк. 191, 236].

За службу в німецькій армії передбачалося більш сурове покарання, що підтверджує приклад Е. Сигалета (сина репресованого у 1937 р. С. Сигалета). Над ним у 1947 р. відбувся суд з обвинувачення у службі у військах СС. Так, після евакуації до Польщі Е. Сигалет з 1944 р. був мобілізований водієм у 503-й артилерійський полк, у складі якого він брав участь у боях на території Угорщини та Бельгії. Швед був захоплений у полон американськими військовими та репатрійований у серпні 1945 р. до СРСР. Його утримували у в'язниці м. Свердловська до 19 листопада 1947 р. Чоловіка звинуватили у зраді батьківщини за статтею 54-1«а» КК УРСР [146, с. 16]. Вирок складав 10 років ув'язнення [97, арк. 26, 28, 29, 31].

Зі шведами-фольксдойче пов'язана унікальна історія, матеріали про яку були знайдені нами в ДАХО. Частина репатрійованих на схід шведів змогла повернутися назад до рідного села у розпал фільтраційних процесів. Шведський дослідник А. Котлярчук навів інформацію про те, що після фільтрації ці шведи були заслані до Комі сел. Жешарт. Там вони змогли подати колективне прохання до Президії Верховної ради СРСР, де підкреслювали свою шведську національність і наполягали на помилковості їхнього заслання до Комі як етнічних німців [292, с. 197]. Як не дивно, їхнє прохання не тільки було почуто, але й мало результат. 28 грудня 1946 р. шведи були зняті зі спецобліку і 30 травня 1947 р. прибули до с. Вербівка. А. Котлярчук називає це унікальним випадком і вбачає в ньому прощення радянською владою шведів та їхню реабілітацію, що позначилося на їхній подальшій інтеграції до радянського суспільства [292, с. 200].

Під час написання нашої роботи було знайдено архівні документи, які частково корегують реконструкцію А. Котлярчука. З Комі повернулося 17 родин у складі 67 осіб. Після повернення вони залишилися наодинці із скрутним становищем, так як голова колгоспу с. Вербівка Орлов відмовив їм у прийомі на роботу через відсутність продуктів харчування. Прибулі

влаштувалися до 3 підсобних господарств, де отримували мінімальні пайки з харчами. Стан тих, хто повернувся, був не найкращим. На 1 липня 1947 р. 34 шведи страждали на дистрофію, впродовж червня померло дев'ять осіб [2, арк. 85]. Подальшу долю реабілітованих шведів визначив указ «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення осіб, довічний термін без права повернення до виселених у віддалені райони СРСР у період Вітчизняної війни» (26 листопада 1948 р.), який встановив, що переселення засуджених вважалося довічним без права повернення до рідних місць проживання [162]. У той час набирала обертів чергова хвиля фільтрації, яку Міністерство внутрішніх справ (МВС) * проводило з особливою ретельністю у випадку шведського населення, бажаючи докладно з'ясувати причини й обставини їхнього включення до фольксдойче. 19 травня 1949 р. розпочалася повторна фільтрація шведів, яким вдалося повернутися до рідного селища з Комі. Її підсумком стало обвинувачення реабілітованих раніше представників шведської національної меншини у зраді батьківщини (через добровільне проживання на окупованій території), а вирок засудив їх до довічного заслання у віддалені райони СРСР [98, арк. 205–206; 100, арк. 90, 98, 169, 203, 262, 267].

Чергова фільтрація шведського населення, яке повернулося до с. Вербівки, проводилася в квітні–травні 1949 р. Цьому передували судові процеси над тими фольксдойче, які особливо активно, на думку слідчих, проявили себе у співпраці з окупаційною армією. Допити розпочиналися з наказу покаятися у «злочинній діяльності» [100, арк. 22]. Шведів звинувачували в добровільному проживанні на тимчасово окупованій території, зраді батьківщини шляхом подання клопотання перед ворогом про вихід з радянського громадянства і зарахування до фольксдойче, сприянні встановленню фашистського режиму і користуванні німецькими привілеями (отримання продовольчого пайка) [100, арк. 97, 267; 102, арк. 88]. На допитах від шведів хотіли почути відповіді на запитання щодо обставин прийняття

* НКВС УРСР від 15 березня 1946 р. було реорганізовано у МВС УРСР.

статусу фольксдойче, з’ясувати прізвища всіх, хто був включений до цієї категорії, а також визначити перелік привілеїв, якими вони користувалися. Паралельно йшло з’ясування складу родини допитуваного, встановлення особистості батьків, їхньої національної приналежності та роду занять. Також шведів розпитували про трудову діяльність до й під час війни, часто замінюючи цей пункт у допиті більш провокаційним запитанням про злочинну діяльність. Допит починався питанням про визнання провини в зраді батьківщини. Зрозуміло, що саме цього зізнання слідчі чекали від допитуваних, а всі доводи, які ті наводили, щоб довести помилковість звинувачень, були відхилені.

Під час розслідування багато представників діаспори знімали із себе відповідальність за вступ до фольксдойче. За їхніми словами, вони були внесені до цієї категорії рідними без їхнього відома і, отже, дозволу. Наприклад, О. Бускас зняла з себе провину, бо в той час вона була неповнолітньою, а до списків її внесла мати. Жінка заперечувала регулярність отримування харчових пайків, наголошуючи на разовій продовольчій допомозі. Це не переконало слідчих, О. Бускас та її мати були прирівняні до зрадників, які добровільно проживали на окупованій території та прийняли німецьке підданство [99, арк. 186].

У повоєнний період відбувалася форсована асиміляція діаспори, адже компактна шведська національна меншина (роз’єднана ще з часів німецької депортації), остаточно була деморалізована радянською фільтрацією. Метою останньої, безумовно, було не тільки покарання фольксдойче за колабораціонізм, але й забезпечення трудовими ресурсами процесів відбудови промисловості.

Апелюючи до тверджень П. Вавженюка, якими він доводив фактори збереження шведською діаспорою елементів національної ідентичності на середину XIX ст. (мінімізація контактів поза межами села, максимальне протистояння зовнішньому онімеченню, а також періодичні контакти із метрополією, використання релігійної літератури – ретранслятора колективної пам’яті) [422, p. 13–15], підкреслимо, що всі ці фактори на кінець 1940-х рр.

були загублені, що зумовило переважну втрату шведською національною меншиною своєї ідентичності.

У подальшому незначна кількість шведів, що повернулась до рідного села, згадувалась на сторінках преси для ілюстрації злагодженого життя у «інтернаціональному селі» [178, с. 4; 180, с. 3; 181, с. 1]. Певне відродження національної ідентичності у нащадків радянських шведів відбулося після здобуття Україною незалежності та відновлення контактів зі Швецією, що зумовило також і суспільний інтерес до нечисленної шведської національної меншини України [179, с. 3; 184, с. 8–9; 189, с. 1; 190, с. 2; 191, с. 1, 3; 198, с. 2; 199, с. 3; 248, с. 216–218; 264; 265; 355, с. 60].

Отже, після відновлення влади на територіях України радянський уряд (в особі органів НКВС) розпочав покарання населення за колабораціонізм з німецькою окупаційною адміністрацією. Проти шведів, які змогли уникнути евакуації на Захід, було розпочато кримінальні справи з обвинувачення у зраді батьківщини. Решту шведів, які були вивезені до Польщі та Німеччини, після закінчення війни примусово репатріювали, перевіряючи на фільтраційних пунктах та відправляючи на відновлення промисловості на схід СРСР. Частину шведів, які змогли повернутися на початкових етапах фільтрації до с. Вербівки, наздогнали повторні фільтрації, які відбувалися в 1946 р. та у 1948–1949 рр. Не уникли повторної, більш упередженої фільтрації й ті шведи, які змогли з дозволу Президії Верховної Ради СРСР повернутися із заслання з Комі додому. Під час повторної фільтрації всі шведи обвинувачувалися в ініціативі та поданні клопотання до німецької адміністрації з приводу зміни громадянства і зарахування до фольксдойче, що означало доведення їхньої провини у зраді батьківщині та вироку до довічного заслання у віддалені райони СРСР.

Висновок до розділу. Отже, під час окупації шведське населення було зараховане до етнічних німців та отримало статус фольксдойче, який гарантував захист від мародерства військових, отримання продовольчої допомоги. Останню шведи одержали лише раз. Окрім продовольства, окупаційна адміністрація роздала шведам одяг знищених євреїв. Деякі родини

отримали будинки, конфісковані в родин страчених комуністів. Шведи мусили співпрацювати з окупаційною адміністрацією: займали посади в адміністративному апараті, були у складі загону самооборони, кілька чоловіків вступило до лав німецької армії, шведська молодь навчалася в школі для фольксдойче та була в складі місцевої організації Гітлерюгенду. Ця колаборація була традиційною для нечисленної шведської діаспори стратегією, свідченням її бажання вижити у військових умовах. Оскільки до Другої світової війни радянський уряд дискредитував себе політичними репресіями, антирелігійною політикою і земельним законодавством, з німецькою присутністю шведи пов'язували надії щодо змін на краще життя. Евакуація шведського населення до Німеччини та Польщі в умовах відступу німецької армії на певний час врятувала шведів від радянської розправи.

Добровільне проживання на окупованих територіях та клопотання перед німецькою армією щодо зміни громадянства і зарахування до фольксдойче – обвинувачення, які визначили повоєнні репресії до шведів та ставлення до них радянської влади у 1945–1949 рр. Вивезені до Європи шведи мали пройти фільтрацію, яка визначала їхню подальшу долю. На перших етапах процесу частині шведів пощастило повернутися до рідного села, де їх наздогнали повторні фільтрації, які відбувалися в 1946 р. та 1948–1949 рр. Остання з них зачепила й тих шведів, які повернулися із заслання з Комі АРСР. За матеріалами розслідувань, їх вислали на схід СРСР довічно. Підсумком фільтрацій стала констатація факту добровільного бажання шведів співпрацювати з нацистами. Вироком була конфіскація всього майна та довічне заслання до віддалених районів СРСР, де шведи поповнили лави трудових ресурсів у відновленні промисловості і мали працею спокутувати свою «провину» перед радянським урядом та радянським суспільством.

ВИСНОВКИ

Здійснений історіографічний аналіз продемонстрував, що теми, пов’язані з історією шведської діаспори України в умовах встановлення більшовицької влади та трансформації національної політики радянських урядів у 1920–1940-ві рр., не набули послідовного розгляду в науковій літературі. Теоретико-методологічні засади дослідження, а також репрезентативна джерельна база дозволили вирішити поставлені завдання та зробити обґрунтовані висновки.

На дорадянському етапі історії діаспори була сформована стала традиція міцних зв’язків шведського населення зі своєю метрополією. Російський імперський уряд не чинив перешкод культурним контактам, що позитивно впливало на збереження національної ідентичності представників діаспори.

На початку ХХ ст. гостро постала проблема обезземелення населення Старошведської округи, у якому шведи винуватили й сусідів-німців. Це загострило міжнаціональні та внутрішні соціальні протиріччя, створило підґрунтя для подальшого розшарування у межах діаспори, що у майбутньому вплинуло на ставлення частини шведів до радянської влади.

У період Української революції політична програма більшовиків мала незначну підтримку лише з боку безземельних шведів. Перший більшовицький ревком у с. Старошведському, який з’явився з ініціативи «знизу», був розігнаний представниками іншої частини діаспори. В умовах Української революції шведи виробили ефективну стратегію виживання, яка дозволила їм, балансуючи між різними угрупованнями (арміями Центральних держав, махновцями, безідейними бандитами) та об’єднуючись / відмежовуючись від німецьких сусідів, вберегтися від значних людських втрат. У межах цієї стратегії вони без повстань сприйняли встановлення радянської влади. Наприкінці періоду спостерігалася соціальна диференціація та політична дезорієнтація шведського населення, його втома від політичної анархії та сподівання на відновлення стабільності, що позначилося на слухняному виконанні ними повинностей та норм продрозкладки, накладених новою владою.

З 1920 р. розпочалися процеси повільної соціальної більшовизації (зміни світогляду та соціальної ідентичності) частини шведів, які йшли на співробітництво з новою владою та зайняли адміністративні посади у новостворених виконавчих органах радянської влади. Шведське населення зуміло зберегти статус адміністративного центру свого села, надіславши петицію до губернських органів більшовицької влади. Більшість шведського населення байдуже сприйняла появу більшовицьких інституцій (КНС, хату-читальню), не виявивши очікуваного владою сприяння їх функціонуванню. Кардинальні зміни відбулися у вихованні шведської молоді, якій прищеплювали комуністичні цінності у трудовій школі та у «Спілці молоді». Атеїстична політика уряду додала релігійному життю шведів нових проблем: поселенці були вимушені просити у держави дозвіл на користування власною церквою. Багаторічна проблема присутності пастора була вирішена за допомогою метрополії, чому радянська влада, яка на початковому етапі не переслідувала протестантизм, не запобігала.

Анархія періоду Української революції, воєнні дії на території регіону, а також політика «воєнного комунізму», яка встановила нереальні норми продрозкладки, поряд зі свавільними реквізиціями продзагонів, зруйнували економіку шведського населення та стали визначальними факторами голоду 1921–1923 рр. У пошуках виходу із продовольчої кризи діаспора традиційно звернулася за допомогою до метрополії. Завдяки Шведському Червоному Хресту до с. Старошведського було відправлено кілька партій продовольчої допомоги, яка убезпечила поселян від масових людських втрат.

НЕП створила більш сприятливі умови для покращання економіки шведського населення. Однак більшовицька земельна політика задовольнила лише безземельних шведів, натомість негативно позначилася на господарській діяльності більш активної, колись заможної частини шведського населення, якого позбавили частки земельних володінь. Це вплинуло на появу пасивного спротиву: випадків таємної оренди землі, затягування землеустрою та відсутність введення практики сівозміни, байдужість шведів у розвитку

додаткових галузей сільського господарства та у кооперативному русі. З другої половини 1920-х рр. окреслилися позитивні зрушення у господарстві шведських поселень, які, втім, не вплинули на покращання добробуту шведів через високі податки та примусове поширення державної позики на індустріалізацію, які лягли на плечі більш успішного населення. Це виключило їхню зацікавленість у кінцевих результатах ведення господарства. Курс влади на впровадження колективних форм ведення господарства у формі ТСОЗу не набув підтримки шведів. Неврожаї та загроза голоду наприкінці 1920-х рр., які не вплинули на зменшення податкового тиску, актуалізували звернення діаспори за продовольчою допомогою до метрополії. Останнє переросло в еміграційні настрої. Шведи одностайно відмовилися від ведення будь-яких землеробських робіт до часу свого виїзду з СРСР, що свідчило про певну поразку влади в соціальній радянізації шведської національної меншини.

В умовах впровадження політики коренізації шведське населення УСРР отримало власну національну сільську раду, пріоритет у займанні адміністративних посад, право на діловодство рідною мовою, що зупинило тривалий процес онімечення. Одночасно спостерігалися репресивні заходи – зменшення кількості осіб із правом голосу, що призвело до політичної пасивності шведів. Радянізація шведської національної сільради в цілому була невдалою, оскільки наприкінці 1920-х рр. у ній були відсутні комуністи та комсомольці, а робота радянських інституцій (КНС, «Осовіахіму», «Друзів Лікнепу», «Червоного Хреста», хати-читальні), залучення жінок та молоді до радянського будівництва були формальними і велися лише «на папері». Так само не вдалося радянізувати шведську національну школу. На заваді цьому стала сумнівна лояльність шведських учителів до радянської ідеології, а також проблеми з відвідуванням та забезпеченням навчальними підручниками рідною мовою, що позбавило освіту змісту, проголошеного політикою коренізації. У контексті антирелігійної політики релігійна складова була вилучена з освітнього процесу, однак шведи змогли використати її короткочасні

послаблення та отримати окрему шведську лютеранську парафію, а також зберегти релігійний вплив на молодь до своєї еміграції у 1929 р.

Нестабільність господарського і політичного життя, волюнтаристська політика радянського уряду стосовно релігії та приватної власності викликали невдоволення шведської національної меншини. Продовольча допомога, яку шведам надавала метрополія в умовах голоду 1921–1923 рр. та у 1928 р., підтримка освітнього процесу та сприяння релігійному життю діаспори демонстрували патерналістське ставлення Швеції і викликали бажання представників всієї національної меншини емігрувати до «матері-Svea». Шведи зуміли використати гасла радянської влади щодо права на національне самовизначення в СРСР та протистояти натиску антиеміграційної пропаганди уряду на свою користь. Здавалося, що еміграція продемонструвала переважну безуспішність спроб радянізації шведської національної меншини України та довела неефективність політики коренізації, принаймні щодо невеликої за складом етнічної групи старошведів. Проте подальші події змусили засумніватись у категоричності цього висновку.

Під впливом комуністичної пропаганди до УСРР у 1930–1931 рр. повернулася частина бідняцького шведського населення (33 % представників діаспори), яка не змогла адаптуватися до суспільства, економічного ладу та клімату Швеції. Реінтеграція цих шведів відбувалась у кількох напрямах: політичному (сприяння вступу етнічних шведів до Комуністичної партії України, відновлення шведської національної сільради), господарському (заснування колгоспу), культурному (посилення атеїстичної пропаганди та радянізації школи). Сегментація діаспори полегшила владі виконання цих завдань, адже ті, хто був спрямований на протести, залишилися за межами країни. Зміна внутрішньополітичної обстановки в СРСР призвела до суттєвого коригування реінтеграції шведів. Шведське населення відчуло на собі відбиток загальнодержавних подій: частина шведських комуністів зазнала партійних чисток; всі інституції національних меншин були позбавлені етнічних ознак та уніфіковані в межах радянської системи.

Голодомор 1931–1933 рр. відродив еміграційні настрої шведів, які радянська влада у нових політичних реаліях проголосила зрадою батьківщини, отримавши підстави для початку репресій шведського населення. Кримінальні справи над шведами у 1933 р. і 1937–1938 рр. на мікрорівні відображали ті масштабні процеси, які мали місце в СРСР. У процесах 1933 р. еміграція до Швеції та листування з родичами після повернення до УСРР були прирівняні до антирадянської пропаганди й агітації, внаслідок чого чотири представники меншини були приречені на заслання. У процесах 1937–1938 рр. до списку обвинувачень слідчі додали шпіонаж та участь у контрреволюційній національній повстанській організації. Налагоджена машина репресій виключила будь-яку можливість довести абсурдність звинувачень. Загалом 20 шведів (кожен восьмий представник діаспори) було засуджено до вищої міри покарання.

У роки Другої світової війни німецька окупаційна адміністрація ставилася до шведів як до етнічних німців (фольксдойче), поширила на них пільги, якими користувалися останні, та визначила коло обов'язків. Поведінка шведського населення підпадає під характеристику вимушеної колаборації. Вони співпрацювали з окупаційною адміністрацією: недовгий час займали посади в адміністративному апараті, були у складі загону самооборони, кілька чоловіків вступило до лав німецької армії, шведська молодь навчалась у школі для фольксдойче та була у складі місцевої організації Гітлерюгенду. Шведська національна меншина знову відчула тенденції онімечення: було повернуто німецький варіант назви села – Альтшведендорф, посади голови сільради та колгоспу зайняли німці, навчання у школі для фольксдойче велося німецькими вчителями німецькою мовою. Шведи не мали свободи вибору і підкорялися всім наказам німецької окупаційної адміністрації, в тому числі й наказу стосовно евакуації на Захід під час відступу німецької армії. Евакуація на певний час врятувала шведів від радянської розправи.

Після закінчення війни шведи-фольксдойче пройшли процес фільтрації та були репатрійовані до СРСР. У цей час діаспора була роз'єднана: частина її

представників на початкових етапах фільтрації потрапила до рідного села, решту відправили на Схід СРСР на примусові роботи з відновлення промисловості. Шведи, які повернулися до с. Старошведського, зазнали повторних фільтрацій у 1946 р. та у 1948–1949 рр. Остання поширилася й на ту групу старошведів, яка зуміла отримати дозвіл Президії Верховної Ради СРСР на повернення із заслання з Комі у 1947 р. Влада обвинуватила шведське населення у добровільному проживанні на окупованих територіях, ініціативах у поданні клопотання до німецької адміністрації з приводу зміни громадянства та зарахуванні до фольксдойче. Це автоматично доводило їхню провину (зраду батьківщини) та призводило до ухвалення вироку до довічного заслання до віддалених районів СРСР.

Шведська діаспора зберігала елементи своєї національної ідентичності та цілісності до 1929 р., чому сприяла невелика кількість її складу, підтримка метрополії та заходи (принаймні публічні «заяви про наміри»), проведені у межах політики коренізації. Еміграція до Швеції довела, що тривалий час проживання на території Російської імперії та СРСР вплинув на менталітет старошведів. Те, що частина з них не змогла адаптуватися до нових умов проживання і повернулася до УСРР, доводить наявність певних соціальних і світоглядних змін, які відбулися в межах діаспори під впливом комуністичної ідеології. Голодомор 1931–1933 рр. та політичні репресії завадили шведам стати частиною «радянського народу» в тому варіанті, який спочатку планувався радянською пропагандою. Компактна національна меншина шведів, як ніяка інша у СРСР, розуміла масштаб втрат у роки терору, безпідставність та несправедливість обвинувачень. У роки Другої світової війни шведи стали заручниками двох тоталітарних режимів. Після репатріації та фільтрації мала етнічна група шведів, безпідставно покарана за зраду батьківщині, була роз’єднана та заслана на Схід СРСР, втратила контакти із метрополією та цілісність своєї ментальності, набувши ознак діаспори із розсіяною ідентичністю.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1.1.Неопубліковані джерела

Державний архів Херсонської області

Ф. П-127. Бериславський районний комітет Компартії України, 1932–1941 рр.

Оп. 5

1. Спр. 23. Личные дела коммунистов, исключенных из ВКП(б) во время чистки партии (Л–Ш). 1933. 123 арк.

Ф. П-46. Херсонський обласний комітет Компартії України, 1944–1991 рр.

Оп. 1

2. Спр. 792. Докладные записки, справки, спецсообщения органов МГБ, НВД и райкомов КП(б)У о происшествиях, работе органов милиции, разгрузке детприеемника и др. 25.01.1947 – 27.11.1947. 131 арк.

Ф. Р-12. Старошведський волосний виконавчий комітет, 1919–1922 рр.

Оп. 1

3. Спр. 10. Приказ Херсонского уездного посевного комитета и инструкция по проведению помощи красноармейцам. Циркуляры и переписка с Херсонским уездным земельным отделам по земельным вопросам. Протоколы заседаний волостной посевной комиссии о посевной кампании. 11.05.1921 – 3.09.1921. 169 арк.

4. Спр. 16. Приказы и инструкции ВЦ исполкома, уездной и волостной комиссии о создании фонда помощи голодающим. О налоговой кампании. 22.06 – 26.10.1922. 336 арк.

5. Спр. 25. Приказы, циркуляры и инструкции Херсонского уездного комиссариата о порядке проведения мобилизации и переписка с Херсонским уездным военным комиссариатом и сельсоветами Старошведской волости по вышеуказанному вопросу. 28.05.1920 – 27.12.1920. 132 арк.

6. Спр. 33. Приказы по войсковым частям и учреждениям Киевского военного округа и Херсонского комиссариата по сбору, учету и хранению оружия. Сведения об учете оружия по Старошведской волости. 6.01.1921 – 22.08.1921. 48 арк.

7. Спр. 35. Переписка с сельскими советами Старошведской волости о состоянии телефонно-телеграфной связи по волости. 4.01.1921 – 8.03.1921. 34 арк.

8. Спр. 4. Протоколы заседаний сельских советов Старошведской волости по организационным вопросам. 16.12.1919 – 13.09.1921. 96 арк.

9. Спр. 5. Акты передачи делопроизводства волостного исполкома и ревкома. Акты обследования Старошведской паровой мельницы. 7.02 – 7.09.1920. 17 арк.

Оп. 2

10. Спр. 10. Приказы о взятии на учет грамофонов. Протоколы заседания школьных советов Старошведской волости и нормировочной комиссии о повышении процента служащим учебных заведений, о разработке учебного плана. Списки школьных работников и учебников. 4.10.1920 – 17.10.1921. 270 арк.

11. Спр. 11. Обязательное постановление Херсонского района особого отдела побережья Черного и Азовского морей о порядке выезда и въезда в г. Херсон. Постановление СНК УССР о мерах улучшения снабжения школ и др. правительственных учреждений. Инструкция о проведении в жизнь тарифа для

школьных работников. Протоколы заседания тарифно-нормировочной комиссии. 20.01.1921 – 30.12.1921. 235 арк.

12. Спр. 12. Циркуляр о возложении обязанностей на школьных работников, составлении списков налогоплательщиков. 20.02.1922 – 8.06.1922. 53 арк.

13. Спр. 2. Выписка из приказа Народного комиссариата по продовольствию о выполнении продразверстки. 1920–1921. 96 арк.

14. Спр. 9. Сведения и списки граждан имеющих огороды. 14.12.1919 – 11.06.1921. 45 арк.

Ф. Р-142. Бериславський районний комітет незаможних селян, 1922–1932 рр.

Оп. 1

15. Спр. 16. Протоколы заседаний Старошведского сельського КНС о приеме новых членов КНС, об избрании членов КНС на агрономическую конференцию и по другим организационным и хозяйственным вопросам. План работы Старошведского сельського КНС. 27.08.1927 – 19.11.1927. 10 арк.

16. Спр. 17. Протоколы заседаний общего собрания Старошведского сельского КНС. 15.12.1927 – 3.12.1928. 56 арк.

17. Спр. 40. Протоколы заседаний членов сельских КНС с отчетами о работе, перевыборах сельсовета. 15.01.1929 – 29.03.1929. 10 арк.

18. Спр. 78. Списки членов сельского КНС и ведомости о состоянии организации по Старошведским сельсоветам. 30.07.1932 – 30.12.1932. 21 арк.

Оп. 2

19. Спр. 9. Доклад о работе Старошведского сельского КНС. Отчеты председателя Старошведского сельского КНС Бериславского района о состоянии организации и о ходе кампании ликбеза по линии КНС. Протоколы заседания президиума и общие собрания членов Старошведского сельского КНС Бериславского района о существовании КНС и о выдвижении кандидатов слушателей в ВУЗы. Список членов КНС и 3-х месячные отчетные ведомости Старошведского сельского КНС. 2.02.1925 – 15.12.1925. 62 арк.

Ф. Р-149. Старошведський сільський комітет незаможних селян, 1921–1922 рр.

Оп. 1

20. Спр. 1. Приказы народного комиссариата по продовольствию УССР, Херсонской уездной рабоче-крестьянской милиции и Бериславского районного продовольственного комитета о установлении дисциплинарных порядков в волости. Списки членов и президиума волостного комитета незаможных селян. 26.03.1921 – 12.10.1921. 40 арк.

21. Спр. 2. Сведения о состоянии КНС. 1921. 45 арк.

22. Спр. 3. Акты о денежных расходах, о ревизии имуществ и другие акты хозяйского характера. 50 арк.

Ф. Р-1800. Старошведський волосний революційний комітет, 1920–1921рр.

Оп. 1

23. Спр. 11. Протоколы собраний Старошведского волревкома. 7.02.1920. 339 арк.

24. Спр. 12. Ведомости переписи о садах и огородах Старошведской волости. 11.05 – 23.06.1920. 6 арк.

25. Спр. 13. Протоколы президиума Старошведской волости исполнительного комитета, волостного съезда и сельсовета от населенных пунктов волости, общественного собрания сельских санитарных комиссий. 13.01 – 6.11.1921. 20 арк.

26. Спр. 14. Протоколы Старошведской волостной комиссии волземотдела и волостного съезда комитетов помощи голодающим. 13.01.1921 – 5.12.1921. 6 арк.

27. Спр. 15. Протоколы и приговоры волостных советов и сельских сходов. 2.02 – 12.08.1919. 140 арк.

28. Спр. 2. Протоколы заседания волревкома. 26.08.1920 – 15.12.1920. 25 арк.

29. Спр. 3. Копии приказов губернских и волосных органов, акты и переписи о содержании мельниц, приходе-расходе зерна. 6.10.1920 – 22.12.1920. 57 арк.

30. Спр. 4. Постановления совета обороны по борьбе с дезертирами, помощь семьям красноармейцам, выселения землевладельцов и нетрудовых арендаторов. 23.12 1919 – 12.12.1920. 50 арк.

31. Спр. 5. Протоколы заседаний сельских исполкомов и сельских собраний о пострадавших от контрреволюции, о посевах, урожайности 1919–1920, количество населения в селах. 28.05 – 1.12.1920. 211 арк.

32. Спр. 8. Телеграммы отдела управления укомтруда (продналог, трудовой урожай, губернский съезд крестьян). 20.02.1920 – 17.12.1920. 146 арк.

33. Спр. 9. Доклады о деятельности волревкома, волнаробраза, волздравотдела, волземотдела, отдела управления волисполкома. Статистические данные о ценах на сельхозпродукты, о количестве бедняков, середняков, партийных и беспартийных и общем числе граждан волости. 10.01.1920 – 26.11.1920. 158 арк.

Ф. Р-1801. Старошведський волосний військовий комісаріат, 1920р.

Оп. 1

34. Спр. 2. Приказы Херсонского уезда по военным делам. Переписка об учете оружия, инженерному имуществу и военному снаряжению. 6.05 – 28.12.1920. 62 арк.

35. Спр. 4. Протоколы сельских собраний по борьбе с дезертирством. 11.08 – 15.08.1920. 5 арк.

36. Спр. 5. Переписка с сельскими собраниями по охране телеграфных линий. 12.07 – 31.12.1920. 346 арк.

37. Спр. 7. Приказы и постановления Всеукраинской Центральной, Херсонской губернской, Херсонской уездной комиссии по борьбе с дезертирством и Военного комиссариата г. Берислава, переписка с населением по борьбе с дезертирством. Списки дезертиров и описи их имуществ. 19.07 – 12.12.1920. 161 арк.

Ф. Р-1887. Херсонський повітовий відділ управління, 1917–1923 рр.

Оп. 1

38. Спр. 22. Список владельцев торговых и промышленных помещений с. Михайловка Старошведской волости, переписка с волисполкомами о самовольной порубке леса. 31.05. 1922 – 23.10.1922. 40 арк.

Оп. 3

39. Спр. 100. Переписка с Старошведским волисполкомом (волревкомом) по личному составу сотрудников волисполкомов и сельисполкомов Старошведской волости. 10.10 – 20.10.1922. 16 арк.

40. Спр. 327. Протоколы заседания президиума общих собраний граждан Старошведского волисполкома. Отчеты о работе Старошведского волисполкома (ревкома). 4.08.1922 – 11.11.1922. 31 арк.

41. Спр. 378. Приказы, протоколы заседаний Старошведского волисполкома и перевыборных собраний сельсоветов волости. 8.02.1921 – 12.01.1922. 229 арк.

42. Спр. 464. Личные анкеты и биографии сотрудников волостного и сельского исполкомов и КНС Старошведской волости. 14.01.1921 – 12.07.1921. 70 арк.

Ф. Р-2. Херсонський окружний виконавчий комітет,

1923–1930 рр.

Оп. 1

43. Спр. 1377. Протоколы заседаний сельсоветов и отчеты об антирелигиозной пропаганде. 1923. 43 арк.

44. Спр. 1387. Информационные записки сельских советов. 1923. 70 арк.

45. Спр. 1397. Постановления СНК УССР о штатах окружной комиссии и нацменьшинств и переписка с районными исполкомами о работе среди нацменьшинств. 1925–1926. 104 арк.

46. Спр. 1446. Отчетные доклады и акты обследования работы сельсоветов национальных меньшинств. Январь 1927 – 19.04.1927. 67 арк.

47. Спр. 82. Материалы по разработке планов нового районирования округа с проектами райисполкомов, о сокращении числа сельсоветов с данными о

количестве населения в них и расстоянии населенных пунктов от железной дороги. 27.09.1924 – 5.11.1925. 163 арк.

Оп. 4

48. Спр. 102. Информационные письма и переписка с районными исполкомами о ходе хлебозаготовительной кампании, налогах. 1928. 72 арк.

49. Спр. 109. Циркуляры ВЦИК об увеличении экспорта товаров, борьбе с бандитизмом и кулачеством. 3.01.1929 – 1.10.1929. 80 арк.

Оп. 6

50. Спр. 46. Административно-организационная комиссия по отделению церкви от государства. 56 арк.

Ф. Р-306. Виконавчий комітет Бериславської сільської ради, 1922–1934 рр.

Оп. 1

51. Спр. 109. Протоколы заседаний райэкспертной комиссии Старошведской земельной секции о состоянии урожая, площади погибшей кукурузы, списки недоимщиков, посевссуде по району. 10.01.1925 – 25.08.1925. 67 арк.

52. Спр. 13. Протоколы общих собраний Старошведского сельсовета о работе секций сельсовета, сельского комитета помощи детям. 4.01.1925 – 5.01.1926. 132 арк.

53. Спр. 222. Ведомости о мобилизации финансов по Старошведскому сельсовету. Расчетная ведомость реализации займа пятилетки. Список хозяйств. 2.07.1930 – 24.12.1931. 65 арк.

54. Спр. 226. Протоколы заседания Старошведского сельсовета о ликвидации недоимок по сельхозналогу, госстраху, о работе хаты-читальни, заготовке топлива. План работы сельсовета. Ведомость личного состава сельсовета. 18.12.1925 – 22.12.1926. 120 арк.

55. Спр. 260. Отчеты по работе школ Бериславского района. 1.01.1925 – 30.04.1926. 33 арк.

56. Спр. 279. Отчеты о работе школ в проведении кампании массовой коллективизации, антипасхальной, празднования 1 мая. Акты проверки знаний учеников. Списки учеников. 17.01.1930 – 5.12.1930. 88 арк.

57. Спр. 341. Ведомости о населении и экономическом состоянии района. 1928. 54 арк.

58. Спр. 365. Протоколы Бериславской районной милиции об установлении правильности учетной карточки граждан с. Старошведское. Личные книжки и карточки военнообязанных. 8.06.1923 – 18.06.1923. 26 арк.

59. Спр. 90. Протоколы собраний Старошведской, Отрадно-Каменской, Софиевской земельных секций о шестипольном обороте, проведении недели леса, выселении на хутора. 16.12.1924 – 18.12.1925. 102 арк.

Оп. 2

60. Спр. 21. Постановления ВЦИК и СНК об изменении и дополнении постановления о взыскания за лесные повреждения. Протоколы заседаний земельной комиссии Старошведского сельсовета, окружной коллегии о возобновлении работы по виноградничеству, о распределении саженцев, о регистрации и ликвидации колхозов. Годовой план лесного хозяйства. 7.02.1926 – 31.12.1927. 249 арк.

Оп. 4

61. Спр. 2. Приговоры Старо-Шведского и Бериславского земельного общества об установлении формы землепользования. Уставы земельных обществ. Подворные списки членов обществ. 25.03.1926 – 12.09.1926. 63 арк.

62. Спр. 3. Книги протоколов заседаний Старошведского сельсовета. Планы работы сельсовета. 19.01 – 18.12.1927. 126 арк.

63. Спр. 5. Циркуляр Окрземотдела о землеустройстве колхозов. Планы осенне-посевной кампании Старо-Шведского сельсовета. Списки граждан сельсовета. 1928 – 13.08.1930. 65 арк.

64. Спр. 6. Протоколы заседаний Старошведского сельсовета, общих собраний избирателей. Списки лишенных избирательных прав по сельсовету. 6.01.1929 – 20.02.1930. 74 арк.

65. Спр. 7. Сведения, списки и анкеты переселенцев в Старошведский сельсовет. 12.04.1929 – 16.06.1930. 475 арк.

Оп. 6

66. Спр. 1. Циркуляры Народного комиссариата финансов и акты об учете убытков, нанесенных интервентами в Бериславском районе 1915–1921 г. 9.01.1921 – 20.12.1924. 40 арк.

Оп. 7

67. Спр. 33. Протоколы собраний Старошведского избирательного участка по вопросу утверждения списков депутатов в сельсовете, заседаний президиума сельсовета по вопросу проведения недели леса, посева поздних культур. 25.02 – 5.10.1930. 79 арк.

68. Спр. 41. Списки бывших помещиков, кулаков, лишенных избирательных прав по району. 1930. 70 арк.

69. Спр. 5. Протоколы избирательных собраний граждан Старошведского и Костырского сельсоветов, списки избирателей, лишенных права голоса Старошведского сельсовета. 10.04.1925 – 30.06.1926. 45 арк.

70. Спр. 9. Протоколы избирательной комиссии Старошведского сельсовета по вопросу проведения выборов избирательных собраний граждан Старошведского и Ново-Шведского избирательных округов. 21.12.1925 – 15.03.1926. 33 арк.

Ф. Р-311. Виконавчий комітет Старошведської сільської ради, 1923–1930 рр.

Оп. 1

71. Спр. 1. Постановления, приказы ВУЦВК, СНК УССР. 5.12.1922 – 31.12.1923. 199 арк.

72. Спр. 13. Книги протоколов заседаний культкомиссии сельсовета. 26.03.1926 – 14.12.1926. 7 арк.

73. Спр. 16. Отчетный доклад сельсовета за 1926 г. Книга протоколов заседаний сельсовета. 1926 – 30.10.1927. 28 арк.

74. Спр. 2. Обязательные постановления, положения, циркуляры. 9.10.1922 – 31.12.1923. 190 арк.

75. Спр. 20. Постановления Окрисполкома о борьбе с сусликами, о порядке переселения на Украину. Циркуляры, инструкции, выписки из протоколов заседаний райисполкома о порядке выдачи кредитов населению и др. Список граждан сельсовета. 6.01.1927 – 31.12.1927. 152 арк.

76. Спр. 22. Циркуляры, распоряжения, выписки из протоколов заседаний райисполкома о работе сельсовета, планы работы, ведомости экономического состояния хозяйств по сельсовету. Октябрь 1927– 22.10.1928. 76 арк.

77. Спр. 26. Протоколы заседаний сельсовета о разделе имуществ по исковым заявлениям граждан. Договоры аренды школьных помещений. 31.12.1927 – 20.01.1929. 30 арк.

78. Спр. 27. Планы работы сельсовета. Ведомости движения населения, состояния земельных угодий. Списки членов сельсовета и ревизионнной комиссии. Январь 1927 – декабрь 1927. 77 арк.

79. Спр. 29. Постановления Райисполкома об охране общественного порядка, о часах и месте торговли, о санитарной охране. Декабрь 1928–1929. 23 арк.

80. Спр. 3. Приказы окружного военкомата. Циркуляры и инструкции губвоенкомата, райисполкома о призыве граждан 1902 года рождения. Декабрь 1923 – 29.12.1924. 76 арк.

81. Спр. 30. Циркуляр, распоряжения и выписки из протоколов заседаний райисполкома о пропаганде культуры «кенаф», о порядке и количестве полученной семссуды районом, о засеве бедняцких хозяйств, ведомости о ходе посевной кампании. Списки граждан сельсовета. 9.01 – 21.12.1928. 320 арк.

82. Спр. 31. Протоколы заседаний Старошведского сельсовета. 24.01.1928 – 14.12.1928. 31 арк.

83. Спр. 34. Книги протоколов заседаний членов земельных обществ. 19.01.1928 – 18.10.1928. 39 арк.

84. Спр. 36. Книга протоколов заседаний сельсовета. 18.02.1928 – 13.12.1928. 41 арк.

85. Спр. 38. Протоколы заседаний президиума райисполкома. Циркуляры, инструкции Херсонского окрисполкома, Херсонского райисполкома о борьбе с вредителями сельского хозяйства, проверке низового советского аппарата. Движение населения по сельсовету, ход коллективизации. 22.12.1929 – февраль 1932. 53 арк.

86. Спр. 4. Постановления, циркуляры, протоколы заседания окружного, губернского исполкома о ветеринарно-санитарном осмотре скота, ликвидации неграмотности среди допризывников, о производстве добровольных сборов и пожертвований, телефонизации округа. 22.12.1924 – 16.12.1925. 532 арк.

87. Спр. 40. Протокол общих избирательных собраний заседаний президиума, пленумов сельсовета, об улучшении работы сельсовета, о весенней посевной кампании. Заявления с подписями граждан об отказе от земли в связи с отъездом в Швецию. Список служащих сельсовета. Январь 1929 – 1.07.1929. 39 арк.

88. Спр. 41. Протоколы заседаний сельской посевтройки о семссуде. 12.11.1929. 16 арк.

89. Спр. 42. Протокол собраний учредительного Старо-Шведского скотаро-молочарского товарищества, выписки из протокола заседаний райземтехсовета о регистрации устава товарищества. Устав товарищества. Список учредителей. 15.01 – 7.01.1929. 32 арк.

90. Спр. 45. Директивные указания. Циркуляр распоряжения Одесского облисполкома, постановления райисполкома. Выписки из протоколов заседаний райисполкома о проведении конкурса на лучший сельсовет. 1930–1933. 134 арк.

91. Спр. 49. Протоколы заседаний сельских советов, выписки из протоколов заседаний Райисполкома о подготовке колхозов к посевной кампании. 26.02.1930 – 15.12.1931. 69 арк.

92. Спр. 5. Книги протоколов заседаний и общих собраний граждан сельсовета. 8.01.1926 – 7.06.1929. 109 арк.

93. Спр. 50. Протоколы заседаний КНС, общего собрания избирателей сельсовета о самообложении населения на культурные цели. Сентябрь 1930 – октябрь 1931. 310 арк.

94. Спр. 8. Постановления, циркуляры, инструкции, положения СНК УССР, Наркомзема УССР, Херсонского окрисполкома о льготах лесной кооперации, о борьбе с вредителями сельхозяйства, о задачах земельной комиссии при сельсовете. 15.01.1925 – 31.12.1925. 244 арк.

Оп. 2

95. Спр. 1. Циркуляры Одесского губисполкома о проведении кампании налогообложения, о регистрации иностранных представителей в советские учреждения, финансово-экономическом состоянии района. 9.07.1923 – 6.12.1924. 31 арк.

Ф Р-37. Херсонський повітовий військово-революційний комітет, 1918–1920 рр.

Оп. 1

96. Спр. 19. Протоколы общих собраний жителей Старошведской волости. 7.02 – 16.12. 1920. 93 арк.

Фонд Р-4033. Управління Служби безпеки по Херсонській області, 1919–1999 рр.

Оп. 1

97. Спр. 1120. Фильтрационные дела на граждан, угнанных в Германию (Сив-Сиз). 7.07.1945 – 18.11.1953. 239 арк.

98. Спр. 1276. Фильтрационные дела на граждан, угнанных в Германию. 16.08.1945 – 9.04.1954. 243 арк.

99. Спр. 148. Фильтрационные дела на граждан, угнанных в Германию. 4.04.1949 – 20.04.1949. 200 арк.

100. Спр. 19. Фильтрационные дела на граждан, угнанных в Германию. 14.06.1945 – 12.04.1948. 331 арк.

101. Спр. 516. Фильтрационные дела на граждан, угнанных в Германию (Клы-Кну). 244 арк.

102. Спр. 742. Фильтрационные дела на граждан, угнанных в Германию. 237 арк.

Оп. 4

103. Спр. 359. Дело № 26241 по обвинению Кнутаса П. И., Утаса П. Эд., Нурберга И. П., Нурберга М. М., Сигалета С. С., Германа Хр. А., Нурберга С. Гр., Гинас А. по ст. 54-6, 54-10, 54-11 УК УССР. 31.08.1937 – 6.03.1964. 263 арк.

104. Спр. 533. Дело № 1592 по обвинению Мальмас П. С., Утас В. В., Кнутас П. Г. 14.11.1937 – 15.08.1960. 97 арк.

Оп. 5

105. Спр. 17. Дело № 26253 по обвинению Аннаса А. П., Утаса И. И., Нурберга М. А., Сигалета А. П., Кнутаса И. П., Утаса Г. Эд., Гинас И. Хр., Герман Я. А. в преступлении, предусмотренном ст. 50-10 и 54-11 УК УССР. 16.05.1938 – 16.09.1938. 195 арк.

106. Спр. 364. Следственное дело № 9762 по обвинению Кнутаса Г. Хр. по ст. 54-1. 12.02.1938 – 20.12.1966. 74 арк.

Оп. 7

107. Спр. 585. Дело № 730 по обвинению Нурберг В. С., Нурберг Е. А. и др. по ст. 54-1а УК УССР. 29.09.1945 – 1.10.1946 – 1.09.1989. 110 арк.

108. Спр. 804. Следственное дело № 646/я по обвинению Утас М. Ф. по ст. 54-1а. 21.04.1945 – 12.08.1947. 46 арк.

Оп. 9

109. Спр. 85. Уголовное дело по обвинению Нурберга М. М., Сигалета С. С., Кнутаса А. Хр., Андерсона К. О., Утаса П. Эд. по ст. 54-10 УК УССР. 8.02.1933 – 25.01.1999. 157 арк.

Ф. Р-414. Херсонський окружний відділ народної освіти, 1917–1930 рр.

Оп. 1

110. Спр. 973. О деятельности нацменовских школ по районам Херсонского округа, сельским учителям и учащихся по школам. 23.04 – 30.09.1929. 154 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 1. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів мм. Харків, Київ (Верховна Рада України, мм. Харків, Київ 1917–2017 рр).

Оп. 8

111. Спр. 223. Матеріали про районування території УСРР за обласною системою та про мережу науково-дослідних і учбових закладів України. 19.01.1932 – 10.12.1932. 154 арк.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР, м. Київ (Міністерство освіти і науки України, м. Київ 1918–2012 рр.)

Оп. 6

112. Спр. 9139. Протокол засідання методологічної підкомісії німецького бюро Раднацмену Наркомпросу УРСР, виписи з протоколів бюро Одеської комісії. 115 арк.

113. Спр. 9145. Звіт етнографічного відділу Волинського національного дослідного музею про його роботу в справі вивчення і дослідження життя німецького і польського населення. Матеріали доповіді про стан культосвітньої роботи серед німецького населення УРСР на засіданні Раднацмену та листування з окружними інспектурами народної освіти з цього питання. 11.02.1926 – 9.09.1930. 131 арк.

Ф. 413. Центральна комісія національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті (ЦК НМ), м. Харків, 1923–1933 рр.

Оп. 1

114. Спр. 1. Декрети, постанови, протоколи зібрання засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС Наркомздоров'я, Наркомземом, наркомпраці про українізацію шкіл і громадянських установ, забезпечення самостійності національних меншостей на Україні. 1.08.1923 – 10.10.1928. 158 арк.

115. Спр. 107. Листування з Наркомсоцзабезом, Укрдержпланом про підготовку до перепису 1926 р., міські комітети взаємодопомоги, організацію національних сільрад. 15.01 – 18.12. 1925. 319 арк.

116. Спр. 20. Документы про работу Одесского губисполкома по землеустроению среди нацменшостей. 1924–1925 гг. 165 арк.

117. Спр. 207. Документи про національний склад сільрад і кількість населення в них, національний склад райвиконкомів (відомості, звіти, листування, витяги з протоколів). 29.06.1926 – 26.05.1927. 122 арк.

118. Спр. 223. Відомості про національний склад населення України по округах за даними перепису 1926 р. 119 арк.

119. Спр. 253. Звіт ЦК Раднацмен на І Всеукраїнській нараді по роботі серед нацмен. 1927. 71 арк.

120. Спр. 452. Документи про роботу серед нацменшостей. Постанова ЦК КП(б)У про найближчі завдання серед нацмен. 1929. 154 арк.

121. Спр. 551. Відомості про національні колгоспи 1930–1931 та листування з райвиконкомами про стан сільськогосподарських артілей. 31.12.1931 – 4.08.1932. 78 арк.

Оп. 2

122. Спр. 2. Постановления Секретариата ЦК КП(б)У и выписки из протоколов его заседания. Докладные записки и переписка с исполкомами о работе среди нацменьшинств. 20.01.1926 – 6.09.1927. 96 арк.

123. Спр. 7. Докладные записки про обследование населения Херсонского округа. О работе среди нацменьшинств. 1928 г. 45 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ) м. Київ, (1918 – 1991) рр.

Оп. 20

124. Спр. 1811. Отчет ЦК КП(б)У за 1923–1924 гг. и материалы по нему о политическом положении и состоянии народного хозяйства Украины, организационно-партийной работе на селе среди нацмен, молодежи, руководстве просвещением и др. вопросам. 1924 г. 125 арк.

125. Спр. 2002. Планы, отчеты, информация Агитпропа ЦК КП(б)У о состоянии и проведении агитационно-пропагандистской, культурно-просветительской работы, деятельности среди нацмен. Протоколы заседания коллегии Агитпропа ЦК КП(б)У и совещания при нем. 1925 г. 152 арк.

126. Спр. 248. Доклады, инструкции, сводки Николаевского (Херсонского) губкома КП(б)У о работе партийных организаций, политическом и экономическом положении губернии, организации КНС и др. вопросам. 1920 г. 91 арк.

127. Спр. 401. Циркуляры ЦК КП(б)У о проведении организационной, партийной и массово-политической работы, задачах в связи с новой экономической политикой, привлечению женщин к участию в налоговой кампании, помощи голодающим. 1921 г. 271 арк.

128. Спр. 4171. Докладная записка заведующего культурным пропотделом ЦК КП(б)У А.Хвыли на имя секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка по вопросам украинизации и проведения нацполитики в отдельных районах республіки. 1931 г. 60 арк.

1.2. Опубліковані джерела

129. Афанасьєв-Чужбинський О. Шведська колонія. Вдача і звичаї. *Нариси з історії Бериславщини*. Київ–Херсон–Берислав : Просвіта, 2005. С. 140–143.

130. Волости и важнейшие селения Европейской Росии: по данным обследования, произвед. Стат. Учреждениями М-ва Внутр. Дел, по поручению Стат. Совета/ Центр. Стат. Ком. Санкт-Петербург : Тип. М-ва Внутр. Дел, 1880–1886. Вып. 8: Губернии Новороссийской группы. [Екатеринославская, Таврическая, Херсонская, Бессарабская]. Сост Г. Г. Ершов. 1886. 157 с. URL:http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004324 (дата звернення: 04.02.2020).

131. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки / изд. ЦСУ Союза ССР. М., 1927–1929. 10 т. В надзаг. : Центр. статист. упр. СССР. Отд. Переписи. Вып. 4: Народность и родной язык населения СССР. 1928. XXIX. 138 с. URL: http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16537-vyp-4-narodnost-i-rodnoy-yazyk-naseleniya-sssr-1928#mode/inspect/page/40/zoom/6 (дата звернення: 04.02.2020).

132. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по республикам СССР. Разработочная таблица ф. 15 А. Национальный состав населения по СССР, республикам, областям, районам). URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php?reg=2 (дата звернення: 04.02.2020).

133. Высочайше утверждённые правила об устройстве поселян-собственников (бывших колонистов), водворённых на казённых землях в губерниях: С.–Петебургской, Новгородской, Самарской, Саратовской, Воронежской, Черниговской, Полтавской, Екатеринославской. URL: http://www.rusdeutsch.ru/?hist= 1&hmenu0 =4&hmenu01=24&hmenu02=94 (дата звернення: 26.12.2019).

134. Грамота до всього українського народу. *Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України.* К., 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003300-18 (дата звернення: 20.01.2020).

135. Декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови. *Український історичний журнал.* 1990. № 11. С. 108–112.

136. Декрет про землю. *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1290 роки. Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. 1-е вид. (офіціальне).* Харків: Шоста радянська друкарня, 1921. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000537_01 (дата звернення: 20.01.2020).

137. Декрет СНК РСФРР от 26 декабря 1919 г. «О борьбе с неграмотностью». *Декреты Советской власти*. М. : Политиздат, 1975. Т. VII. 676 с. URL: http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/9066-dekrety-sovetskoy-vlasti-t-vii-10-dekabrya-1919-g-31-marta-1920-g#mode/inspect/page/76/zoom/4 (дата звернення: 01.03.2020).

138. Декрет СНК РСФСР от 23 января 1918 г. «Об отделении церкви от государства и школы от церкви». URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Декрет_СНК_РСФСР_от_23.01.1918_Об_отделении_церкви_от_государства_и_школы_от_церкви (дата звернення: 11.03.2020).

139. Декреты Советской власти. М. : Политиздат, 1957. Т. I. 640 с. URL: http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/9057#mode/inspect/page/33/zoom/4 (дата звернення: 01.03.2020).

140. Директива НКВД СССР № 181 о взятии на учет и оперативно-чекистском обслуживании репатриированных советских граждан немецкой национальности. 11 октября 1945 г. ГАРФ. Ф. Р-9401. Оп. 12. Д. 207. Т. 2. 1945 г. Л. 20–20 об. Заверенная копия. URL: http://docs. historyrussia.org/ru/

nodes/49649-direktiva-nkvd-sssr-181-o-vzyatii-na-uchet-i-operativno-chekistskom-obsluzhivanii-repatriirovannyh-sovetskih-grazhdan-nemetskoy-natsionalnosti-11-oktyabrya-1945-g#mode/inspect/page/1/zoom/4 (дата звернення: 27.05.2020).

141. Доповідь підвідділу національних меншостей відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У про стан і найближчі завдання роботи серед національних меншостей. *Український історичний журнал.* 1991. № 2. С. 95–99.

142. Збірник узаконень та розпорядження робітничо-селянського уряду України за 1925 р. Народний комісаріат юстиції. Х. : Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000331_04 (дата звернення: 01.03.2020).

143. Земельный кодекс УССР. Основные положения. Постановление ВЦИК от 29 ноября 1922 г. Харьков. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2. nsf/link1/ KP220002.html (дата звернення: 17.03.2020).

144. II Універсал Української Центральної Ради. URL: http://gska2.rada.gov.ua/ site/const/universal-2.html (дата звернення: 15.03.2020).

145. III Універсал Української Центральної Ради. URL: http://gska2.rada.gov.ua/ site/const/universal-3.html (дата звернення: 15.03.2020).

146. Кримінальний Кодекс УРСР. 1927 р. Державне видавництво політичної літератури УРСР. К., 1950. 167 с.

147. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т.6: Херсонский уезд: статистико-экономическое описание / Херсонская губернская земская управа. Статистическое отделение. Херсон : Типография О. Д. Ходушиной, 1890. 608 с.

148. Оперативный приказ от 30 июля 1937 года № 00447. Об операции по репрессированию бувших кулаков, уголовников и др. Антисоветских элементов. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Приказ_НКВД_от_ 30.07.1937_№_00447 (дата звернення: 21.05.2020).

149. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8 – 11 января 1927 года. Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. Издание ЦКНМ при ВУЦИК. Харьков, 1927. 230 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN= UKRLIB& P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM= S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004685 (дата звернення: 06.02.2020).

150. Повідомлення про стан роботи серед національних меншостей України, їх соціальний склад, структуру. Характеристики малокількісних нацменшостей. Вересень 1929 р. *Український історичний журнал*. 1992. № 12. С. 99–102.

151. Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) от 2 июля 1937 г. «Об антисоветских элементах». *Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938*. М., 2004. С. 234−235. URL: https://diletant.media/articles/39148211/ (дата звернення: 19.05.2020).

152. Постановление СНК СССР № 35 «О правовом положении спецпереселенцев». 08.01.1945. *Сталинские депортации. 1928–1953. Сводные документы о депортациях калмыков, народов Северного Кавказа, Крыма и Закавказья в целом (ноябрь 1943 – декабрь 1944).* Документ № 3.199. URL: https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022606 (дата звернення: 21.05.2020).

153. Про низове районування. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України.* 13–14.01.1925. URL: https://uk. wikisource.org/ wiki/ЗУРРСУУ/1925/1/13-14/Про_низове_районування (дата звернення: 01.03.2020).

154. Список залюднених місць Херсонської округи на 1 січня 1928 року. Херсонське округове статистичне бюро. Херсон, 1929. 76 с.

155. Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельхозяйственной переписи 1916 г.). Издание Херсонской земской управы. Александрия. 1917. 377 с.

156. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон. Тип. Губ. Правл. 1896. 560 с.

157. Список населенных мест Херсонской губернии. Издание Херсонского губернского статистического комитета. По сведениям 1887 года. Херсон. Типография Херсонского губернского правления. 1888. VI. Херсонский уъезд. 32 с.

158. Сталин И. О недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников: Доклад на Пленуме ЦК ВКП(б). Сочинения. Т. 14. М., 1997. С. 151–173. URL: http://grachev62.narod.ru/stalin/t14/t14_42.htm (дата звернення: 01.05.2020).

159. Статья № 263. Декрет Совета Народных Комиссаров. Об отделении церкви от государства и школы от церкви. *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР.* М., 1942, с. 286–287. URL: http://istmat.info/ node/28408 (дата звернення: 11.04.2020).

160. Статья № 812. Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов. О единой трудовой школе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики (положение). *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР.* М., 1942. С. 1026–1030. URL: http://istmat.info/node/31601 (дата звернення: 11.04.2020).

161. Статья № 835. Постановление Народного Комиссариата Просвещения. О школах национальных меньшинств. *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР.* М., 1942, с. 1101–1102. URL: http://istmat.info/ node/31674 (дата звернення: 11.04.2020).

162. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 ноября 1948 года. Об уголовной ответственности за побеги из мест обязательного и постоянного поселения лиц, выселенных в отдаленные районы СССР в период Отечественной войны. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_

ВС_СССР_от_26.11.1948_об_уголовной_ответственности_за_побеги_..._лиц,_выселенных_в_отдаленные_районы_СССР_... (дата звернення: 11.05.2020).

163. Циркулярное письмо ЦК РКП (б) № 30 «об отношении к религиозным организациям». 16 августа 1923 г. *Архивы Кремля. В 2-х кн. Кн. 1. Политбюро и церковь. 1922–1925 гг.* М.–Новосибирск, РОССПЭН, «Сибирский хронограф», 1997. URL: http://istmat.info/node/28242 (дата звернення: 01.04.2020).

164. Annas A. 1781–1929. 171 years in a foreign land. Life in the Gammalsvenskby. URL: http://www.svenskbyborna.se/Canadian%20site-filer/Andreas%20 Annas%20 translation_dec2008.pdf (дата звернення: 21.02.2014).

165. Brev Från Emma Hoas Till Fru Wirén. Gammal-Svenskby, den 4–17 Maj 1916. URL: http://www.gammalsvenskby.se/BrevfrGsby1894. htm (дата звернення: 05.03.2020).

166. Brev från Kristoffer Hoas Till Edvin Wirén. Tiflis (Tbilisi, Georgien), den 17 december 1915. URL: http://www.gammalsvenskby.se/BrevfrGsby 1894.htm (дата звернення: 05.03.2020).

167. Brev från Kristoffer Hoas Till Edvin Wirén. Tiflis (Tbilisi, Georgien), den 21 januari 1916. URL: http://www.gammalsvenskby.se/BrevfrGsby1894. htm (дата звернення: 05.03.2020).

168. Brev Från Paul Isberg Till Kyrkoherde Wirén Diakonissanstalten. Stockholm den 27 oktober 1922. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Brevfr Gsby1894.htm (дата звернення: 05.03.2020).

169. Brev Från Christian Annas o. S. Kotz Till Herr Kyrkoherde E. Wirén. Gammal Svenskby, 28 Februar 1917. URL: http://www.gammalsvenskby.se/ BrevfrGsby 1894.htm (дата звернення: 05.03.2020).

170. Brev Från Emma Hoas Till E. Wirén. Gammal Svenskby den 22/10 1917. URL: http://www.gammalsvenskby.se/ BrevfrGsby1894.htm (дата звернення: 05.03.2020).

171. Brev Från Emma Hoas Till Fru Wirén. Gammal Svenskby den 17/1 1917. URL: http://www.gammalsvenskby.se/BrevfrGsby1894.htm (дата звернення: 05.03.2020).

172. Brev Från Emma Hoas Till Kyrkoherde E. Wirén. Gammalsvenskby-förläggningen i Jönköping, den 8 januari 1930. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Brevfr Gsby1894.htm (дата звернення: 06.03.2020).

173. Brev Från Johan Buskas o Christian Annac Till Kyrkoherde Wirén Gammal-Svenskby, den 29/8 1916. URL: http://www.gammalsvenskby.se/BrevfrGsby 1894.htm (дата звернення: 05.03.2020).

174. Brev Från Prins Carls till Svenskbyborna 1929. Avskrift. Stockholm, juli 1929. URL: http://www.gammalsvenskby.se/PrinsCarl1929.htm (дата звернення: 08.03.2020).

175. Prins Carls tal. 1 augusti. 1929. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Prins Carlstal181929.htm (дата звернення: 07.04.2020).

176. Söderblom N. Gammal-Svenskby. Med Nathan Söderblom av Herman Neander 1932. Utdrag/Avskrift. URL: http://www.gammalsvenskby.se/ NSoderblom1932.htm?fbclid=IwAR0bYxwcsg2RQ-X-3OO4Lt_ArZe_95qeW2 jPm8dAzKUAmf_ dDzLPwXYkls (дата звернення: 05.03.2020).

177. Tysk K.-E. Anna Portje berattar om sitt liv. Skara, 2011. 16 s.

1.3. Періодика

178. Бєляєв А. В одній сім'ї. *Ленінський прапор.* 1973. 7 листопада (№ 133/134). С. 4

179. Бикодір Г. До земляків у Старошведівку. *Україна молода*. 2008. 4 жовтня. (№ 186). С. 3.

180. Братан М. Діти різних народів. *Наддніпрянська Правда*. 1967. 12 березня (№ 60). С. 3.

181. Гарбуз П. Наш інтернаціонал. *Маяк.* 1971. 18 вересня. С. 1.

182. Жертви глитаївсько-попівської агітації. «Брати-шведи» на «батьківщині». *Вісті.* 1929. 5 грудня. URL: https://prosvita-ks.co.ua/z-istoriyi-

zmiyivskih-shvediv/zhertvi-glitayivsko-popivskoyi-agitaciyi (дата звернення: 16.03.2020).

183. З матеріалів розширеного пленуму Херсонського повітвиконкому. *Херсонський комунар*. 1922. 23 квітня. URL: http://history.org.ua/Liber UA/NarIst Ber_2006/NarIstBer_2006.pdf (дата звернення: 30.03.2020).

184. Ихельзон Е., Андерссон К., Новоселова Я. Шведы под Каховкой. *Сегодня*. 2006. № 245. С. 8–9.

185. Колония Шведская Херсонской губернии. Всеподданнейшее ходатайство. *Юг.* 1903. 18 (31) октября. URL: https://prosvita-ks.co.ua/books/11 berislav/6vyp 1903/6vyp 1903-1.htm (дата звернення: 06.03.2020).

186. Лефиль Л. Национальные меньшинства Херсонщины. *Рабочий*. 1927. 6 июля. (№ 151). С. 2.

187. Менонітів теж обдурили як і шведів. *Наддніпрянська правда*. 1930. 5 січня. С. 5.

188. Назад на радянську Батьківщину. *Наддніпрянська Правда.* 1929. 31 грудня. URL:https://prosvita-ks.co.ua/z-istoriyi-zmiyivskih-shvediv/nazad-na-radyansk u-batkivshchinu (дата звернення: 07.04.2020).

189. Оленчук О. Зміївський інтернаціонал, або міжнаціональна адресна допомога. *Пенсійний кур'єр*. 2004. 26 листопада (№ 48). С. 1.

190. Піддубняк В. У Зміївку до шведів. *Сільські вісті*. 2003. 28 січня. С. 2.

191. Піддубняк В. Шведський острів у степу. *Новий день*. 2002. 3 жовтня (№ 40). С. 1, 3.

192. Процесс после 100 лет. *Юг*. 1899. 17 октября (№ 466). С. 2.

193. Сестра милосердия Эмма Скарстедт. *Юг.* 1903. 20 апреля (3 мая). URL: https://prosvita-ks.co.ua/books/11berislav/6vyp1903/6vyp1903-1.htm (дата звернення: 07.03.2020).

194. Старошведская волость, Херсонского уезда. Борьба со знахарством. *Юг.* 1903. 5 мая (7 июня). URL: https://prosvita-ks.co.ua/books/11berislav/6vyp1903/ 6vyp 1903-1.htm (дата звернення: 07.03.2020).

195. Старошведское, немецкая колония Херсонского уезда. Передел земли. *Юг.* 1903. 4 (17) мая. URL: https://prosvita-ks.co.ua/books/11berislav/6vyp1903/6vyp1903-1.htm (дата звернення: 06.03.2020).

196. Старошведское, шведская колония Херсонского уезда. Приют для больных. *Юг.* 1903. 16 (29) июля. URL: https://prosvita-ks.co.ua/books/11berislav/6vyp1903/6vyp1903-1.htm (дата звернення: 06.03.2020).

197. У СРСР трудящим стає жити легше і краще. *Наддніпрянська правда*. 1929. 6 грудня. URL: https://prosvita-ks.co.ua/narisi-z-istoriyi-berislavshchini-vipusk-9/z-istoriyi-zmiyivskih-shvediv (дата звернення: 07.04.2020).

198. Шведы на змеевской улице. *Голос Украины*. 2007. 20 янв.(№ 10). С. 2.

199. Шведы под Херсоном. *Херсонський вісник*. 1993. 23 січня (№ 4). С. 3.

200. Юнгштурм. Тільки радянська влада й компартія – наші друзі. *Наддніпрянська правда*. 1930. 21 січня. С. 2.

201. Andersson K. Svenskarna leva på svältgränsen i Gammalsvenskby. *Borås tidning.* 1933. Fredagen den 4 augusti. URL: http://www.gammalsvenskby.se/KarlAndersson19331.htm (дата звернення: 09.04.2020).

202. Berencreutz A. Dikter. Vid Gammalsvenskbybornas ankomst 1 augusti 1929. *Helsingborgs Dagblad.* 1929. den 7 aug. URL: http://www.gammalsvenskby.se/FablerDikter.htm (дата звернення: 09.04.2020).

203. Elgström A. Gammalsvenskbybornas öden i Fornoch Nutid. *Almanack för alla.* 1930. URL: http://www.gammalsvenskby.se/OmSvenskbyborna.htm (дата звернення: 07.04.2020).

204. Qvist P. G. (G. Palmqvist). När sagan blev sanning. *Trelleborgs Tidning*. 1929. URL*:* http://www.gammalsvenskby.se/Narsaganblevsanning1.htm (дата звернення: 07.04.2020).

ЛІТЕРАТУРА

205. Айсфельд А. Административные переселенцы. *Немцы России:* энциклопедия в 3-х т. Редкол.: В. Карев (пред. редкол) и др. М.: ЭРН, 1999. Т. 1: А-И. С. 29–31.

206. Айсфельд А. Вартегау. *Немцы России:* энциклопедия в 3-х т. Редкол.: В. Карев (пред. редкол) и др. М.: ЭРН, 1999. Т. 1: А–И. С. 321–322.

207. Айсфельд А. Великая Отечественная война. *Немцы России:* энциклопедия в 3-х т. Редкол.: В. Карев (пред. редкол) и др. М.: ЭРН, 1999. Т. 1: А–И. С. 337–342.

208. Айсфельд А. Депортация. *Немцы России:* энциклопедия в 3-х т. Редкол.: В. Карев (пред. редкол) и др. М.: ЭРН, 1999. Т. 1: А–И. С. 693–703.

209. Айсфельд А. Политическая жизнь меннонитов в России в 1917–1919 годах. *Вопросы германской истории*. Д., 2000. С. 223–248.

210. Айсфельд А. Привилегированные жертвы: этнические немцы Украины во время и после Второй мировой войны. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського:* Збірник історичних праць. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв : МНУ, 2011. С. 361–378.

211. Айсфельд А. Репатриация на чужбину… (репатриация советских немцев 1946-1947 гг.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2007. № 2 (29). С. 99–119.

212. Айсфельд А., Мартыненко В. Фильтрация и оперативный учет этнических немцев Украины органами НКВД–НКГБ–МВД–КГБ во время Второй мировой войны и в послевоенные годы. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2010. № 2 (35). С.79–64.

213. Айсфельд А., Сердюк Н. К. «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938. Збірник документів. : К.І.С., 2018. 1248 с.

214. Алієва М. Різні тлумачення терміну «діаспора». *Етнічна історія народів Європи.* Вип. № 24. С. 63–68.

215. Архирейский Д., Ченцов В. Немецкие колонисты и повстанческое движение в Украине в период гражданской войны и новой экономической

политики. *Вопросы германской истории*. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. С. 5–13.

216. Безносов А. Альтшведендорф в годы революции и Гражданской войны: судьбы шведов. *Этнические немцы России: исторический феномен «народа в пути»: Материалы XII международной научной конференции (Москва, 18–20 сентября 2008 г.).* М., 2009. С. 421–432.

217. Безносов А. К вопросу об участии немецких колонистов и меннонитов в гражданской войне на Юге Украины (1917–1921). *Вопросы германской истории*. Д., 1996. С. 112–125.

218. Безносов А. К истории голода 1921–1923 гг. в немецких и меннонитских поселениях юга Украины. *Вопросы германской истории*. Д., 1995. С. 117–126.

219. Безносов А. Политические и социально-экономические процессы в немецких и менонитских поселениях Юга Украины после окончания Гражданской войны (1918–1920). *Вопросы германской истории*. Д.: РВВ ДНУ, 2003. С. 108–123.

220. Безносов А. Религиозная жизнь немецкого населения Юга Украины и политика советской власти (1920–1928 гг.). *Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.*: *Материалы международной научной конференции*. М., 2000. С. 329–342.

221. Безносов О. Голод 1921–1922 рр. і боротьба з ним у німецьких та менонітських поселеннях Півдня України. *Вопросы германской истории*. Д., 2007. С. 155–168.

222. Безносов О. Спроба втечі з «раю»: еміграційний рух серед менонітів та німців-колоністів Півдня України наприкінці 20-х рр. XX ст. *Вопросы германской истории.* Д., 2009. С. 147–156.

223. Безносов О. Трансформація німецької національної освіти на Півдні України в 20-ті рр. XX ст. *Вопросы германской истории*. Д., 2009. С. 89–102.

224. Безносова О. Особенности обустройства церковной жизни в многонациональных и поликонфессиональных регионах Российской империи (на примере с. Старошведское Херсонского уезда Херсонской губернии). *Юг*

России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура: Сб. науч. трудов V междунар. науч. конф. (Белгород, 23–24 января 2009 г.). Б., 2009. С. 293–298.

225. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно. Историческое повествование. М.: Проза, 1993. 626 с.

226. Бобылева С. «Большой террор» как завершающий этап насильственной трансформации немецкой диаспоры Украины. *Історія німців України*. *Матеріали всеукраїнської наукової конференції*. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 93–111.

227. Бобылева С. Социально-экономическое развитие населения Шведского колонистского округа и проблемы идентичности шведов. *Вопросы германской истории*. Д., 2011. С. 34–53.

228. Бобылева С. Шведский колонистский округ. *Этнические немцы России: исторический феномен «народа в пути»*: *Материалы международной научной конференции (Москва, 17–21 сентября, 2008 г.)*. М., 2009. С. 77–79.

229. Бобылева С. Шведы Украины и государственная власть. *Вопросы германской истории*. Д., 2008. С. 247–268.

230. Бобылева С., Бочарова Н., Осташева Н. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины. Д. : Арт-Пресс, 1999. 231 с.

231. Бобылева С. Материалы фильтрационных дел как источник по истории немцев и меннонитов Украины (1941–1955 гг.). *Немцы СССР в годы Великой Отечественной войны и в первое послевоенное десятилетие 1941–1955 гг.*: *Материалы 7-й международной научной конференции (Москва, 19–22 октября 2000 г.)*. М., 2001. С. 534–547.

232. Бойко А., Грушова Т., Ігнатуша О., Лиман І., Мільчев В., Рощина Л., Шиян Р. Міжконфесійні взаємини на Півдні України XVIII – XX століття. Запоріжжя : РА “Тандем-У”, 1999. 252 с.

233. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / гол. ред. С. Головко. К. : Либідь, 2006. 328 с.

234. Вальт Р. Обломки всемирной истории. Российские немцы между Сталиным и Гитлером. Эссен: Клартекст, 1996. 518 с.

235. Василенко С. Сталінська політика стосовно етнічних німців в повоєнний період. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*: Збірник історичних праць. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв: МНУ, 2011. С. 386–394.

236. Венгер Н. «Неличная история»: менонитская община Александровска в переломный год Украинской революции. *Сучасні дослідження з німецької історії*: зб. наук. пр. / гол. ред. Н. В. Венгер. Дніпро: Літограф, 2019. С. 62–73.

237. Венгер Н. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789 –1920). Д., 2009. 696 с.

238. Верменич Я. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 156–169.

239. Верменич Я. Національна реформа 20–30-х рр. в Україні: Підсумки, політичні наслідки, уроки. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*: міжвідомчий зб. наук. праць. Вип. 11. К. : Інститут історії України НАН України, 2004. С. 210–224.

240. Водотика С. Формування етнічного складу населення Херсонщини. Історія Херсонщини. Херсон, 2003. С. 78–86.

241. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. Дніпропетровськ, 2003. 336 с.

242. Ворончук І. «Нова соціальна історія» та перспективи українознавчих досліджень. *Актуальне українознавство*. 2015. № 2(55). С. 52–65.

243. Гейко С. Церков величність. *Нариси з історії Бериславщини.* Вип. 4. Херсон-Берислав: Просвіта, 2000. С. 368–412.

244. Географія Херсонщини: навч. посібник / заг. ред. І. Пилипенка, Д. Пальчикової. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2007. 221 с.

245. Герус-Бахтіна Н. Репресії радянської влади проти колишніх фольксдойче в період пізнього сталінізму. *Історичний архів*. 2015. Вип. 10. С. 165–171.

246. Гильц С. Национальная самобытность немецких колоний в Украине и этапы ее разрушения. *Вопросы германской истории*. 1996. Вып. 2. С. 90–104.

247. Голобородько Ю. В лабетах облуди і вигадок. *Забуттю не підлягає: Нариси, спогади, оповідання*. Херсон, 1994. С. 224–229.

248. Гречило А. Село Старошведське – Зміївка та символи територіальної громади. *Південний архів. Історичні науки*. Херсон, 2007. Вип. XXV. С. 216–218.

249. Гусєва С., Цобенко М. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920–1930 рр.). *Український історичний журнал*. 1991. № 2. С. 45–54.

250. Гьокхан Д. Національна ідентичність у контексті глобальних міграційних процесів: соціально філософський аналіз : дис. … канд. філософ. наук : 09.00.03. Житомир, 2018. 233 с.

251. Данилевский И. Н., Кабанов В. В., Медушевская О. М., Румянцева М. Ф. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. Учеб. Пособие М., 1998. 702 с.

252. Данилова Е. Изменения в социальных идентификациях россиян. *Социологический журнал*. 2000. № 3/4. С. 76–86.

253. Данилова Е. Через призму социальных идентификаций (Сравнительное исследование жителей России и Польши). *Россия реформирующаяся*: Ежегодник. 2004. С. 220–244.

254. Данильченко О. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст. К., 1993. 59 с.

255. Данильченко О. Зміївка. *Нариси з історії Бериславщини*. Вип. 4. Херсон–Берислав, 2005. С. 129–131.

256. Дённингхаус В. В тени «Большого Брата»: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.). М. : РОССПЭН, 2011. 727 с.

257. Державний архів Херсонської області: Путівник. Держкомархів України. Держархів Херсонської області; автори-упоряд. : В. Баранюк, В. Боровик, Л. Виноградова та ін.; відп. ред. А. Карпова. К., 2003. 740 с.

258. Дэвис Р., Уиткрофт С. Годы голода: Сельское хозяйство СССР, 1931–1933. М.: РОССПЭН, 2011. 543 с.

259. Етнічний довідник. Ч. 2: Етнічні меншини в Україні / гол. ред. В. Євтух. К., 1996. 176 с.

260. Євтух В., Трощинський В., Галушко К., Чернова К. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. К.: Наукова думка, 2004. С. 320–322.

261. Єкельчик С. Сталінський етнічний світ: спільноти виживання, спільноти віншування. *Україна модерна*. URL: https://uamoderna.com/md/ stalinskij-etnichnij-svit (дата звернення: 18.06.2020).

262. Журба М. А. Громадські об'єднання в житті німецької національної меншини України (20-30 рр. XX ст.). *Вопросы германской истории*. Д., 2001. С. 13–22.

263. Захарченко О. Місце фольксдойче в нацистських планах аграрної колонізації Північного Причорномор'я. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*: Збірник історичних праць. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв: МНУ, 2011. С. 331–339.

264. Зміївка: мала Європа на Півдні України. *Релігійне краєзнавство*. 2007. Травень. URL: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/ religious_region /15552/ (дата звернення: 27.03.2020).

265. Иванов К. Шведы со Змиевки. *Вокруг света*. 1992. Март. URL: http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/1736/ (дата звернення: 27.03.2020).

266. Из истории национального строительства на Херсонщине в 20-е – начале 30-х годов. *Прошлое служит настоящему*. Херсон, 1991. С. 53–64.

267. Исмаилов М. Краткий обзор немецких поселений Юга Украины. Міжнаціональні відносини на Півдні України: історія та сучасність. Запоріжжя: ЗДУ, 1993. С. 107–110.

268. Ищенко Н. Проблемы теоретического осмысления социокультурных трансформаций. Философско-культурологические исследования. URL: http://fki.lgaki.info/2018/10/01/проблемы-теоретического-осмысления/ (дата звернення: 24.05.2020).

269. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. 1972. 687 с.

270. Кидрина С. Г. Социокультурный и институциональный анализ как основа позитивной социологии в России. *Социологические исследования*. 2002. № 12. С. 23–32.

271. Кириленко В. Діяльність організації Українського та Шведського Червоного Хреста у південних областях України в період голодних 1921–1923 років. *Гілея:* науковий вісник. 2013. № 77. С. 61–63. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=gileya_2013_77_18 (дата звернення: 24.04.2020).

272. Кириленко В. Допомога голодуючим у 1921–1923 рр. на Півдні України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.* Вип. 3.33: Історичні науки. Миколаїв: МНУ, 2012. С. 126–131.

273. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Спб., 1869. 543 с.

274. Клец В. Общее и особенное в переселениях немцев в годы Второй мировой войны. *Історія німців України.* Матеріали всеукраїнської наукової конференції. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. С. 129–139.

275. Клец В. Система образования немецкого населения в условиях оккупации 1941–1944 гг. *Науковий вісник Миколаївського національного*

університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник історичних праць. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв: МНУ, 2011. С. 340–353.

276. Клець В. Національна політика нацистів на окупованих територіях та фольксдойче. *Вопросы германской истории*. Д., 2006. С. 134–154.

277. Коваль М., Медведок П. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*, 1992. № 5. С. 15–28.

278. Ковальский Н. П. Проблемы классификации письменных источников в современной советской историографии. *Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин*: *Тезисы докладов IV Всесоюзной конференции (Днепропетровск, 31 октября – 2 ноября 1983 г.)*. М., 1983. С. 14–27.

279. Ковальський М.П., Ченцов В. В. «Фільтраційні справи» – невідомі джерела державних архівів. *Архіви України*. 1993. № 1–3. С. 35–44.

280. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. М. : Наука, 2003. 486 с.

281. Козирева М. Голод 1921–1923 років у німецьких поселеннях Миколаївщини. *Вопросы германской истории*. Д. : Изд-во ДНУ, 2008. С. 45–56.

282. Козирева М. Землевпорядна та переселенська політика радянської влади в німецьких національних районах Півдня України за часів непу. *Вопросы германской истории.* Д., 2006. С. 119–133.

283. Козирева М. Німецькі райони Півдня України у другій половині 30-х рр. XX ст. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*: Збірник історичних праць. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв : МНУ, 2011. С. 258–269.

284. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир, 2009. 558 с.

285. Козырева М. Немецкие районы юга Украины 1920–1930-х гг. как национальные административно-территориальные единицы. *Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.*: *Материалы международной научной конференции*. М., 2000. С. 298–304.

286. Коляструк О. Методологія повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н Каразіна*. Серія: Історія. 2011. № 44. С. 8–21.

287. Кондратюк Г. Духовная и культурная жизнь в немецких колониях Крымской АССР в 1921–1941 гг. *Вопросы германской истории*. Д., 2003. С. 124–129.

288. Коник Ю. Реемігрaція шведського населення Херсонського округу в 1929 р. за документами Державного архіву Херсонської області. *Нариси з історії Бериславщини*. Вип. 4. Херсон–Берислав, 2005. С.132–139.

289. Коновалова О. Колонисты Юга России в конфликте с законом (1800–1818 гг.). *Вопросы германской истории.* Д.: «Пороги», 2007. С. 79–107.

290. Котляр Ю. В., Міронова І. С. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Київ–Миколаїв, 2008. 202 с.

291. Котляр Ю. Німецькі колоністи Півдня України у міжетнічних конфліктах (1918–1920 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*: Збірник історичних праць. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв: МНУ, 2011. С. 192–198.

292. Котлярчук А. «В кузнице Сталина»: шведские колонисты Украины в тоталитарных экспериментах XX века. М., 2012. 221 с.

293. Котлярчук А. Немцы Украины в судьбе шведской колонии на Днепре, 1805–2007. *Вопросы германской истории*. Д., 2007. С. 27–35.

294. Кривчик Г. Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Грані*. 2017. Том 20; 12. С. 55–61.

295. Кропачев С. Десять лет, изменившие страну. *Проблемы отечественной истории и историографии середины 1930–1940-х годов*. URL: http://www.kubanmemo.ru/library/Kropachev01/ poland.php (дата звернення: 24.05.2020).

296. Кудрицкая Т. Из фольксдойче в спецпереселенцы: советские шведы в фильтрационных делах НКВД. *Два с половиной века с Россией: актуальные*

проблемы и дискуссионные вопросы истории и историографии российских немцев: *Материалы 14-й Международной научной конференции. (Кисловодск, 25–29 сентября 2013 г.)* М., 2014. С. 513–523.

297. Кудрицька Т. «147 ar i frammande land. Livet i Gammalssvenskby». Спогади Андреаса Аннаса як джерело для вивчення історії шведів с. Старошведського. *Слов'янський вісник*: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки». Випуск 17. Рівне, 2014. С. 40–47.

298. Кудрицька Т. «Баласт партії»: старошведи у партійній чистці КП(б)У 1933 р. *Вопросы германской истории*. Д., 2016. С. 280–287.

299. Кудрицька Т. «Прамати-Svea» у долі населення с. Старошведського. *Актуальні проблеми історії, археології та етнології для студентів, аспірантів та молодих учених: Тези доповіді Перших Всеукраїнських Наддніпрянських наукових читань (Дніпропетровськ, 11 квітня 2014). Історичні етюди.* Вип. 4. С. 67–69.

300. Кудрицька Т. «Я не пастор брату своєму»: Швеція та шведи закордоном (на прикладі с. Зміївка Херсонської області). *Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу: Тези доповідей VII Всеукраїнської студентської наукової конференції (Кривий Ріг, 20–21 березня* 2014 р.). 2014. Вип. 7. С. 189–192.

301. Кудрицька Т. До питання вивчення історії шведів СРСР: аналіз джерельного потенціалу. *Вісник Дніпропетровського університету*. Д., 2015. Т. 23. № 1. Серія історія та археологія. Вип. 23. С. 196–202.

302. Кудрицька Т. Проблеми зміни національної приналежності населенням с. Старошведського та події світових війн XX століття. *Музейний вісник.* Запоріжжя, 2013. № 13/2. С. 207–215.

303. Кудрицька Т. Реемігрaція радянських шведів до УСРР (1929–1931 рр.). *«Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії»: Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р.).* (у друці).

304. Кудрицька Т. Спроби радянізації економіки шведських поселень УСРР (1921–1929 рр.). *East European Scientific Journal*. 2020. № 9 (61). Part 3. Pp. 9–14.

305. Кудрицька Т. Українські шведи в роки сталінських репресій (1933–1937). *Вопросы германской истории*. Д., 2013. С. 178–190.

306. Кудрицька Т. Шведська національна меншина у першій половині XX ст.: стратегії виживання в умовах соціально-політичних потрясінь. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. Д., 2014. Вип. 2. С. 135–142.

307. Кудрицька Т. Шведська спільнота України у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. *Вопросы германской истории*. Д., 2012. С. 250–264.

308. Кудрицька Т. Шкільна освіта у селі Старошведському (Gammalsvenskby) на Херсонщині в 1920–1921 рр. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.).* 2013. С. 316–318.

309. Кулинич І. Шведське поселення на Півдні України. *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 2–3. С. 101–110.

310. Кулинич І. Як і коли з'явились шведські колонії на Півдні. *Український історичний журнал*. 1995. № 1. С. 118–121.

311. Культурне будівництво в Українській РСР: у 2 т. К. : Держполітвидав УРСР, 1959. Т. 1 (1917–1941). 1959. 667 с.

312. Кульчицький С., Єфіменко Г. Історія державної служби в Україні. К. : Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 227 с. URL: https://www.academia.edu/30937328/ (дата звернення: 22.03.2020).

313. Кушеверский И. К вопросу о перспективах исследования истории шведских общин в России в XIX веке в фондах РГИА. Материалы конференции «Санкт-Петербург и страны Северной Европы» 2001 г. URL: http: www.rchgi.spb.ru/spb/conference_1/kusheversky.htm (дата звернення: 12.07.2019).

314. Лапин Н. Социокультурная трансформация России: либерализация versus традиционализация. *Журнал социологии и социальной антропологии*.

2000. Том III. № 3. С. 32–39. URL: http://www.old.jourssa.ru/2000/3/1cLapin.pdf (дата звернення: 24.05.2020).

315. Лойт А. Переселение шведов из Эстонии на Украину в конце XVIII века. *Скандинавский сборник.* Т., 1988. Вып. 32. С. 104–116.

316. Люлечник В. Фольксдойче в годы Второй мировой войны. Международный интернет-журнал “Русский глобус”. 2005. Февраль. № 2. URL: http://www.russian-globe.com/N36/Lulechnik.FolksdojcheVoVtorojMirovoyVojne.htm (дата звернення: 28.04.2020).

317. Лях К. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк: Донецький національний у-т, 2005. 23 с.

318. Малиновский Б. В. Некоторые аспекты взаимоотношений немцев-колонистов Юга Украины и войск Центральных держав в оценке представителей государственной администрации Украинской державы гетмана П. Скоропадского. *Вопросы германской истории*. Т. 1, Д., 1998. С. 79–87.

319. Малицкая Ю. История шведских колонистов Юга Российской империи конца XVIII – XIX ст. в архивах Украины. *Вопросы германской истории*. Д., 2007. С. 19–27.

320. Маліцька Ю. Акліматизація шведських мігрантів на Півдні Російської імперії. *Грані*. 2010. № 1. С. 12–14.

321. Маліцька Ю. Діалектика шведсько-німецьких міжетнічних контактів Шведської колоністської округи. *«Немецкие поселения Юга Украины: от заселения до современности (к 200-летию основания Березанских колоний)»*: *Матеріали конференції*. Николаев, 2009 г. С. 133–139.

322. Маліцька Ю. Естонські шведи на Півдні Російської імперії: міграція, адаптація та акультурація переселенців-колоністів (1781–1871 рр.) : дис. … канд. іст. наук : 07.00.02. Дніпропетровський національний університет. Д., 2010. 246 с.

323. Маліцька Ю. Міграція адаптація та акультурація естонських шведів на Півдні Російської імперії (1781 – перша половина XIX ст.) : аналіз шведської історіографії. *Гуржіївські історичні читання*. Ч., 2009. С. 111–115.

324. Маліцька Ю. Шведське населення на Півдні Російської імперії: передумови, причини та хід міграції. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка*. Серія: Історичні науки. Ч., 2008. Вип. 52. с. 21–26.

325. Маньков А. Село Старошведское (Gammalsvenskby) и его диалект. Результаты исследований 2004–2006 гг. Шведы. *Сущность и метаморфозы идентичности*. М., 2008. С. 294–314.

326. Маргулов А. Асирійці України в 1920–1930-х роках: хроніки протистоянь. Донецьк: ДонНУ, 2014. 417 с.

327. Мартин Т. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939. М.: РОССПЭН, 2011. 855 с.

328. Мартиненко В. Політика німецької військової адміністрації щодо «фольксдойче» на окупованих східних теренах України (1941–1943 рр.). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Вип.10. Харків, 2008. С. 166–177.

329. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. М., 2006. 248 с.

330. Михайловський Т. Міжнародні організації у боротьбі з голодом на Півдні України (1922–1923 рр.). *Емінак*. 2014. № 1–2. С. 22–33. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eminak_2014_1-2_6 (дата звернення: 22.04.2020).

331. Міронова І. Національні меншини України. Одеса-Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2006. 464 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&

S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004629 (дата звернення: 09.05.2020).

332. Мовчан О. Іноземна допомога голодуючим України в 1921–1923 рр. *Український історичний журнал*. 1989. № 10. С. 77–84.

333. Мчедлов М. П. Религиозная идентичность: О новых проблемах в межцивилизационных контактах. *Социс – социологические исследования*. 2005. № 6. С. 33–40.

334. Нам И. Немецкие колонии в России и Сибири в начале XX века в контексте проблемы диаспоральности. *Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.*: *Материалы международной научной конференции*. М., 2000. С. 19–30.

335. Наулко В. Развитие межэтнических связей по Украине: (ист.-этногр. очерк). К. : Наук. думка, 1975. 275 с.

336. Национально-гражданская идентичность и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформаций / под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. К. : Институт социологии НАН Украины; Институт социологии РАН, 2007. 280 с.

337. Національна книга пам’яті жертв голодомору 1932–1933 рр. в Україні Херсонської області. Український інститут національної пам’яті Херсонської обласної державної адміністрації / ред. кол. І. Яковлєв, В. Боровик. Х., 2008. 844 с.

338. Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси / гол. ред. ради В. Литвин. К. : Ніка-Центр, 2012. 592 с.

339. Національні меншини в Україні: інформ.-бібліогр. покажч. / упоряд. І. Винниченко, В. Горовий ; Ін-т дослідж. діаспори. 2-ге вид., допов. К. : ВД “Стилос”, 2003. 252 с.

340. Немцы Херсонщины: аннотированный перечень дел Государственного архива Херсонской области (1919–1930). ГАХО, Ин-т культуры и истории немцев Северо-Восточной Европы / отв. сост. А. Карпова, А. Айсфельд, Л. Виноградова. Одесса : Астропринт, 2002. 168 с.

341. Ніколаєць Ю. Німецьке населення України у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 3-4. С. 214–237. URL: http://journals.uran.ua/index.php/2524-0137/article/view/ 190805 (дата звернення: 03.05.2020).

342. Овчаренко В. Ліквідаційний відділ з відокремлення церкви від держави Наркомату юстиції УСРР: історія утворення та діяльності. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2011. № 2. С. 92–99.

343. Околотин В. Практика самообложения сельского населения в 1927–1928 годах (на материалах Владимирской, Иваново-Вознесенской, Костромской и Ярославской губерний). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-samooblozheniya-selskogo-naseleniya-v-1927-1928-godah-na-materialah-vladimirskoy-ivanovo-voznesenskoy-kostromskoy-i/viewer (дата звернення: 16.04.2020).

344. Основы социокультурной интеграции и адаптации: учебное пособие / сост.: Попов М., Попова С. Ставрополь: Изд-во СКФУ, 2015. 121 с. URL: http://scienceport.ru/upload/medialibrary/be7/be76490afc71980aa24cd70fe116fc38.pdf (дата звернення: 29.05.2020).

345. Осташева Н. На переломе эпох… Меннонитское сообщество Украины в 1914–1931 гг. М. : Готика. 1998. 256 с.

346. Писаревский Г. Переселение шведов с острова Даго в Новороссийский край (По документам Государственного архива). *Русский вестник*. М., 1899. Кн. III. С. 246–252.

347. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX ст. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2001. 391 с.

348. Пронь Т. Міграційний рух серед німецького, шведського та чеського населення південних округ України в контексті суспільно-політичних процесів першої половини XX ст. *Наукові праці.* Том 62. Випуск 59. Миколаїв, 2006. С. 58–63. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ naukpraci/history/ 2006/62-49-11.pdf (дата звернення: 09.04.2020).

349. Прядко І. Шведська сім'я. Як живе шведська громада в селі на Херсонщині. *Кореспондент*. 2011. 28 вересня. № 37. URL: http://ua.korrespondent.net/journal/1266292-korrespon dent-shvedska-simya-yak-zhive-shvedska-gromada-v-seli-na-hersonshchini (дата звернення: 22.04.2020).

350. Пушкарёва Н. «История повседневности» как направление исторических исследований. *Сетевое издание Центра исследований и аналитики Фонда исторической перспективы «Перспективы».* Опубликовано на портале 16.03.2010. URL: http://www.perspektivy.info/history/istorija_ povsednevnosti_kak_napravlenije_ istoricheskih_issledovanij_2010-03-16.htm (дата звернення: 12.05.2020).

351. Пушкарёва Н., Любичановский С. Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от Школы Анналов к российской философской школе. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина.* История и археология. 2014. С. 7–21.

352. Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. К., 2000. 447 с.

353. Репина Л. «Новая историческая наука» и социальная история. М. : Изд-во ЛКИ, 2009. 320 с.

354. Репина Л., Зверева В., Парамонова М. История исторического знания. М. : ДРОФА, 2004. 288 с.

355. Розподіл населення за національністю по Херсонській області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року): стат. бюл. / Держ. ком. стат. України, Херсон. обл. упр. статистики. Херсон, 2003. 65 с.

356. Савин А. Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920–1980-е годы. Аннотированный перечень архивных документов и материалов. Избранные документы. Новосибирск; СПБ. : Посох, 2006. 496 с.

357. Сергійчук В., Земля, яка стала рідною. *Нариси з історії Бериславщини*. Вип. 3. 2001. С.124–128.

358. Слезин А. За «новую веру». Государственная политика в отношении религии и политический контроль среди молодежи РСФСР (1918–1929 гг.).

URL: https://www.monographies.ru/ru/book/section?id=2384 (дата звернення: 26.04.2020).

359. Соловьёв А. Фольксдойче и их взаимоотношения с нацистскими организациями в Рейхскомиссариате Украины. Ключевые проблемы истории Российских немцев. *Материалы X-й международной научной конференции Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев (Москва, 2004*). С. 426–433.

360. Страхов В. Внутренние государственные займы в СССР конца 1920-х–1930-е годы. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/vnutrennie-gosudarstvennye-zaymy-v-sssr-kontsa-1920-h-1930-e-gody (дата звернення: 30.04.2020).

361. Сусоров С. Становлення радянської влади на Півдні України: маловідомі сторінки. *Константа.* № 11. URL: http://mycity. kherson.ua/journal/konstanty 11/stanovlen.html (дата звернення: 20.03.2020).

362. Тарасов А. Философско-теоретические основания актуализации концепта «социокультурная трансформация». URL: http://analiculturolog.ru /journal/ archive/item/840-9-3.html (дата звернення: 22.05.2020).

363. Хотинец В. Этническая идентичность и толерантность. Екатеринбург: Изд-во Уральского у-та, 2002. 124 с.

364. Ченцов В. Документы советских органов государственной безопастности как источник по изучению проблемы политических репрессий против немецкого населения Украины в 20–30-е годы. *Российские немцы. Историография и источниковедение*: *Материалы междунар. науч. конф. (Анапа, 4–9 сентября 1996 г.).* М. : ГОТИКА, 1997. С. 347–368.

365. Ченцов В. Трагические судьбы (из истории репрессий против немецкого населения Украины). *Вопросы германской истории*. Д., 1996. С. 175–185.

366. Ченцов В., Архирейский Д. Общность судеб немцев Украины и России в конце 1920-х–1930-е гг. *Немцы России и СССР: 1901–1941 гг.*: *Материалы международной научной конференции*. М. : Готика, 2000. С. 305–317.

367. Черказьянова И. В. Национально-языковое строительство в СССР и судьба немецкой школы в 1920–1930-е гг. *Ключевые проблемы истории*

российских немцев: Материалы 10-й международной научной конференции Международной ассоциации исследований истории и культуры российских немцев (Москва, 18–21 ноября, 2003 г.). М. : ЗАО «МНСК-пресс», 2004. С. 225–252.

368. Чирко Б. Етнічні німці України в роки Другої світової війни та повоєнні часи. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2017. Том 28 (67). № 1. С. 50–55.

369. Чирко Б. Етнічні німці України і «фольксдойче» в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930-ті–1950-ті роки). *Історія німців України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції*. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. С. 74–93.

370. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття). К. : Асоціація «Україно», 1995. 215 с.

371. Чирко Б. Немецкая национальная группа в Украине в контексте государственной этнополитики 20–30-х гг. XX ст. *Вопросы германской истории*. Д., 2007. С. 203–209.

372. Чирко Б. Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні (1923–1930 рр.). *Український історичний журнал*. 1988. № 6. С. 68–77.

373. Чирук С. Антропонімічна лексика та збереження національної ідентичності у Старошведській колонії на Херсонщині кінця XVIII – XX ст. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Д. : Ліра, 2014. С. 123–134.

374. Чирук С. В. Брачность в старошведской колонии в конце XVIII – начале XX в. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навуковы зборнік*. 2015. Вып. 10. С. 216–231.

375. Чирук С. В. Динаміка народжуваності та смертності у Старошведській колонії (кін. XVIII – поч. XX ст.). *Вопросы германской истории*. Д. : ДНУ, 2013. С. 29–42.

376. Чирук С. В. На орбіті Херсону. Старошведська колонія. *Фронтири міста : історико-культурологічний альманах.* Д.: Герда, 2015. С. 64–81.

377. Чирук С. В. Чи була чума у Старошведській колонії? Колонізація Південного Придніпров'я у контексті епідемічної загрози. *Вісник Дніпропетровського Національного університету*: Історія та археологія. 2013. Вип. 21. С. 89–94.

378. Чирук С. Лютеранські колонії Південної України кінця XVIII – початку XX ст. : історико-демографічний аспект: дис. … канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровський національний у-т. Д., 2017. 376 с.

379. Чирук С. Метричні книги Старошведської лютеранської колонії XVIII – початку XX ст. як джерело історичної демографії. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Історія та археологія. 2012. Вип. 20. С. 168–178.

380. Чубата М. В. Українська революція 1917–1921 рр. в історико-правових дослідженнях: термін, сутність явища, хронологічні межі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер. Юриспруденція. 2013. № 6. С. 47–49.

381. Чумаченко Г. Культурний простір Півдня. *Портал "Арт-Кавун".* URL: http:artkavun.kherson.ua/kulturnij_prostir_pivdnja.Htm (дата звернення: 16.12.2019).

382. Чумаченко Г. Шведське поселення на Півдні України. *Народна творчість та етнографія.* 1997. № 2–3. С. 101–110.

383. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату "Україна" та військової зони в період Другої світової війни : автореф. дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01. Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. 39 с.

384. Швайка І. Еміграція німецьких колоністів з України до країн Північної Америки як наслідок складних взаємовідносин з владою (кінець XIX– 20-ті рр. XX ст.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків: Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. 2016. Вип. 19. С. 88–95.

385. Шевчук Н. Немцы Юга Украины в борьбе за свои права в годы гражданской войны (1918–1919 гг.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. Вип. 3.30: Історичні науки. Миколаїв: МНУ, 2011. С. 218–233.

386. Шевчук Н. Положение немецких колоний в Одесской губернии в 1920-е гг. *Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.*: Материалы международной научной конференции. М., 2000. С. 365–384.

387. Шевчук Т. Антирелігійна політика радянської влади в Україні у 20–30-ті рр. XX ст. *Сторінки історії*: зб. наук. праць. 2015. Вип. 39. С. 100–113.

388. Шитюк М. Горбуров К. Миколаївщина в голодних 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 роках. Миколаїв, 2007. 156 с.

389. Шрадер Т. Методы сопоставления традиционной и современной культуры шведов в Украине (по результатам экспедиции в Херсонскую область в сентябре 2006 года). *Полевая этнография* : М*атериалы междунар. конф*. СПб., 2007. С. 24–26.

390. Шрадер Т. О шведах-колонистах в России. *XV конференция по изучению истории, экономики, языка и литературы Скандинавских стран и Финляндии*: тезисы докладов. М., 2004. Ч. 1. С. 134–136.

391. Шрадер Т. Очерки жизни шведских колонистов в России (XIX в.). *Скандинавские чтения 2006 года: этнографические и культурно-исторические аспекты*. СПб., 2008. С. 229–253.

392. Юинг Е. Учителя эпохи сталинизма: власть, политика и жизнь школы 1930-х гг. М.: РОССПЭН, 2011. 359 с.

393. Ядов В. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности. *Мир России*. 1995. № 3–4. С. 167–174.

394. Яковенко И. Трансформация базовых идентичностей: факторы, тренды, сценарии. *Пути России: существующие ограничения и возможные варианты*. М., 2004. 207 с.

395. Яковлєв М. Радянізація, русифікація та дерадянізація як категорії політичної постколоніальної історії країн Центрально-східної Європи. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3290/Yakovlev_Radianizatsiia_rusyfikatsiia_ta_deradianizatsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.01.2020).

396. Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денаціоналізація. *Український історичний журнал*. 1998, № 1. С. 22–36.

397. Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. К. : Інститут історії України, 2011. 339 с.

398. Якубова Л. Тенденції етнокультурного життя УСРР у контексті коренізації (1924-1935 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 2. С. 74–88. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2011_20_283 (дата звернення: 22.01.2020).

399. Якубова Л. Мовна проблема та її місце серед етнокультурних проблем етнічних меншин УСРР (друга половина 20-х–30-і рр. XX ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. № 16. С. 185–202. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2007_16_2_185 (дата звернення: 27.02.2020).

400. Якубова Л. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. XX ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. № 12. С. 176–224. URL: http://resource. history.org.ua/publ/pro_2004_12_176 (дата звернення: 26.01.2020).

401. Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денаціоналізація (2). *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 41–55. URL: http://resource.history.org.ua/publ/ journal_ 1999_1_41 (дата звернення: 07.02.2020).

402. Якубова Л. Повсякденне життя нацменсела між Голодомором та Великим терором. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2011. № 20. С. 283–310. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2011_20_283 (дата звернення: 15.03.2020).

403. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин 1930–1935 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. № 11. С. 370–412. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2004_11_370 (дата звернення: 08.04.2020).

404. Якубова Л. Центральна комісія національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК та її місцеві органи. 1924–1934 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* 2005. № 14. С. 329–365. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2005_14_329 (дата звернення: 25.03.2020).

405. Blees J. Gammal-svenskby. Översättning, Joel Nyman, 1923. URL: http://www.gammalsvenskby.se/JakobBlees.htm (дата звернення: 15.06.2020).

406. Gaunt D. Swedes of Ukraina as "Volksdeutsche" – the Experience of World War II. *Вопросы германской истории*. Д., 2007. Pp. 239–250.

407. Hedman J. Gammalsvenskby. The true story of the Swedish settlement in Ukraine. Stockholm, 2005. 77 s.

408. Hedman J., Åhlander L. Historien om Gammalsvenskby och svenskarna i Ukraina, Stockholm : Dialogos Förlag, 2003. 479 s.

409. IOM. International Migration Law. Glossary on Migration. Geneva, 2011. 78 s.

410. Kotljarchuk A. Little Red Sweden in Ukraine – the 1930s Comintern project in Gammalsvenskby. *The lost Swedish tribe. Reapproaching the history of Gammalsvenskby in Ukraine*. Stockholm, 2014. Pp. 111–149.

411. Malitska J. People in between – Baltic islanders as colonists on the steppe. *The lost Swedish tribe. Reapproaching the history of Gammalsvenskby in Ukraine*. Stockholm, 2014. Pp. 61–88.

412. Neander H. *Gammal-Svenskby.* 1911. URL: http://www.gammalsvenskby.se/HNeander1911.htm (дата звернення: 30.03.2020).

413. Norberg A. Besök i Gammal Svenskby, Ukraina 1997. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Resa1997.htm (дата звернення: 09.03.2020).

414. Norberg A. Besök i Gammal Svenskby, Ukraina 1998. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Resa1998.htm (дата звернення: 09.03.2020).

415. Norberg A. Besök i Gammal Svenskby, Ukraina juni 1999. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Resa1999.htm (дата звернення: 09.03.2020).

416. Norberg A. Besök i Gammalsvenskby, oktober 1994. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Resa19942.htm (дата звернення: 09.03.2020).

417. Richardsson I. Besök i Gammalsvenskby, Ukraina 1994. Östersund, 1994. URL: http://www.gammalsvenskby.se/ResaGammalsvenskby.htm (дата звернення: 09.03.2020).

418. Rudling A. Ukrainian Swedes in Canada: Gammalsvenskby in the Swedish-Canadian press 1929-1931. *Scandinavian-Canadian studies*. 2005. Vol. 15. Pp. 62–91. URL: https://scancan.net/rudling_1_15.htm (дата звернення: 18.10.2018).

419. Svenskby Klockorna. Bergholtz Klockgjuteri Sigtuna. Sigtuna Museum. URL: http://www.gammalsvenskby.se/Svenskbyklockorna1.htm (дата звернення: 19.03.2020).

420. Tiberg N. Efterord. Uppsala, november 1929. URL: http://www.gammalsvenskby.se/JohanBuskas1906.htm (дата звернення: 19.03.2020).

421. Wawzenjuk P. The making of Gammalsvenskby 1884–1914 – identity, myth, imagination. *The lost Swedish tribe. Reapproaching the history of Gammalsvenskby in Ukraine*. Stockholm, 2014. Pp. 89–110.

422. Wawzenjuk P. Tradition and Past: The Swedes of Alt-Schwedendorf 1782–1852. *Вопросы германской истории*. Д., 2007. Pp. 12–19.

423. Weiss Fr. Dokument om Gammalsvenskbyborna. Gammalsvenskby kommittén. Tam-Revy, 2009. URL: http://www.gammalsvenskby.se/ Gammalsvenskbykommittn.htm (дата звернення: 27.03.2020).

424. Wendell H. Från svenskar i Ryssland. Bref till Folkvännen. *Gammal-Swenskby 23 juni 1881*. URL: http://www.gammalsvenskby.se/HWendell1881.htm (дата звернення: 27.03.2020).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Кудрицька Т. Шведська спільнота України у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ, 2012. С. 250–264.
2. Кудрицька Т. Проблеми зміни національної приналежності населенням с. Старошведського та події світових війн ХХ століття. *Музейний вісник.* Запоріжжя, 2013. № 13/2. С. 207–215.
3. Кудрицька Т. Українські шведи в роки сталінських репресій (1933–1937). *Вопросы германской истории*. Дніпропетровськ, 2013. С. 178–190.
4. Кудрицька Т. Шведська національна меншина у першій половині ХХ ст.: стратегії виживання в умовах соціально-політичних потрясінь. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: *збірник наукових праць*. Дніпропетровськ, 2014. Вип. 2. С. 135–142.
5. Кудрицька Т. «147 ar i frammande land. Livet i Gammalssvenskby». Спогади Андреаса Аннаса як джерело для вивчення історії шведів с. Старошведського. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць*. Рівне, 2014. Вип. 17. Серія «Історичні та політичні науки». С. 40–47.
6. Кудрицька Т. До питання вивчення історії шведів СРСР: аналіз джерельного потенціалу. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Історія та археологія». Дніпропетровськ, 2015. Вип. 23. (№ 1). С. 196–202.
7. Кудрицька Т. «Баласт партії»: старошведи у партійній чистці КП(б)У 1933 р. *Вопросы германской истории*. Дніпро, 2016. С. 280–287.

Публікації у зарубіжних періодичних спеціалізованих виданнях:

8. Кудрицька Т. Спроби радянізації економіки шведських поселень УСРР (1921–1929 рр.). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe* (*East European Scientific Journal)*. Warszawa, 2020. № 9 (61). Part 3. P. 9–14. (Індексований у ***Index Copernicus***).

Наукові праці апробаційного характеру:

9. Кудрицька Т. Шкільна освіта у селі Старошведському (Gammalsvenskby) на Херсонщині в 1920–1921 рр. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.).* Харків, 2013. С. 316–318.

10. Кудрицкая Т. Из фольксдойче в спецпереселенцы: советские шведы в фильтрационных делах НКВД. *Два с половиной века с Россией: актуальные проблемы и дискуссионные вопросы истории и историографии российских немцев: Материалы 14-й Международной научной конференции. (г. Кисловодск, 25–29 сентября 2013 г.)*. Москва, 2014. С. 513–523.

11. Кудрицька Т. «Прамати-Svea» у долі населення с. Старошведського. *Актуальні проблеми історії, археології та етнології для студентів, аспірантів та молодих учених: Тези доповіді Перших Всеукраїнських Наддніпрянських наукових читань (Дніпропетровськ, 11 квітня 2014). Історичні етюди.* Дніпропетровськ, 2014. Вип. 4. С. 67–69.

12. Кудрицька Т. «Я не пастор брату своєму»: Швеція та шведи закордоном (на прикладі с. Зміївка Херсонської області). *Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу: Тези доповідей VII Всеукраїнської студентської наукової конференції (Кривий Ріг, 20–21 березня* 2014 р.). Кривий Ріг, 2014. Вип. 7. С. 189–192.

13. Кудрицька Т. Реемігрaція радянських шведів до УСРР (1929–1931 рр.). *«Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії»: Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р.*). Дніпро, 2021. С. 73–75.

ДОДАТОК Б

Населення Швеції зустрічає старошведів з України у м. Треллеборг. 1929 р. (сайт шведського земляцтва «Föreningen Svenskbyborna» URL: http://www.svenskbyborna.se/en/history/1929-1991-the-return-to-sweden/). Фото

Принц Карл вітає старошведів у Швеції. 1929 р. (сайт шведського земляцтва «Föreningen Svenskbyborna» URL: http://www.svenskbyborna.se/en/history/1929-1991-the-return-to-sweden/). Фото

Шведи України. Висадка із корабля у Швеції. 1929 р. (сайт шведського земляцтва «Föreningen Svenskbyborna» URL: http://www.svenskbyborna.se/en/history/1929-1991-the-return-to-sweden/). Фото

Старошведи у Швеції. 1929 р. (сайт шведського земляцтва «Föreningen Svenskbyborna» URL: http://www.svenskbyborna.se/en/history/1929-1991-the-return-to-sweden/). Фото

ДОДАТОК В

Протокол № 19 Старошведского сельского собрания 1921 г. марта 1-го дня под председательством председателя сельского совета А. Гинаса. 87 членов общества при секретаре Утасе.

Повестка дня

На повестке дня стоял вопрос о ходотайстве перед отделением управления Херсонского исполкома об оставлении в силе Старошведского сельсовета, т.к. согласно предписанию Старошведского волисполкома от 28.02 за № 259 основанное на телеграфном распоряжении центра за № 203 Херсонского исполкома за № 21 все функции и дела такового Старошведского сельисполкома должны быть переданы Старошведскому исполкому.

Повестка дня принята единогласно.

Обсудив всесторонне названный вопрос, собрание находит проведение в жизнь означенной телеграфное распоряжение по отношению к сему Старошведскому не совсем соответствующим общим положениям Конституции Советской власти на Украине поскольку из тех соображений, что Старошведская волость состоит из 6 сел об разных национальностей, а именно: русское Дремайловка, немецкие (Костырка, Михайловка и Змеевка), еврейское – Ново-Берислав и шведское – Старошведское – единственное шведское поселение во всей Украине, население которого почти исключительно состоит из шведов – 800 душ с лишним, имеющих свои национальные интересы и особенности, и которое еще никогда со дня своего основания села, т.е. с 1781 г. не было лишено возможности иметь свой орган самоуправления.

Принимая во внимание, что волостной совет и исполком избираются из представителей от всех сел волости при общих собраниях таковые, где представители от села Старошведское могут составлять едва 1/6 чел от общего количества избирателей, часто может случиться, что волисполком от с. Старошведское не будет иметь ни одного представителя, а это ведет к упразднению сельсовета в с. Старошведском, составляющих нацменьшинство, оставляет с. Старошведское без всякого органа самоуправления и интересы его и национальные особенности не могут быть защищены в достаточной мере, что противоречит 32 ст. отд. 3-го Конституции УССР в виду вышеизложенного собранием постановления.

Джерело: [8, арк. 67].

ДОДАТОК Г

Протокол общего собрания Старошведской волости и сельревкомов 26 августа 1920 г.

О продразверстке зерновых продуктов со Старошведской волости 84070 пуд. соразмерно с площадью земли.

Костырка: 1338 дес. – 14718 пуд.

Старошведское: 2186 дес. – 24046 пуд.

Михайловка: 1542 дес. – 16962 пуд.

Змиевка: 1500 дес. – 16560 пуд.

Дремайловка: 685 дес. – 7535 пуд.

Ново-Берислав: 563 дес. – 643 пуд.

Отпущено войсковым частям 6084 пуд. соломы и 160 пуд. сена, много забиралось без требования. Реально выполнить разверстку на 1/3 часть. (1200 пуд.)

Костырка: 2900 пуд.

Старошведское: 3000 пуд.

Михайловка: 2400 пуд.

Зимевка: 2400 пуд.

Дремайловка: 700 пуд.

Ново-Берислав: 600 пуд.

Разверстка 46 пуд. масла (по количеству дойных коров)

Костырка: 168 коров – 10 пуд. 20 фунт.

Старошведское:169 коров - 10 пуд. 22,5 фунт.

Михайловка: 111 коров – 6 пуд. 37,5 фунт.

Змиевка: 124 коров – 7 пуд. 20 фунт.

Джерело: [28, арк. 3, 5, 11].

ДОДАТОК Ґ

Акт от 1921 г. 21 августа.

Мы сельхозсовет с. Старошведского, обследовав село в отношении имеющегося у хозяев объемистого фуража в виде сена, соломы, половы и др., а также количество приготовленного сена на плавнях за Днепром, нашли, что ввиду полного недорода хлебов в 1921 г. со степи хозяевами собрано мизерное количество фуража, который большей частью скормлен проходившей и стоявшей 13, 14, 15 августа в селе кавалерией. Запасов от прошлых лет, благодаря долгому пребыванию здесь фронта, также нет. Что касается сена, то ввиду засухи – плохое, приготовлено незначительное количество очень плохого качества.

Постановили: сельсовет Старошведского считает невозможным выделить казне еще пять копен скошенного сена.

Акт № 92 от 4 февраля 1921 г.

Завпредседатель Старошведского волисполкома т. Брызовский, завколхоза продотдела т. Бер, предволисполкома Альберш, члены волкомнезама Нурберг И., Кнутас.

Мы обследовали граждан (согласно с указом Бериславского райпродкома 18/I 1921 г.) о сборе телячьего сала и всех видов жиров – телячьего сала неимеется убыль и падаль свиней не прекращается, масла коровьего нет – корм плохой. Коровы не дают молоко или дают в незначительных количествах.

Постановили: сало и жиры собрать невозможно.

Акт от 20 декабря 1920 г.

Комиссия обследования по Старошведскому о взятии на учет дров, кирпича, подсолнечный стебель и комыша подлежащих разверстке за 1920 г. Нашли: подсолнечного стебля в этом году не было, потому что кто и сажал подсолнухи между кукурузы – те пропали. Кирпича не имеется, дрова в прифронтовой полосе были вывезены к 15 августа, а 15 октября дров не оказалось. Камыш на нашей плавне не растет за исключением сена.

Постановили: по Старошведскому не имеется топлива, которое могло б подлежать разверстке.

Джерело: [22, арк. 9, 15, 45].

ДОДАТОК Д

Акт от 20 ноября 1920 г.
Старошведский волисполком к волостному Комнезаму Херсонской губернии.

16 ноября по прохождению кавалерийских войсковых частей было распоряжение от кавалерийского командира занять район Старошведской волости и распределить по 5 человек на каждого домовладельца и сделать дневку на неизвестное время. Были помещены на квартиру у Сигалета Хр. С. кавалеристы (5 человек) Одесского пещанского полка.

Сигалет Хр. С. заявляет следующее: ночью на 17 ноября кавалеристы, стоявшие у него на квартире, взломали фронтовые двери, влезли на чердак и стали хозяйничать. Сигалет заметил действие несправедливости и стал протестовать. На его протест ему заявили, что они делают обыск, а за то, что ты протестуешь не по закону ты будешь арестован, а имущество конфискуем. А самого гр. Сигалета стали пороть плетками и арестовали до утра 18 ноября.

При уходе забрали у меня приготовленное на годовое пропитание семьи из 6 человек:

1. Олея
2. Мясо
3. Сало
4. Колбас
5. Салтисон
6. 8 шт. курей
7. 8 уток
8. 12 хозяйственных мешков
9. 22 мешков овса по 3,5 пуд = 77 пуд.
10. Кобылицу (6 лет)
11. Деньгами – 20 тыс. руб.
12. 1 мешок табаку
13. 1 топор
14. 5 фунтов мыла
15. 8 рубашек (6 нижних, 2 теплых)
16. 2 пар исподнего
17. 3 пар брюк верхних
18. 5 рушников
19. 1 шубу
20. 2 пиждака
21. 4 фартуки
22. 4 платки, 3 шерстяных
23. 1 одеяло
24. 2 простыни (1 верхняя, 1 нижняя)
25. 6 наволочек
26. 1 пара рыбальческих сапог

27. целый прибор к паре сапог
28. 5 штук нож (карманных – 3, столовых – 2)
29. 3 пар перчаток, 2 пар варежок
30. 2 пар носков, 3 пар чулков
31. 1 подсвинок
32. 3 пар посторонок, 1 вожжи, 2 уздечек
33. 1 кожа вычинена
34. 7 шт. французских сверл
35. 1 бобровая фуфайка

Джерело: [22, арк. 42].

ДОДАТОК Е

Поименной список граждан, лишенных избирательных прав с. Старошведское. (Согласно инструкции Центризбиркома р. I, п. I).

Аннас Петр Христианович 1908 г. р., крестьянин. Год лишения – 1927 г. «кистер ныне» (VIII категория лишения избирательного права).

Бускас Андрей Петрович 1884 г. р., крестьянин. Год лишения – 1927 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Бускас Екатерина Христиановна 1886 г. р., крестьянка. Год лишения – 1927 г. «член семьи бывшего эксплуататора труда» (XII категория лишения избирательного права).

Бускас маргарита Семеновна 1852 г. р. крестьянка. Год лишения – 1927 г. «член семьи бывшего эксплуататора труда» (XII категория лишения избирательного права).

Бускас Иван Петрович 1887 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший експлуататор» (II категория лишения избирательного права).

Бускас Мария Семеновна 1887 г. р., крестьянка. Год лишения – 1929 г. «член семьи бывшего эксплуататора труда» (XII категория лишения избирательного права).

Бускас Матвей Юриевич 1859 г. р. крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Бускас Анна Ивановна 1887 г. р., крестьянка. Год лишения – 1929 г. «член семьи бывшего эксплуататора труда» (XII категория лишения избирательного права).

Бускас Христофор М. 1898 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «член семьи бывшего эксплуататора труда» (XII категория лишения избирательного права).

Бускас Мария Васильевна 1901 г. р., крестьянка. Год лишения – 1929 г. «член семьи бывшего эксплуататора труда» (XII категория лишения избирательного права).

Гоас Андрей Семенович 1865 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Гоас Петр Андреевич 1892 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Гоас Екатерина Петровна 1892 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Гоас Густав Семенович 1890 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Гоас Екатерина Матвеевна 1890 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший эксплуататор чужого труда» (II категория лишения избирательного права).

Гоас Христиан Тимофеевич 1877 г. р., пастор. Год лишения – 1923 г. «пастор ныне» (VII категория лишения избирательного права).

Гоас Эмма Карловна 1869 г. р., жена пастора. Год лишения – 1923 г. «член семьи пастора» (XII категория лишения избирательного права).

Котц Семен Семенович 1862 г. р., крестьянин. Год лишения – 1929 г. «бывший кистер» (VIII категория лишения избирательного права).

Котц Альвина Семеновна 1894 г. р., крестьянка. Год лишения – 1927 г. «член семьи кистера» (XII категория лишения избирательного права).

Котц Юлиус Семенович 1907 г. р., крестьянин. Год лишения – 1927 г. «член семьи кистера» (XII категория лишения избирательного права).

Джерело: [64, арк. 69а–71].

ДОДАТОК Є

Наказ депутатом Старошведского сельсовета на 1929 г.:

1) поднять урожайность на 15 %;
2) организовать общество по совместной обработке земли, задействовать два приобретенных трактора для этого общества;
3) втягивать женщин в работу сельсовета и общественные организации;
4) оживить работу организаций Осо-Авиахима и ячейки Красного Креста, организация новых – Мопра, Друг Детей;
5) борьба с самовольной порубкой плавни, со знахарством;
6) следить за приведением в жизнь закона об охране труда;

7) провести лесонасаждения по сельсовету;
8) принять меры к противоязвенной прививке скота, установление определенного дня выезда в с. Старошведское и Ново-Шведское ветврача и ветеринара;
9) принять меры к постройке школы в Ново-Шведском;
10) о прикомандировании штатной акушерки при Старошведской амбулатории;
11) об открытии при Старошведской амбулатории родильного отделения;
12) обеспечить сельбуд литературой на родном языке;
13) распределить среди населения газеты и журналы на национальных языках за основу – 1 экземпляр на 3 двора;
14) перевод учебников на национальный язик;
15) принять меры к организации в Ново-Шведском добровольной пожарной дружины совместно с поселком Ново-Костырка, снабдив пожарную дружину с. Старошведского и пос. Ново-Шведского необходимым пожарным інвентарем;
16) вести местное делопроизводство на национальном языке;
17) оборудовать летний театр при хате-читальне из имеющейся при ней во дворе пустующей постройке.

Джерело: [64, арк. 22].

ДОДАТОК Ж

Протокол № 16 пленума Старошведского сельсовета 14 августа 1928 г. О частной эмиграции граждан Старошведского. Докладчик Г. Гельбих.

При обследовании вашего сельсовета в мае 1928 г. установили – среди населения Старошведского – тяга к выезду заграницу, в акте при обследовании указано, что это настроение ваше необходимо рассеять. Ходатайство эмиграционной комиссии о выезде центром не удовлетворено. Копия постановления послана Вам и получена Окрисполкомом. Нам необходимо сегодня выявить причины, побудившие население Старошведского просить о выезде заграницу, необходимо эту причину изучить и если имеются ошибки и шероховатости, то их необходимо в нашей дальнейшей работе изжить.

Вопросы гр. Бускаса: причина отказа в эмиграции, почему нам не присылают официального отказа когда округ его имеет ?

Ответ Гельбих: точной формулировки отказа в эмиграции нами от ВЦИКа не получено, знаю только, что ВЦИК отказал. Почему вами до сего времени не получено ответ – не знаю, но копия послана к вам 14 дней назад, причина будет выявлена.

Гр. Бускас указывает, что эмиграция граждан Старошведского сообщества не из-за недорода, а только потому что, мы здесь заброшены, никто

не знает шведский язык, мы не можем учить наших детей родному языку, а в Швеции мы сможем и сами учиться, и детей своих учить. А здесь мы теряем свой язык, наши дети не знают ни русского, ни немецкого, ни украинского. Мы нисколько не претендуем против каких-то недовольствий, не недовольны советской властью, мы теперь только спаслись от … [не розбірливо – *Т.К.*] и мы надеемся, что советская власть разрешит нам выехать в свою родину. Это подтверждалось и другими гражданами.

Учитель Мальмас говорит, что причина выезда – указано гражданами действительно так, ибо положение наших детей плачевное. Изучение шведского языка не имеют возможности продолжать свое образование, нет учебных заведений на нашем шведском языке. Правда это можно изжить при помощи нашей школы и нашего правительства. Этот дефект необходимо общими силами. Ни мы одни, ни советская власть одна ничего делать не можем, а только сообщает – мы изживем этот недостаток.

Учитель Утас – вопрос эмиграции для нас не новый. Уже 30–40 лет назад мы об этом говорили и в старое время. Побудившие нас заняться вопросами эмиграции – отсутствие возможностей культурного развития за отсутствием книг, учебников и учебных заведений в СССР по шведскому языку. Недород играет второстепенную роль в эмиграции, мы переживали уже хужие годы к 1928 г. и не эмигрировали, а только отсталость, оторванность побудила нас выехать в свою родину, в Швецию, где каждый будет иметь возможность и учится и говорить на своем родном языке.

Секретарь райкома тов. Букалов указывает, что все трудности как расширение школ, снабжение учебниками и поновление штата учителей уже является главными отраслями нашей дальнейшей работы и разрешив эти три момента мы вполне удовлетворим запросы граждан и жизни крестьян с. Старошведского.

Агитация указывает, что вопрос об удовлетворении запроса граждан шведов слишком мало выдвигался самим сельским обществом и самими гражданами, то впредь будут принимать самые решительные меры к изжитию этого дефекта.

Постановили: продолжать работу по эмиграции.

Джерело: [82, арк. 20–21].

ДОДАТОК З

Протокол № 4 Старошведского общего собрания 9 февраля 1929 г.

Присутствовало: 377 граждан из общего числа 492 имеющих право на собрания. Временный председатель Я. И. Кнутас, секретарь И. А. Утас.

Слушали: Инструкция Окрпосевкома от 19 января 1929 г. по поводу наступающей посевкампании 1929 г.

Постановили: Принимая во внимание, что мы шведское население, находящееся в ссылке в южной Украине, 13 июля, 21 августа и 18 октября 1928 г. неоднократно подавали в Совнарком УССР прошение, нечто апелляционная жалоба о разрешении на удовлетворение этого больного через столетия и трепещущего желания и надежды об отмене этой ссылки насажденной нам нечеловеческим и варварским царским правительством на переселение в дикий и чужой край и окружность; разрешений нам возвратиться и вновь приобщиться к нашему любимому родному народу и земле, упираясь на ту свободу и самоопределение народов, которых наше нынешнее правительство в своей, доныне в истории неведомой, на человеколюбии и на право слабых и угнетенных строящих политике, по заветам великого учителя вождя Ленина. Во вторах, на этом для нашего национального, духовного и интеллектуального будущего существования необходимое нужное во что мы верим, что это и только это есть, именно: приобщение к нашему родному народу их культуре как духовной та и интеллектуальной и физической, каково убеждение мы упираем на этот в природе царствующего закона необходимости, что маленькое и слабое не может развиваться в тени большого, которое, мы верим, несмотря на все возвышенные старания со стороны человечества противодействовать и победить невозможно вполне, в особенности когда как тут есть обстоятельство с нами, речь идет об таком изчезающем незначительном миноритете.

И поэтому, когда наше высказанное желание в родной нам стране воспринято с таким великим пониманием и все мероприятия предприняты для нашего принятия к начатии весны 1929 г. перед началом посевкампании, мы нашли необходимо нужным как для нас, так и для нашего настоящего правительства лучшим разрешением национальной и колонизационной проблеме протоколом, единогласно нами подданном, ставить в известности, что мы (по вышеуказанным причинам) не можем принять вышеуказанную инструкцию относительно посевматериала и проведение посевкампании, признавая себя в этом случае как исключение общего правила, которым является население Украины, которой выполнение этой инструкции обязательно выполнить до наказания за нарушение.

Осенняя посевкампания проводилась нами на основании соглашения между нами и представителем Совнаркома УССР тов. Слинько, посетившего нас по поводу колонизационного вопроса, по которой мы, хорошо зная, что проведения колонизации осенью 1928 г. является невозможным, решили сделать еще и эту жертву между тысячу другими (которых за эту случайную родину наших предков и тоже нашей, которых мы оказали особенно в то время когда завоевала она драгоценное освобождение от царского угнетения). И когда другие не могли выполнить эту работу перед нашим отъездом мы согласились провести эту осеннюю посевкампанию. Но теперь, когда мы будем переселяться на нашу старую, и также и новую родину, перед весенней посевкампанией на которое переселение мы глубоко убеждены не смотря на то что мы доныне еще не получили официального извещения об разрешении этой колонизации Совнаркомом УССР ибо мы не допускаем мысли об отказе нашего будущего быть или не быть как особенный народ. Мы находим себя не только вправе, а даже обязанные ставить в известность, что мы не можем даже как сказано выше, принять инструкцию о подготовительной работе к наступлению посевкампании.

Но в случае Совнарком несмотря на все это, признает нужным и необходимым отклонить нам наше желание о колонизации то мы верим что он также сможет указать нам причину.

Окончательно мы еще просим нашу защитницу и старшую сестру правительство Украины наделить нашей просьбе то внимание которое она достойна и по возможности ускорить разрешение этого столь серьезного и нас трепещущего вопроса и известить об результате как нам, так и официальное представительство нашей родины Швеции.

Джерело: [92, арк. 100–101].